

AKADEMİ

MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ

Kemal Yurdakul AREN

Mehmet DEMİRCİ

Nâzik ERİK

Fahrettin OLGUNER

Yusuf ÖMÜRLÜ

Ahmet Yüksel ÖZEMRE

Bayram SOY

Ömer OKUTAN

Zeynep ULUANT

YIL: 24

EKİM 1995

SAYI: 4

KUBBEALTI

AKADEMİ

MECMÛASI

YIL: 24

EKİM 1995

SAYI: 4

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI,

– Üç ayda bir çıkar.–

**Kubbealtı Akademisi
Kültür ve San'at Vakfı
Kubbealtı İktisâdî İşletmesi a.
Sâhibi**

Sinan ULUANT

Yazı İşleri Müdürü
İlhan AYVERDİ

Yayın Danışmanları:
Prof. Dr. Mustafa Fayda
Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Dr. İbrahim Aydın Yüksel

Haberleşme Adresi
Peykhâne Sok. Nu. 3
34400 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: (0 212) 516 23 56
Fax: (0 212) 517 14 60

Posta Çeki Nu.
337056

Yurtiçi Abone Şartları
Yıllık: 400.000.- TL.
Öğretmen ve Öğrencilere
Yıllık: 250.000.- TL.

Yurtdışı Abone Şartları
35 DM
30 \$

Mecmûamızdaki yazılar
kaynak gösterilerek iktibas
edilebilir.

Temsilcilerimiz

Türkiye Diyanet Vakfı
Ankara Yayınevi
Necatibey Cad. Ankara İş Hanı
Nu. 8/32-33 Sıhhiye
ANKARA

Ecdâd Kitapevi
Mithat Paşa Cad. 46/8
Lades Han Alt Kat
Yenişehir - ANKARA

Bilge Kitapevi
Atatürk Cad. Osmanlı İş Hanı
Nu. 105
BURSA

Akademi Kitapevi
159. Sok. 6/A Bornova-İZMİR

Malatya Üniversite Kitapevi
Vilâyet Arkası
Selçuk İş Hanı Nu. 83
MALATYA

Furkan Kitapevi
İstiklâl Cad. Letâfet Sok.
Nu. 52 Başoğlu İş Merkezi
SAMSUN

Basıldığı Yer:
Onur Grafik Ltd.
Tel: (0 212) 516 10 72
Çemberlitaş-İstanbul

İÇİNDEKİLER

Utaniyorum	Sâmiha AYVERDİ	5
Sâmiha Annem Dediği Ki...	Nâzik ERİK	7
Papalığın Dîni İslâm İle Bağdaşmaz!	Prof. Dr. Ahmet Yüksel ÖZEMRE	10
O, Bir Serhat Gâzisiydi	Kemal Y. AREN	20
Şehzâdeler Dönemi Manisa'sında Tasavvufî Muhit	Mehmet DEMİRCİ	25
Bir Film, Bir Kitap ve Düşündürdükleri	Zeynep ULUANT	34
Olmak İçin...	Fahrettin OLGUNER	38
Osmanlı İmparatorluğundaki Gayr-i Müslimlerin İktisâdî ve Diğer Alanlardaki Faaliyetleri	Bayram SOY	42
Aydın Taneri ve "Türk-Yunan Savaşı" Üzerine	Ömer TURAN	57
Dînî Mûsikî	Yusuf ÖMÜRLÜ	62
Gördüklerimiz-Okuduklarımız	Kemal Y. AREN	72

ABONELERİMİZİN DİKKATİNE...

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI

1996

ABONE BEDELİ

400.000.- TL.

*Havâleleriniz için:
Kubbealtı İktisâdî İşletmesi
Posta Çeki Numarası: 33 70 56*

*Abonelerimizin DEĞİŞEN ADRESLERİNİ
bildirmeleri ricâ olunur.*

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mucibince 8.11.1976 târîhli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

UTANIYORUM

Sâmiha AYVERDİ

Yediğim ekmekten, etten, içtiğim süttten sudan, sebzeden meyveden utaniyorum. Bunların: "Bizi istihlâk et!" dememiş olmalarına rağmen soframdaki gıdaları yiyerek fânî etmeğe kendimde hak görmüş olmayı yadırgamamak elde değil.

Acaba insanoğlu eline ayağına, gözüne kulağına kudret ve kuvvet ilâve eden, çeşit çeşit gıdaları kendine katmak sûretiyle, şeklini ve mâhiyetini değiştirmekle, onlara iyilik mi yapıyor, yoksa kötülük mü? Sûret ve mâhiyet değiştirdiği bu enerjiyi ne yolda kullandığını veya kullanması gerektiğini neden hiç düşünmez?

Fakat hîlekârın, dolandırıcının, yalancının, müfterîrin, şerîrin ve eşkıyânın zekâsına, eline ayağına kuvvet mi oluyor? Yoksa bu kudretle îmânına selâmet, vatanına hizmet, benî-beşerin hayrına gayret mi sarfediyor? Toprak, bağrına atılan çeri çöpü ve cîfeleri bile ağacın, bitkinin inbat kuvvetini ziyâde edici olurken ya insanoğlu lokma lokma çiğneyip vücûdunda fânî eylediği her nesneye karşı mes'ûl olduğunun ve bu enerjiden müsbet bir netice alması gerektiğinin nasıl farkında olmamaktadır.?

* * *

Tabîat mes'ûliyetsizdir. Seller, kasırgalar, yanardağlar aldıkları emirleri yerine getirdikleri hâlde, meydana getirdikleri zararlardan dolayı haklarında dâvâ açılmaz, ve onları yargılayacak bir hâkim çıkıp hiç birini mahkûm etmez. Kılıç da kestiklerine acımaz. Merhamet ve mes'ûliyet

duygusu ancak, kılıcın kabzasını tutan elde mevcut olabilir.

Hayâtın devam ve idâmesi yolunda canlarını insanoğlunun emrine bağışlayan her bir lokmanın da kendisini yaradana karşı bir mes'ûliyet payı yoktur. Ancak insandır ki hem yaradana hem de onun ihsanları olan lokmaya karşı hesap vermeğe mecbur olduğunu düşünmek zorundadır.

Ağzıma götürdüğüm her lokma sitemle soruyor: Beni ne yolda kullanacaksın? Sabrın, şefkatin, merhamet ve hayırhahlığın mı artacak? Yoksa gaddarlık, hiyânet ve rezâletlerin yardakcısı mı edeceksin?

Baş ucumda cevap bekliyen bu suâllere verecek karşılık bulamıyorum. Onun için de yediğim yemekten, içtiğim sudan korkup utaniyorum. Evet, hem de pek çok ve her zaman.

SÂMİHA ANNEM DEDİYDİ Kİ...

Nâzik ERİK

- Neredesin kuzum? Korna basmaktan hâl oldum.. Saat belli.. İnsan pencereden... Ay, o ne?

- Ne olacak.. Döktüm devirdim işte..

- Ne zaman? Nasıl?

- Nasıl olacak? Seni bekletmiyeyim diye pencereden bakıyor, gözlüyordum.. Karşıdan geldiğini görünce hemen ocağı dinlendirivereyim dedim. Burnuma bir koku geldi.. Rahmetli anam derdi "Lahana sarması yeminlidir", diye..

Yanık kokmasın, alıvereyim derken kolum yanımdaki tencereye çarpıverdi.

- Et suyu da kolay çıkmaz ki.. Dur yardım edeyim!. Bez nerde?

- Deterjan lavabonun altındaki dolapta..

- Gûyâ.

- Boşuna dememişler acele işe şeytan karışır, diye..

- Bâri bugünkü bu işimize karışmayaydı..

- Nereye?

- Üstümü değiştireceğim..

- Canım, ne var şimdi üstün de?

- Ne de olsa sıçramıştır. Hem...

- Anlaşıldı, yine bir gün.. diye başlayacaksın hikâyeye..

- Ne hikâyesi canım! Bir gün Sâmiha Annem buyurmuşlardı ki..

- Haydi şimdi acele et! Giderken anlatırsın..

- Nasıl?

- Nasılı var mı? Sen nasıl olsa anlatmadan duramazsın.. Bende öğrenmeden edemem. Haydi geç kaldık.. Bizi bekliyorlar..

- Haydi... Başlasana..

- Uzun değil! Bir yaz günü idi. İstinye'deki yazlıkta idiler. Odalarına çekilmişlerdi.. Bir haber iletmem gerekmişti. İçeri girdim. Biraz evvel üstlerindeki etekliklerini çıkartmışlar, katlamakla meşguldüler. Başlarını kaldırdılar (Lekelenmiş te ...) dediler. Küçücük bir şeydi. Hani bir sabunlu bezle silinebilecek kadar bir şey... Benim durakladığımı görünce îzah etmek lüzûmunu hissetti, aslında fırsatını yakaladılar: "Kendileri buyururlardı, elbisede lekeyi sevmez, istemezlerdi."

Sana hep anlatmak, göstermek istediğim işte budur: (S.A) Hiç bir an, hiç bir nefesinde, hâlinde ve kâlinde Hoca'sından ayrı değildi. O'nun ahlâkî ile ahlâklanmıştı.. O'nun rızâsı içinde yaşamak tek piresibi idi.

- Teslîm-i küllî ile teslim olmak O'nda fânî olmak bu mu yâni?

- Herhalde..

- Sen de bu yüzden mi hep bunları hatırlar ve de hatırlatırsın? Yâni sen de (S.A)'nin ahlâkî ile ahlâklanmak derdindesin!

- Niyâzında.. İnşaaallah cümlemize o hâli, o hasleti nasîp etsin.. Allah cümlemizi gafletten uyarsın da.. Lâyık olalım inşaallah...

- Anlamadım.. Başka bir şey söylemek mi istedin..

- Yaa.. Gâliba öyle! Geçen gün tesâdüfen elime bir gazete geçti. Bir hadîs-i şerif vardı. Resûl-i Ekrem Efendimiz buyuruyorlar ki: Yâ Âişe, şu iki elbiseyi yıka. Bilmiyor musun elbiseler tesbih eder. Kirlenince tesbih etmeleri kesilir!

- Ne? Elbiseler mi? Hani şu cansız, kumaş parçasından yapılmış dediğimiz elbiselerde mi tesbih ediyorlarmış... Desene vah bize.. Yazık bize..

- Dikkat et, kirlenince tesbih kesiliyor.. Kir mâni oluyor! Elbisedeki kir Allah'ı anmağa mâni olursa..

- Ya insanın, ya bizim hatâlarımızın kirleri ne yapar ki...

- Ben de onu düşündüm hep.. Biliyor musun ehlullâhı tanımak zor iş! Ne kadar görsek, görüşsek tanıdık, bildik demek mümkün değil.. On-

ların Resûlullâhın yolunda olduklarını biliyor da Allah'ımızın "model" "örnek" diye lutfettiği o Habîb'e ne rütbe yakın olduklarını düşünemiyoruz.. İşte bir küçük sandığımız misâl! Elbisedeki bir küçük leke.. Bir zevk, bir anlayış mes'elesi değil, bir hadîs-i şerif'i ihyâsından olmak, yâni Kur'ân ahlâkı ile ahlâklanmak, kul olmak, ümmet olmak için gerçekten..

- Onun için mi gafletten kurtulmayı niyaz ediyorsun..
- Elbette ya.. Ay frene bas.. Frene..

Ekim 1994

PAPALIĞIN DÎNİ İSLÂM İLE BAĞDAŞMAZ!

Prof. Dr. Ahmed Yüksel ÖZEMRE

Papalık Dîninin Mevkii

Bugünkü Hıristiyanlık hepsi de Hz. İsâ (a.s.)'a dayanan fakat gerek âmentü'leri gerekse uygulamaları açısından birbirlerinden ayrılan ve kimisi tavır, kimisi yol, kimisi mezheb, kimisi ise bağımsız din görünümlü îtikad sistemlerinin bir terkîbidir. Bunlar arasında Katoliklik, Ortodoks-luk, Doğu Kiliseleri, Protestanlık ve İngiliz Kilisesi bu mozağin en büyük parçalarını teşkil ederler.

Merkeziyetçiliği, Papa'nın otoritesinin tartışma kabûl etmez olan ve dîni şekillendiren üstünlüğü, âlemşümûl olma iddiâsı ve buna bağlı mis-yonerlik yanı, dînî ve lâdînî organizasyon imkânları, büyük ve gizli para kaynakları ve kendine mahsus bağımsız toprağı olan devlet statüsü ile Katoliklik⁽¹⁾ Hıristiyanlık içinde müstesnâ bir yere sâhip bulunmaktadır.

Katolik dîni, idâre tarzı bakımından, tıpkı "başkanlık sistemiyle yürütülen bir demokrasi" gibidir. Kilisenin başkanı olan Papa ise görevini yürütürken, Rûhulkudüs'ün ilhâmı altında ve bu yüzden de lâyuhtî ve lâyüs'el olduğu zannındadır; yâni, buna göre, kendinden ne bir hatâ südür eder(!) ve ne de kendisine görevini îfâ tarzıyla ilgili târizkâr bir soru yöneltilebilir.

(1) Grekçe "katholikos: âlemşümûl" kelimesinden türetilmiştir.

Bu demokrasinin en üst meclisi ise ruhânın üst kademelerini teşkil eden kardinallerden ve piskoposlardan oluşan ve Papaların çağrısı üzerine toplanan Konsil'dir. Burada Katolik dînini ve îmânını ilgilendiren kararlar **demokratik bir biçimde** yâni oylamayla alınır. Papa'nın başkanlığında toplanan Konsil'de, kardinaller ve piskoposlar îman umdeleri ve Kilise'nin idâresi ile yürüteceği politikalar hakkında aldıkları kararlarda hatâsız olduklarına çünkü Konsil'de iken kendilerini yönetenin Rûhülkudûs olduğuna inanırlar. Hristiyanlığın başlangıcından bugüne kadar, Katolik Âlemi açısından, 21 Konsil toplanmıştır. Papaların hatâsız olmaları keyfiyeti ise 1870 yılında toplanan I. Vatikan Konsili'nde katılanların oylarıyla, yâni "parmak hesâbıyla" hükme bağlanarak bir îman umdesi mertebesine yükseltiştir.

Yeni bir îman umdesi îlân etmek için Papa cenaplarının ille de, ortalama her yüzyılda bir kere toplanabilen, Konsil'in kararını beklemesi gerekmez. Kendisi dahi, Rûhülkudûs kendisine ilhâm ettiği zaman, yeni bir îman umdesi îlân edebilir. Nitekim Papa XII. Pius (1876-1958) Hz. Mer-yem'in etiyle kemiğiyle göğşe çekilmiş olduğunu Katolik dîninin bir îman umdesi olarak îlân etmiş ve buna inanmayanların dinden çıkıp doğrudan doğruya Cehennem'e gideceklerini bildirmiştir. Bu çerçevede Katolik Dîni'ne **Papalık Dîni** demek daha isâbetli olur. Çünkü **semâvî** olduğunu iddiâ eden bu din, aslında, Papaların **beşerî** irâdeleriyle şekillenip bugünkü hâlini kazanmış bulunmaktadır.

Hristiyanlığın Temellerinden: İncîl

Hristiyanlığın temellerinden biri Hz. İsa'nın tebliği ve getirdiği "Hayırlı Haber"dir. Bu hayırlı haber Grekçe'de **eu-aggelion**'dur; bu kelime Almanca'ya "Evangelium" (evangelium), İtalyanca'ya "Vangelo" (vancelo), Fransızca'ya "Evangile" (evanjil), Arapça'ya da "İncîl" olarak geçmiştir.

Hz. İsa'ya vahyedilmiş olan hakîkî İncîl Hz. Muhammed'in tatbikâtında olduğu gibi ânında yazıya geçirilmemiş olduğundan, elimizde ancak çeşitli müelliflerin kalemlerinden çıkmış, rivâyetlere dayanan ve bu yüzden de çelişkili olan İncîl'ler vardır. Aslında yüzlerce İncîl yazılmıştır. Kilise bunların yalnız dördünü: Matta, Markus, Luka ve Yuhannâ İncillerini müteber addetmekte, diğerlerini ise uydurma olduk-

ları iddiâsıyla küllîyen reddetmekte ve bunları (Grekçe **apokrifos**: bâtinî, gizli kelimesinden mülhem) **apokrif İnciller** diye horlamaktadır. Elimizdeki İncil nüshalarının en eskisi ise m.s. 280'lerde istinsah edildiği anlaşılan grekçe bir nüshadır. Zâten Hz. İsmâ'nın kullandığı Ârâmî dilinde yazılmış hiç bir İncil günümüze ulaşmış değildir. Bir de 1945 yılında Mısır'da keşfedilmiş ve m.s. 140 dolaylarında yazılmış olduğu tesbit edilmiş olan **Kıptîce** "Azîz Toma'ya Göre İncil" vardır. Fakat bu İncil de apokrif bir İncil'dir.

Hıristiyanlık bu Hayırlı Haber'in menşeinin Ahd-i Atîk'de, m.ö. VI-II. yüzyılda yaşamış olan İsrâîl Peygamberi Eş'iyâ'nın kitabında bulunduğu inancındadır. Buna göre Hayırlı Haber'i getiren "aslî vatanlarından uzak kalanların kurtuluşunu ve Hakk'ın melekûtuna dönmenin yakın olduğunu" müjdelemektedir⁽²⁾. Hz. İsmâ ise, Markus İncili'ne göre⁽³⁾: "Rabb'ün Hayırlı Haberi'ni tebliğ ediyor ve: **Zaman kemâle erdi ve Rabb'ün melekûtu yakınlaştı. Artık tövbe edin ve bu Hayırlı Haber'e inanın**" diyordu.

Hz. İsmâ'nın tebliğ ettiği bir başka Hayırlı Haber de **Azîz Yuhannâ'ya Göre İncil**'de bulunmaktadır⁽⁴⁾: "Rabbime duâ edeceğim ki sizlerle ebediyyen berâber olması için size bir başka **Parakleitos**⁽⁵⁾ göndersin..", "Parakleitos geldiğinde beni te'yid edecektir", "O zuhur ettiği zaman hepinizi Hakîkat'a ulaştıracaktır; zîrâ o kendiliğinden lâf etmeyecek ama **bütün işittiklerini tebliğ edecek** ve gelecekte olacak olanları da bildirecektir".

ALLÂH'a İman

Hıristiyan Teolojisi'nin temelindeki Allah kavramı 12 maddede özetlenebilir⁽⁶⁾:

(2) *Ahd-i Atîk*, Eş'iyâ Bölümü 40/9 ve 52/7. Bunu hem zâhirî ve hem de bâtinî mânâda yorumlamak mümkündür.

(3) *Azîz Markus'a Göre İncil* 1/14.

(4) *Yuhannâ İncili*: 14/16, 14/26, 15/13.

(5) "Parakleitos" Grekçe bir kelimedir. İki ayrı okunuşa göre, etimolojik olarak, "Kendisi için çokca hamd edilmiş" (Arapçası: Ahmed, Muhammed) ya da "Şefâatçi" yahut "Avukat, yani Hakk'ı müdâfaa eden" demektir. Hıristiyan âlemi, "Parakleitos" kavramının doğrudan doğruya Hz. Muhammed'i işâret edebileceği bilinciyle, kelimenin bu anlamlarına hiç îtibar etmeyerek bunu sonradan "Konsolatör: Tesellî edici" kelimesiyle ikâme etmiş ve bütün beşerî vasıflarından tecrid ederek Rûhulkudûs ile eş tutmuştur.

(6) H. von Glasenapp: *Les Cinq Grandes Religion du Monde*, Payot/Paris, 1954.

1. Allah Bir ve Tek (Vâhid ve Ahad) olan, mutlak kemâle sâhip, ezelden ebede Zâtı ile kâim olan Varlık'dır.
2. Allah mânevî bir Zât'dır.
3. Allah her şeyi bilen, her şeye kâdir olan ve daha birçok ulu sıfata sâhip bulunan Azîz'dir.
4. Allah bu âlemi yokdan var etmiştir.
5. Allâh'ın bu âlemi yaratmada bir gâyesi vardır. Allah bu âlemi muhâfaza ve idâre etmektedir; onu yok etme ve yeniden hayat verme gücü ancak onundur.
6. Ahlâkı yaratan Allah'dır.
7. Ahlâk kurallarını insanlara açıklayan, gönüllerine yerleştiren Allah'dır.
8. Allah iyilerin ecirlerini bu Dünyâ'da ve Âhiret'de vererek ve kötülerini de cezâlandırarak ahlâk kurallarına uyulmasına nezâret eder.
9. Allah Kendisi'ne ilticâ edenleri, bilhassa mu'cizeleri aracılığıyla, üzüntü ve tehlikelerden korur.
10. Allah, târîh boyunca, mübârek insanlar aracılığıyla teblîğini îlân ettirerek Kendi'ni ızhar etmiştir.
11. Allah Rahmet'iyle insanın günâhını, hatâsını bağışlar ve onu ıztırabdan kurtarır.
12. Allah Baba, Oğul ve Rûhülkudüs diye üç ayrı zâtтан oluşan Birdir. Allah, Mesih Îsâ'nın zâtında Kendi'ni insan kılmıştır.
(Teslis Akîdesi).

İslâm'ın tenzihî Allah kavramı, Kur'an'da CXII. sûre olan İhlâs sûresi ile bildirildiği şekliyle, Hıristiyanlığın Teslis Akîdesi ile de Allâh'ın ete kemiğe bürünüp Îsâ sûretinde bir Dünyâ hayâtı geçirmesi ile de aslâ bağdaşmaz. Teslis de, Îsâ'ya Allah demek de, Hz. Meryem'im gerçek anlamda Allâh'ın Annesi (Theotokos) addedilmesi de İslâm nazarında düpedüz şirkdir.

Günâhın Menşei ve Beşerin Selâmeti

Papalık Dîni'ne göre: Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Cennet'ten çıkarılmalarına sebep olan "Allâh'ın emrine uymamış olmaları" keyfiyeti ilk günâhı teşkil etmiştir; bu ilk günâhın seyiesini bütün insanlar çeker; herkes Dünyâ'ya bizâtihi günahkâr olarak gelir; vaftiz olamadan yâni vaftizin insana sağladığı Hıristiyan cemâatine katılma kudsîyetini kazanmadan ölen kimse (isterse bir haftalık bir bebek olsun) doğrudan doğruya

Cehennem'e gider; insan kılığına bürünmüş olan Allâh'ın Oğlu Mesih İsâ Allâh'ın hükm-i ezeliğine göre Allah ile beşeriyetin arasını bulmak üzere Dünyâ'ya gelmiş ve ölümü de Dünyâ'daki günahların kefareti olmuş, beşere ilâhî selâmet yolu ancak bu sûretle açılmıştır. Bu bakımdan Kilise dışında hiç bir selâmet imkânı yoktur⁽⁷⁾.

Halbuki İslâm'a göre beşer Dünyâ'ya: 1) günahsız, ve 2) İslâm fıtratı üzere doğmuş olarak gelir; onun sonradan anası ve babası Yahûdî, Mecûsî veyâ Hristiyan yaparlar⁽⁸⁾. Ayrıca, Kur'ân'da:

"...Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenemez." (VI/164, XVII/15, XXXV/18, XXXIX/7, XLIII/38);

"De ki: Bizim işlediğimiz suçtan siz sorumlu değilsiniz; biz de sizin işlediğinizden sorumlu değiliz." (XXXIV/25)

denilmektedir. Bu bakımdan, İslâm'da, kimse kimsenin günâhını yüklenemez ve günahlarına da kefaret teşkil edemez.

İslâm'a göre Cennet de Cehennem de belirli dînî grupların inhisarında değildir. Nitekim Kur'ân'da:

"Şüphe yok ki inananlar ile Yahûdîlerden, Hristiyanlardan ve Sâbîîlerden Allâh'a ve âhiret gününe inananlar ve iyi işler yapanlar için Rab'larının katında ecirler vardır; onlar için artık korku yoktur ve onlar mahzûn da olmayacaklardır." (II/62)

denilmektedir. Bu âyet beşerin ilâhî selâmete nâil olmasını: 1) Allâh'a îmân, 2) Âhiret gününe îmân, ve 3) İyi (yâni Allâh'ın ve Peygamberi'nin direktifleri doğrultusunda) işler yapılması şartlarına bağlamaktadır.

Öte yandan, gene İslâm'a göre, Hz. Âdem beşeriyetin ilk peygamberidir. Cennet'de Allâh'ın emrine uymaması şeklinde tecellî eden dalgınlığı, Allâh'ın hikmetine ve ilâhî kazâ ve kadere uygun olarak vukû bulmuştur. Bu, beşerin Yeryüzü'nde çoğalmasının, iyi ile kötünün tefrik sebebini

(7) H. von Glasenapp, *a.g.e.*

(8) Tirmizî'nin, Müslim'in ve Buhârî'nin hadîs kitaplarında kaydedilmiş olan bir hadîs. (Bk. Cemâl Uşşak: *Kütüb-i Sitte'den Seçme Hadîsler*, 2. basım, Hadîs No. 1056, Yeni Asya Yay., İstanbul/1995)

teşkil etmiştir. Bunda tefekkür etmesini bilenler için nice ibretler vardır (XXX/20-21). Hz. Âdem ise kusûrunu idrâk ederek tövbe etmiş; Hz. Allah da Kendi'ne lâıyk gördüğü ve Tevvâb ve Rahîm isimlerinin hürmetine Âdem'in tövbesini kabûl ederek günâhını affetmiştir (II/37). Zîrâ Allah ihlâs ile yapılan bütün tövbeleri kabûl eder (Bk. meselâ: IX/104 ve 112), ve tövbe edenleri de sever (II/222).

Hz. İsâ'nın Vefâtı ve Âhiret'deki Rolü

Kilise'nin resmî İncîl'leri Hz. İsâ'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğünü, ölümünün üçüncü günü yeniden dirilmiş olduğunu ve kısa bir müddet daha yaşadıktan sonra da etiyle kemiğiyle göğe çekilmiş olduğunu, Cezâ Günü'nde de Allâh'ın kendisine vermiş olduğu yetki ile bütün insanları muhâkeme edip cezâ ve mükâfatlarını vereceğini bildirmektedirler⁽⁹⁾.

Halbuki İslâm'a göre Hz. İsâ çarmıhta ölmemiştir. Bu hususta Kur'an'da:

"Onlar O'nu (yâni Hz. İsâ'yı) katletmediler de salbetmediler de; ama bu onlara öyle göründü. O'nun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı kararsızlık içindedirler; Bu hususta onların zannâ uymaktan başka bir bilgileri yoktur ve O'nu kesin olarak öldürmemişlerdir." (IV/157)

ve kezâ

"Her nefis ölümü tadar ve sonra Biz'e rücû' eder." (XXIX/57)

buyurulmaktadır. Ayrıca bir Hadîs-i Kudîsî'de de:

"...İnsanların Dünyâ'ya aslâ dönmeyecekleri hükmü şüphesiz önceden tarafımdan verilmiştir..."⁽¹⁰⁾

denildiğine göre Hz. İsâ'nın vefâtı çarmıh üzerinde olmamış ve kendisi de katledilmemiştir; yâni Hz. İsâ, ölümü tabîî vefâtıyla tatmıştır. Tekrar Dünyâ'ya dönmesi ise, sözü edilen Hadîs-i Kudîsî dolayısıyla, yalnızca bir Hıristiyan masalıdır. Ayrıca gene Kur'an, Cezâ Günü için:

(9) Bk. meselâ *Matta'ya Göre İncîl*: 24-25, 29-43, 46. Kezâ, Th.Rey-Mermet: *Croire Pour Une Redécouverte de la Foi*, Droguet & Ardant, Limoges/1981.

(10) Cemâl Uşşak, *a.g.e.*, Hadîs No. 1005.

"O gün mülk Allâh'ındır. İnsanlar arasında hüküm verir.." (XXII/56)

"Ve sana Cezâ Günü'nün ne olduğunu ne idrâk ettirir? Sonra gene sana Cezâ Günü'nün ne olduğunu ne idrâk ettirir? O gün hiç bir nefis bir başka nefse bir şey veremez. O gün emir Allâh'ındır." (LXXXII/17-19)

beyânlarıyla Cezâ Günü'nde insanları muhâkeme edecek olanın Hz. İsâ değil, bizzât Hz. Allah (c.c.) olacağını îlân etmektedir.

Günahların Affı

Yuhannâ İncîli'nde Hz. İsâ'nın ağzından Havârîlere: "...Günahlarını affedeceğiniz kimselerin günahları af olunacaktır. Günahlarını affetmeyeceğiniz kimselerin günahları ise af olunmayacaktır." (20/23) denilmektedir. Buna dayanarak Papalık Dîni'nde ruhbân sınıfının Baba, Oğul ve Rûhülkudüs adına mü'minlerin günahları hakkındaki îtiraflarını dinleme ve bu günahları ya hemen ya da papazın tâyin edeceği belirli bir riyâzatın îfâsından sonra affetme, veyâhut da hiç affetmeme yetkisi vardır. Protestanlarda ise îtiraf ve günahları af yetkisi yoktur.

İslâm'da ise günahları îtiraf etmek yerine günahlardan tövbe etmek vardır; ve tövbe de îtirafdan çok farklıdır. Ayrıca günahlar ancak Allah tarafından bağışlanabilir ve tövbeler de ancak Allah tarafından kabûl edilir. Nitekim Kur'ân'da:

"...Ve günahları Allah'dan başka kim bağışlayabilir ki..." (III/135)

"...Andolsun ki Allah tövbeleri kabûl eden ve merhameti sınırsız olandır." (II/37)

"O'nun (yâni Allah'ın) huzûrunda O'nun izni olmadan kim şefâat edebilir ki?" (II/255)

denilmekle günahları bağışlama yetkisinin yalnızca Allâh'ın tasarrufunda bulunduğu ve tövbeleri Allâh'ın kabûl ettiği anlaşılmaktadır.

Ruhbân Sınıfı ve İkonalar

Papalık Dîni'ne göre beşer ile Ulûhiyyet arasında Hz. İsâ'dan başka ruhbân sınıfı ile ikonalar da aracılık eder. Bu hususta Papalık dîni ile Ortodoksluk aynı inanca sâhiptir. Fakat Lüterci ve Calvinci Protestanlık

ikonalara müsâmaha etmemektedir.

Papalık Dînine göre ikonalar ibâdetin ayrılmaz bir parçasıdır. M.s. 787 târihinde İznik'de toplanmış olan II. İznik Konsili'nde alınmış olan karara göre: "... ister Rabb'ımız Allah ve Kurtarıcımız olan Mesih İsâ'nın olsun ister Allâh'ın mukaddes Anası pâk Hanımefendimiz'in olsun, isterse de mukaddes meleklerin ve azîz ve tekrîme lâîk insanların olsun, hepsinin de azîz ve kıymetli ikonaları kiliselere... evlere, yolların üzerine yerleştirilmelidir. Çünkü bu ikonalar aracılığıyla onların tasvirlerini gördüğü her sefer, insan bu tasvirlerin aslını hatırlamak için şevk kazanmakta, onlara karşı daha büyük bir aşk duymakta ve onları her seyredişinde onları öperek ta'zîz ve tekrîm etmek yönünde tahrik olunmaktadır... çünkü ikonaya gösterilen saygı onun aslına yönelir ve ikonayı ta'zîm ve tekrîm eden aslında orada tasvir olunan zâtı ta'zîm ve tekrîm etmiş olur"⁽¹¹⁾.

Papalık Dîni ile İslâm arasındaki bağdaşmazlığın önemli bir cüz'ü de İslâm'da ruhbân sınıfının bulunmayışdır. Bu hususda Kur'ân'da:

"Sonra onların izleri üzerine peygamberlerimizi gönderdik ve onların ardından da Meryemoğlu İsâ'yı yolladık; ve O'na İncil'i verdik ve O'na uyanların gönüllerini yumuşak ve merhametli kıldık; ve ruhbânlığı onlara farz kılmadık ama onlar ancak Allâh'ın rızasını kazanmak için bunu kendileri îcad ettiler ama onun hakkına da gereği gibi riâyet edemediler. Onlardan inananlara mükâfatlarını verdik ama onların çoğu buyruktan çıkmıştır." (LVII/27)

denilmektedir. Papalık dîni mensublarının ikonalarından medet ummaları karşısında Kur'ân, put saydığı herşeye karşı ta'zîz ve tekrîmde bulunanların ahvâlini de şöyle haber vermektedir:

"Biliniz ki hâlis din Allâh'a âittir. Onu bırakıp da kendilerine bir takım dostlar edinenler: Biz onları yalnızca bizi Allâh'a yakınlâştırsınlar diye ta'zîz ve tekrîm ediyoruz, derler. Muhakkak ki Allâh ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz ki Allah yalancı ve inkârcı kimseye hidâyet etmez!" (XXXIX/3).

(11) Olivier Clément: L'Eglise Orthodoxe, 2. Baskı, s.105-109, PUF, Paris/1965.

İslâm'ın put nev'inden her şeye karşı derin bir nefreti vardır ve bu Kur'ân'da sayısız âyetle beyân ve te'yid edilmiştir.

Sonuç

1962-1965 arasında toplanmış olan II. Vatikan Konsili, Katolik Âlemini günün îcablarına uydurmayı (yâni **güncelleştirme**'yi, italyanca-sıyla: **aggiornamento**'yu) hedef almıştı (Papalık Dîni, protestanların zuhûruna sebep olan hâdiseleri çağrıştıracak diye **reform** kelimesinden hoşlanmaz). Bu çerçeve içinde Papalık Dîni'nin diğer dinlerle ve özellikle de Yahûdîlik ve İslâm ile ilişkilerinin daha açık, daha müsâmahakâr ve daha çok diyaloga dayalı olması önerilmişti. O târihlerden bugüne kadar "Dinler Arası Diyalog" Vatikan'ın kuvvetli bir propaganda vâsıtası olmuştur. Şimdiye kadar vukû bulmuş olan bu kabil toplantıların çoğunda Vatikan temsilcileri, açıklık ve müsâmaşa perdesi arkasında, hep kendi safına çekebileceklerini zannettikleri müslümanları îman umdeleri konusunda tâvizkâr bir "**hoşgörü**" hâlet-i rûhiyesine sokmağa gayret etmişlerdir. Halbuki Papalık Dîni ile İslâm arasında tâviz ve müsâmaşa kabûl etmeyen pekçok zıddiyet vardır ki bu yüzden ne kadar Dinler Arası Diyalog toplantısı yapılırsa yapılsın, îman umdeleri açısından, Papalık Dîni'ni İslâm'a ve İslâm'ı da Papalık Dîni'ne değil ircâ etmek, yakınlaştırmak bile mümkün değildir!

Bir kere Papalık Dîni **semâvî** olmak iddiâsında olan ama îman umdeleri Konsillerde parmak hesabıyla kabûl edilmiş olan **beşerî ve demokratik** bir dindir. İslâm ise eksiksiz ve kemâl üzere olduğu için herhangi bir değişiklik kabûl etmeyen bir dindir. Bu husus özellikle Kur'ân'da:

"...Bugün sizin için **dîninizi kemâle erdirdim** (dîninizde eksik geldik bırakmadım), üzerinize ni'metimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim..." (V/3)

âyetiyle bellidir.

Hıristiyanlığın "Teslîs Akîdesi" ve hele Hz. Meryem'e, gerçek anlamda, (hâşâ!) Allâh'ın Annesi (Theotokos) vasfının yakıştırılması ise İslâm'ın İhlâs sûresiyle beyân edilen Allah anlayışı ile aslâ ve aslâ bağdaşmaz.

Papalık Dîni'ne göre herkes günahkâr doğmaktadır; ilâhî selâmet ise ancak vaftiz edilmişlere mahsûstur; Hz. İsa'nın çarmıhta can vermiş olması beşeriyetin Hz. Âdem'in işlemiş olduğu ilk günâhın kefareti olmuştur. İslâm'da ise herkes İslâm fıtratı üzerine ve günahsız doğar; Allâh'a ve Âhiret Günü'ne inanıp iyi işler yapanlar ilâhî selâmete kavuşur; kimse kimsenin günâhını yüklenemez ve kimse kimsenin günâhına kefareti olmaz.

Hıristiyanlığa göre Hz. İsa çarmıh üzerinde ölmüş ve üç gün sonra dirilmiştir; Rûz-i Cezâ'da (Âhiret'de Cezâ Günü'nde) herkesin cezâsını ve mükâfatını O verecektir. Halbuki İslâm'a göre Hz. İsa çarmıh üzerinde ölmemiştir, O'nu şehid etmemişlerdir. Tabîî ölümüyle ne zaman öldüğü bilinmemektedir ama etiyle kemiğiyle dirilmiş de değildir. Çünkü Allah etiyle kemiğiyle ölmüş birinin bir kere daha Dünyâ'ya dönmeyeceğini vaad etmiştir. Rûz-i Cezâ'nın sâhibi ve hâkimi yalnızca Allah'dır. O gün emir yalnızca O'na âittir. Peygamberlerin, o da Allah izin verdiği takdirde (II/255), Allâh'ın huzûrunda yalnızca şefâat etmeleri mümkündür.

Papalık Dîni'nde ruhbân sınıfı bulunmaktadır. Bunların mü'minlerin günahlarını affetmek yetkisi vardır. Halbuki İslâm'da ruhbân yoktur; ayrıca kimsenin de kimsenin günâhını affetmek yetkisi yoktur. Günahlar ancak ihlâsla tövbe etmekle Allâh'ın da Tevvâb ismi hürmetine bu tövbe-leri kabûl etmesiyle ya da Allâh'ın özel bir lutfu ile silinebilir.

Papalık Dîni'nde ikonoları ta'zîm ve tekrîm etmek ibâdetten bir cüz'dür ve, aynen, bu ikonoların temsil ve tasvir ettikleri kudî zevâtı ta'zîm ve tekrîm etmek gibidir. İslâm'da ise bu kabil bir davranış, dayandığı felsefe ve bahâneler ne olursa olsun kerîh bir putperestlik ve şirkden başka bir şey değildir.

Bu itibarla "Dinler Arası Diyalog" toplantılarına katılanların bu hususlarda fevkalâde şuur ve uyanık olmaları ve bunlara aykırı hâlleri ise yüksek sesle îlân ederek, sonunda, Kur'ân'ın: "Sizin dininiz size, benim dînim de bana!" (CIX/6) hükmüne göre hareket etmeleri başlıbaşına bir cihâd olacaktır.

O, BİR SERHAT GĀZİSİYDİ

Kemal Y. AREN

Dağlarda karların erimesiyle çoşan derelerin çağılışına, ovalarda asırlardır süren bir koşunun başladığını anlatan nal seslerinin karıştığı devirler, artık masalların malı oldu.

Evet, bugün ağızları köpük köpük, nallarından kıvılcımlar çakan atlarının üstünde, kartal kanatlarını açmış akıncıların, ufuklardan ufuklara atılışlarını da görmüyor, duymuyor, okumuyoruz artık!..

O, irakları yakın eden atlar da; o, güneşe, *'ya sen doğ, ya ben doğayım!'* diyen yiğitler de yok artık! O güzel insanlar, o güzel atlara binip gitmişler.

Ve, *'Ak tolgalı beylerbeyi'* de yok!..

Onun, o *'dağları yürüten'* haykırışı: İlerle!.. kimbilir hangi *'hürr'* esen rüzgârların dolandığı enginlerde kaldı!..

Bilmem ki, hiç bir şeyin yok olmadığı bu âlemde, bir gün, bir yerlerde, o sesleri, o haykırışı tekrar duyar mıyız?...

Kimbilir?....

Belki!..

Onun için cancağızım, yine de bugünün çocuğuna bu masalları anlatmak gerek.

Ama şöyle:

"Bir varmış, bir varmış..." diye başlayarak!..

* * *

Evet, anlıyoruz, kabul ediyoruz; günümüzde, kılıç şakırdatıp at kişneterek, İlâ-yı Kelimetullah adına ülkeler fethetmek, oraları İslâma açmak mümkün değil! Ama, şunu doğru olarak anlayalım: Olmayan ne? İlâ-yı Kelimetullah aşkına gayret mi, İslâmı yabancı diyarlara götürmek mi; yoksa, şekle bağlı olan: Kartal kanatları, at kişnemeleri, kılıç şakırtıları mı?.. Elbette günümüzde artık mümkün olmayan ikincisi. Yoksa **"Ben müslümânım!"** diyen her mü'mine gazâ farzdır. Ve, gazâ, yalnız kılıçla, tüfekte değil, ilimle, siyâsetle de yapılır. Bugünün gazâ meydanları ilim ve siyâset meydanlarıdır. Ne diyor yüce Mevlânâ: **"Bugün yeni bir gün! Yeni şeyler söylemek lâzım!"** Yeni malzemeyle, yeni bir üslûpla...

Yapılıyor çok şükür!

Rabbimin askerleri bugün de nöbette...

.....

Ne ki, vaktiyle kılıçların toplayıp bir araya getirdiği, vahdete erdirdiği Türk-İslâm âlemini zamânın tahripkâr eli, tesbih taneleri gibi dağıttı.

Vahdetten kesrete gelindi.

Vahdette huzur vardı, kesrette ise acı ve gözyaşı...

.....

İki asır var ki âlem-i İslâm, bölünmenin, dağılmanın, uñ-ufak olmanın dayanılmaz acısını yaşıyor.

Ve, dayanıyor!..

İki asır var ki, vatan topraklarının üzerinden esen rüzgârlar sâdece inilti, hıçkırık sesleri getiriyor.

Bu rüzgârların önüne katıp top sesleriyle sürüklediği bulutlar gözyaşı yüklü.

Gözyaşı rahmet olur mu?.

Olur!

Olur olmasına da, o gözyaşları nedâmet yaşları olursa!...

Dileyelim... İnşaallah rahmete vesîle olsun...

.....

Hak erlerinden bazıları duâlar niyazlarda bulunurken, bazıları da, yine serhatlerde, yine tevhîd için gayret kemeri kuşanıp ama bu defa ilmi kendine binek yapmış; meydanlarda, salonlarda, ekranlarda, medyada, parlamentoda can-baş fedâ ederek uğraşıyor; didiniyor ve tükeniyor.

Tükeniyor, düşüyor, düşenin yerini onlarca, yüzlerce, binlercesi alı-

yor.

Müslüman-Türk dünyâsı çok şükür bugün de '*alnına gazâ bayrakla-
rından ışıklar vuranlar*'la dolu.

Bu yatan elbette onlarındır.

Rabbim ülkemizi onlardan mahrum bırakmasın!..

* * *

İşte Dr. SÂDİK AHMET, o '*Serhat Gâzileri*'nden biriydi.

Batı Trakya Türklüğünün önünde nöbetteydi.

Alnına '*Hakk*' kelâmı, Hakk'ın nûruyla yazılmıştı. Gören görüyordu.
Bilen, o kelâmın, daha ana rahminde onun alnına yazıldığını biliyordu.

.....

Derler ya: Her şey görene! Köre ne?...

Bizim Allâh'ın ilmi ummânında bir katre dahî teşkil etmeyen bilgi-
miz ne zavallıdır!.. Yüz metre ilerisini, basit bir perdenin gerisini, en mü-
himi kendini görmekten âciz gözlerimize güvenerek, üstüne basa basa,
'*Bu gözlerimle gördüm, elbette gerçektir!*' diye neler neler vehmederiz!..
Bu varlık âleminin sırlarını çözmeyle kalkıp da:

"İdrâk-i meâli bu küçük akla gerekmez

Zîra bu terâzî o kadar sıkleti çekmez" denmiş

olmasına rağmen, kendine en yakın iken, Yunus gibi,

"Sen kendini bilmezsin

Ya nice okumaktır?.." sorusuna

muhâtab olan insanoğlu, kendini bilememiş âciz, zavallı akıllarına güve-
nerek, nelere ahkâm keser, ne faraziyelere imzalar atar!...

Ah bizler, ah biz iz'an, irfan, ferâset yoksulları...

Ah bizler, ah!..

.....

Evet, demiştik ki, mânâ ehli⁽¹⁾ Dr. Sâdık Ahmet Bey'in alnında
"Hakk" lafzını yazılı olarak görüyordu. Bu sebeple onun bir Allah aske-
ri olduğuna kanaat getirilmişti.

Gerçekti ama bu!..

Zîra Dr. Sâdık Ahmet, alış verişini Hakk'la kurmuştu. Kendisine bü-

(1) Bu mânevî keşfe bizzat şahit olan Ayşe Topuz Hanım: Hakk kelâmının Sâdık Ahmed'in gönlü-
ne ana rahminde yazıldığını söyleyen o mânâ ehli zâtn, Gümülcineli Emine Nine'nin mürşfidi
Hüseyin Efendi olduğunu, naklediyor. Emine Nine, Sâdık Ahmet Bey âilesinin pek hürmet et-
tiği mübârek bir insandır.

yük cecdi Yavuz Sultan Selim Hân'ı örnek almak istiyordu. Hani, Mısır seferi sırasında, çöl geçilirken Yavuz telâşla atından iner, yaya yürümeye başlar. Bir süvârinin yaya yürümesi, hele çölde, ne kadar zordur!.. Bir süre sonra yanındakiler: "*Sultânım, yoruldunuz, atınıza binseniz!*" dediklerinde, koca Hünkâr: "*Nasıl binerim? Önümde Resûlullah yürüyor!*" cevâbını verir. İşte, Sâdık Ahmet Bey, bu târihî vak'ayı yanındakilere sık sık tekrar eder, onun gibi olabilmeyi istediğini söylerdi.

Önünde Resûlullâh'ı görmek!.. Ne güzel bir nasip ve ne büyük bir edeb!..

Batı Trakya Türklerinin lideri merhum Sâdık Ahmet Bey işte budur.

* * *

7 Ocak 1947'de Gümölcine'ye bağlı Küçük Sirkeli Köyü'nde dünyâya geldi. İlk okulu doğduğu köyde, orta ve lise tahsilini de Gümölcine'deki Celâl Bayar lisesinde tamamlayan Sâdık Ahmet, bir yıl Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okuduktan sonra Selânik Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne naklederek yüksek tahsilini orada bitirdi. Cerrahî ihtisâsı yaptı. 1984-1986 yılları arasında Batı Trakya Yüksek Tahsilliler Derneği'nin Sekreterliğini üstlendi.

1989 ve 1990 yıllarında yapılan iki genel seçimde de Gümölcine bağımsız milletvekili olarak Yunan parlamentosuna girdi. Bu arada dernek sekreteri iken açtığı bir imza kampanyasından 30 ay, 1989'daki seçim bildirisinde mensup olduğu azınlıktan '*Türk*' adıyla bahsettiği için 18 ay hapis cezâsına çarptırıldı. Bu cezâları hapiste tamamladı. Bunlardan başka gerek Yunan Devleti, gerekse fanatik Yunanlılar tarafından Türk azınlığın haklarını müdafaa ettiği için hakkında açılmış ve el'an devam etmekte olan pek çok dâvâ daha vardır.

Onun ise şu anda Rabbinin huzurunda onlar için açtığı davâların durumunu bilemiyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'de, meâlen,: "*Beni kalbi kırıkların yanında arayın.*" diye buyuran yüce Rabbimiz elbette mâsum ve mazlum Türk insanının âhını onların yanına bırakmaz. Adl-i İlâhî mutlak tecellî eder.

Ne ki, 1991'de yapılan seçimlerde de bağlı olduğu azınlığın %99 oyunu aldığı halde Yunan hükümetinin seçim kânûnunda kasdî olarak yaptığı değişiklik sonucu meclise giremedi.

24/25 Temmuz 1995 gecesi de zâhirde trafik kazâsı gibi görünen bir hâdiseyle bu âlemden ayrıldı. Geride bıraktığı eşini, kızını ve oğlunu Türk milleti bir büyük mücâhidin emâneti olarak bağrına bastı.

Mekânı cennet olsun!..

* * *

Türkiye'deki en son konuşmasında Türk milletine şöyle sesleniyordu:⁽²⁾

– *"Dünyânın en nâzik bir noktasında bulunuyoruz. Bu toprakları korumak görevi omuzlarımızdadır."*

– *"Haçlı Seferleri hiç bir zaman durmamıştır. Batı, baştan beri TÜRK MÜSLÜMAN'a karşıdır. Meselâ, bizim Müslüman oluşumuza birşey demiyorlar ama 'Yunan soyundan Müslümansınız' diyorlar. Onlara göre biz, Osmanlı orduları tarafından zorla Müslüman edilmiş Yunanlıların torunlarıyız. Sonra diyecekler ki, mâdem öyle o halde eski dünyânıza dönün, eski Hristiyanlığınıza dönün, diyecekler."*⁽³⁾

– *"Benim önüme bir tabak iyi yemek koyup da boynumdan istedikleri yere çekeceklerse, dağdaki zayıf kurt gibi yaşamayı, o hâli vakti yerindeki köpeğinkine tercih ederim."*

– *"Bizim Türkiye'den istediğimiz nedir? Balkanlara para verilmesin. Hazır yiyciler yetişiyor sonra. Hazır para verirsiniz, söylemesi ayıp, dilenci yetişir; Ankara'dan ne zaman çek gelecek diye bakıyorlar. En büyük rezâlettir bu! Oralara ekonomik yardım yapılması lâzım. Destek verilmesi lâzım. Yatırım yapılacak ama devlet yapamaz. Dolaylı yapılmalı. Özel sektör gelsin. Almanya'dan, başka yerden gelsin. Ekonomik yatırım, ekonomik güç, sanâyinin gelişmesi gerekir."*⁽⁴⁾

(2) Bu alıntıları "Aksiyon" Dergisi'nin 29 Temmuz 1995 târîhli sayısından aldım. Derginin belirttiğine göre bu konuşma Maltepe MHP İlçe Teşkilâtı'nın düzenlediği 'Esir Türkler' adlı panelde yapılmıştı.

(3) Bu bölümü de 'Ankara Aydınlar Ocağı Bülteni'nin Mart-Nisan 1995 târîhli 2. sayısından aldım. s. 66

(4) Bu bölümü de aynı bültenin 67. sayfasından aldım.

ŞEHZÂDELER DÖNEMİ MANİSA 'SINDA TASAVVUFÎ MUHÎT(*)

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

XV. yüzyılın ilk çeyreğinden XVI. yüzyılın sonlarına kadar Manisa, Osmanlı şehzâdeleri tarafından idâre edilmiştir. Bir buçuk asırlık bu süre, Manisa için çeşitli yönlerden en parlak devirlerdendir. Şehzâdelerin Manisa'ya gelişi ve buradan ayrılışları başlıbaşına birer olay idi. Bu sıralardaki hâdiselerin şehri de etkisine alacağı tabiidir. Burada görev yapan şehzâdelerin başlıcaları, Osmanlı târihine de damgasını vuran yüksek şahsiyetli kişilerdir. Onların, irfan ve kâbiliyetlerine göre, yanlarında şâir, edip ve âlim kimseler bulunmuş, dolayısıyla şehirde canlı bir kültürel faâliyet görülmüştür.⁽¹⁾

Söz konusu zaman dilimi Osmanlı târihinin büyük sarsıntıları geride bırakarak, istikrâra kavuştuğu devirlerdir. Askerî sâhada, kültür, san'at ve medeniyet alanında en büyük gelişmeler bu devirde görülür. II. Murat, Fâtih, Yavuz ve Kânûnî gibi dâhî hükümdarlar bu asırlarda yaşamışlardır.

Bu başarının elbette çok çeşitli sebepleri vardır. Kanâatimize göre bu âmillerden birisi, belki de en başta geleni, iyi yetişmiş, olgun ve dengeli insanların iş başında bulunması ve yine bu vasıftaki kişilerin cemi-yetin çoğunluğunu oluşturmalarıdır. Bu devirlerde, başlıca eğitim kurum-

(*) Celâl Bayar Üniversitesi'nin düzenlediği "Şehzâdeler Döneminde Manisa" panelinde tebliğ olarak sunuldu, 21/4/1994.

(1) Bkz. Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, 4, Ankara 1989.

ları olan medrese, tekke ve kışla arasında bir uyum ve âhenk vardır. Bunlardan her biri, insanımızı kendi açısından eğitip yetiştirirken, ötekinin hak ve yetkilerine hürmet ve riâyeti görev bilmıştır.

Bizim asıl konumuz tekke ve tasavvuf ağırlıklıdır. Şunu hemen belirtmeliyiz ki, tasavvuf ve tekke deyince genellikle pasif, münzevî, içe dönük, bir köşeye çekilmiş derviş tipi hatıra gelir. Oysa bu, daha çok son devirlerimize âit ve olumsuz propagandaların sonucu ortaya çıkmış bir imajdır. Böylesi, bu kurumun aslâ ideal tipi değildir. Tam aksine, benzeri başka sistemlerle kıyaslanırsa, İslâm tasavvufu aktif bir görünüm arz eder. Meselâ Hind mistisizminde kişinin mânevî mutluluk ve kurtuluşa ermesi bir hedeftir, ama sonunda toplum onu kaybeder. Tasavvuf ise hayâtı bütünüyle kucaklar. Allah sevgisiyle insan sevgisini birbirine kenetler. Halka hizmeti Hakk'a hizmet bilir. Kişi bir yandan mânevî olgunluğunu sağlarken, bir yandan da çevresiyle ilgilenecek ve halkasını genişletecektir. Târihimizdeki Alperen, Kolonizatör Türk Dervîşi ve san'atkar dervîş tipleri bu anlayışın hayâta geçirilmiş örnekleridir.

Şurası bir gerçektir ki "büyük cihâd"ını, yâni nefsiyle savaşı zaferle sonuçlandıramayanlar, "küçük cihad"ta yâni düşmanla savaşta tam bir başarı elde edemezler. "Kütleler için en büyük tâlihsizlik şahsî endîşe, ümit ve ihtiraslarını bir tarafa atamamış kimselerin devlet idâresini ele almalarıdır.⁽²⁾ İşte târihimizde tasavvuf kurumları, iyi işledikleri devirlerde anlatılmaya çalışılan olgun insan tiplerini yetiştirmişlerdir.

XV. ve XVI. asırlarda fikrî hayat daha sonraki devirlere göre oldukça serbest ve tasavvuf mensuplarının faâliyetlerine müsâit bulunuyordu. İlim erbâbı medreselerde ders okutup câmilerde şer'î konuları halka öğretirken; tasavvuf ehli, meşâyih ve dervîşler de tekke ve zâviyelerde zikir, fikir, semâ ve sohbet meclisleriyle irşad hizmetlerini yürütüyorlardı.⁽³⁾

Tasavvuf erbâbı ilim ve irfan sâhibi kimselerdi ve sultanlar nezdinde itibarları vardı. Osmanlı geleneğinde hemen her pâdişâhın; mânevî şahsiyetini takdir ettiği bir şeyhi yanından ayırmamaya dikkat ettiği görülür. Osman Gâzi'nin *Şeyh Edebâlî* ile, I. Murad'ın *Ahîler*le, II. Murad'ın *Hacı Bayram Velî* ile yakınlıkları bilinir. Fâtih'in yanındaki *Akşemseddin*'e

(2) Sâmîha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, 1, 227, İstanbul 1975

(3) Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, 24, İstanbul 1982.

bağlılığı, Kânûnî'nin Merkez Efendi'ye hürmet göstermesi bu anlayışın bir devâmıdır. Devlet ricâli, sırasında tekkeler yaptırıp oralara vakıflar bağlamışlardır. Pâdişahlar savaşa giderken şeyhlerden kılıç kuşanmışlar, bâzı dervişleri teberrüken sefere götürmüşlerdir. II. Murad Emir Buhârî'nin elinden kılıç kuşanmış; İstanbul'un fethi sırasında *Akşemseddin* ve *Akbıyık* adlı derviş kişi orduda bulunmuşlar ve fetih için genç pâdişâhı teşvik etmişlerdir. Kânûnî'nin seferlerinde de bâzı şeyhlerin müridleriyle birlikte bulundukları görülür.⁽⁴⁾

Konumuz olan devirlerde Hacı Bayram Velî halîfelerinden Akşemseddin, Cemâleddin Aksarâyî, Sünbül Sinan, Merkez Muslihiddin, İbrâhim Gülşenî, Ümmî Sinan, Şa'bân-ı Velî gibi zatlar dikkati çeker. Yaygın tarikatler olarak çeşitli kollarıyla Halvetîlik (Sünbülüyye, Uşşâkıyye, Gülşeniyye, Rûşeniyye, Ahmediyye, Celvetiyye vs.), ayrıca Mevlevîlik, Bayrâmîlik, Melâmîlik, Kâdirîlik, Rifâîlik ve Bektâşîlik gibi kurumlar görülür. Bu muhtelif tarikat zümrelerinin şeyhleri, bulundukları şehir ve kasabalarda ve devlet merkezinde hükûmet işlerine karışmaksızın kendi alanlarında zikir, sohbet ve mânevî eğitimle uğraşırlardı. Bâzıları da kendilerine verilen büyük câmilerin kürsü şeyhlikleriyle va'z, nasihat ve halkın irşâdına devam ederlerdi. Bu asırlarda yaşayan şeyhlerin hemen hepsi, hem şer'î hem de tasavvufî ilimlerde mâlûmat sâhibiydiler; çoğu medrese ve tekke eğitimini birlikte yapmışlardı. Aralarında şâir ve mûsikişînâs olanlar çoğunlukta idi.⁽⁵⁾

Kânûnî devrine âit tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilere göre, Osmanlı sınırları içinde 1300 civârında tekke ve zâviye bulunmakta idi ki, gerçek sayının bundan fazla olduğunu sanıyoruz.⁽⁶⁾ Bu durum, başta pâdişahlar olmak üzere, halkın tasavvuf erbâbına muhabbet ve bağlılığını gösterir.

Konumuz olan asırlar îtibâriyle, Manisa'da acabâ hangi târikatler faâliyetinde idi? Zâviyelerden hareketle şunlar söylenebilir: Başta *Mevlevîlik* dikkati çeker; ilk büyük Mevlevîhâne 1318'de Saruhanoğulları devrinde yapıldı. Aynı Alî (XI. yy) türbe ve zâviyesi dolayısıyla, *Bektâşîlik*'in devam ettiği düşünülebilir. Daha belirgin olarak da

(4) Bkz. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi III. cilt , birinci kısım*, s. 348, 535, Ankara 1988.

(5) Uzunçarşılı, *a.g.yer*, s. 345.

(6) Bkz. H. Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, 125.

Bayrâmîlik ve bilhassa çeşitli kollarıyla *Halvetîlik* görülmektedir.⁽⁷⁾

Şahıs olarak da şu isimleri bilhassa zikredebiliriz: *Kasabalı Hamza Baba* (XV. yy), Akşemseddin müridi olarak bilinir. Akşemseddin (ö. 1459), Hacı Bayram Velî halîfesidir. Muhtemelen Fâtih'le Manisa'ya gelmiştir. Burada onun adını taşıyan bir mahalle bulunmaktadır. *Revak Sultan* (1470), Halvetîdir. *Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin* (1504), Halvetîliğin Ahmedî kolunu meydana getirmiştir. Manisa'da büyük hizmetler yapmıştır. Kendi adıyla anılan câminin avlusunda yatmaktadır. *Merkez Mûsâ Muslihiddin* (1552), Kânûnî'nin şehzâdeliği sırasında Manisa'da 4-5 yıl kalmıştır, Halvetî'dir. *İbn İsâ-yı Saruhânî* (1560) Akhisarlıdır, Bayrâmîdir. *Memi Can Efendi* (1559), Saruhanlı ilçesindedir, Uşşâkîdir.⁽⁸⁾

Söz konusu devirden takrîben bir asır sonra yaşamış meşhur seyyâhımız Evliyâ Çelebi (ö. 1682) Manisa'yı anlatırken "*Mevlevîhâne tekyesinden mâadâ cümle ehl-i tarîkın 70 adet tekyesi vardır.*" der ve bu tekkelerin dervişlerle dop dolu olduğunu, nîmet ve imkânlarının hayli fazla bulunduğunu söyler. Kıyâfetlerle ilgili olarak da "*Ve nice bin fukarâlar (yani dervişler) ve muhibb-i Mevlânâ olmak ile mevlvî külâhı üzre destâr-ı Muhammedî sararlar.*"⁽⁹⁾

Bu genel çerçeveden sonra şimdi de Manisa'da belli süreler içinde ikâmet etmiş üç büyük hükümdârın, II. Murat, Fâtih ve Kânûnî'nin tasavvufu ilgilerine kısaca temas edeceğiz.

Fâtih'in babası II. Murât, oğlu lehine tahttan ferâgat edince 1444-1446 yılları arasında çoğunlukla Manisa'da bulunmuştur. Doğu ve batıda ülkenin her yanını emniyete alıp sulhu sağladığına inanarak tahtı bırakınca, önce Bursa civârında kendisini zühd ve takvâ hayâtına verdi. Çağdaş kaynaklar II. Murad'ı hassas, iyi kalbi, tasavvuf, san'at ve ilme meraklı olduğu kadar, azimli bir şahsiyet olarak tasvir ederler. Aynı zamanda eğlence ve işrete düşkün olduğu da söylenir. Öyle anlaşıyor ki, çok hareketli ve mücâdeleli geçen kısa ömrüne hayli şey sığdırmış, beşerî zaafı

(7) Bkz. İbrâhim Gökçen, *Saruhan Zâviye ve Yatırları*, 1946.

(8) Bkz. Nâdir Özkuyumcu, *Manisa'da Yetişen Mutasavvıflar*, basılmamış lisans tezi, DEÜ İlahiyat Fakültesi, İzmir 1983.

(9) Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, IX, 75, 79

ve nefsiyle olan savaşından da gâlip çıkmasını bilmiştir. Tahttan çekilerek kendisini ibâdet ve riyâzet hayâtına vermesi mânîdardır.⁽¹⁰⁾

Vezîri Halil Paşa'ya şöyle der: "Cihad ettik, savaştık, düşmanı tepeleyip ezdik. Bir süre hükûmetten el çekip bir kenarda sessiz ve yalnız olmak gönülden geçer. Yaradılmışların işlerini düşünmekle, Yaradan'ın zikrinden olmak akıl sâhiplerinin katında makbul değildir."⁽¹¹⁾

Onun mânevî dünyâsında ve kemâle ermesinde Emir Sultan ve Hacı Bayram Veli'nin tesîri büyüktür. Uğruna başkalarının büyük mücâdele verdiği tahtını, henüz 12 yaşındaki oğluna bırakmasını şahsî bir heves veya hevesizlik olarak görmemelidir. Aksine, onun ne kadar asil ve ferâgatli bir rûha sahip olduğunun delîlidir. Esâsen o bu görevi şahsı için değil, kütle menfaati nâmına yüklenmiştir. Nitekim iş başa düşünce tekrar dönmekten çekinmemiştir. Onu saltanatı terke zorlayan psikolojik sebep, sâdece fizikî yorgunluk değil de, kendi kendine yeter bir insan olması idi. Öyle ki, kendisi ile başbaşa kalma zevki, dünyâ nîmetlerinden olan devlet ve riyâset arzûsundan daha ağır basıyordu.⁽¹²⁾

II. Murad'ın vasiyeti ilgi çekicidir: "...üzerine bir çâr divar yapalar, üstü açık ola ki, üzerime yağmur yağsın..."⁽¹³⁾ diyerek, ölünce cesedinin toprağa gömülmesini ve yağmur sularının mezarına girebilmesi için, türbesinin üstününün örtülmemesini istemiştir. Bu özelliği taşıyan türbe, bugün de Bursa'nın Murâdiye'sini şenlendirmektedir. Bu dindar, derviş meşrep ve tasavvufa meyyal pâdişahın şiirlerinde aynı izleri görürüz:

*Şerha şerha olmayınca dîl dimem âşık ana
Hayretinden vormeyince cân, dimem âşık ana*⁽¹⁴⁾

*

*Ne buyurmak ne de kimseye boyun eğmek gerekir
Ne seyran eylemek ne çalı çırpı eşmek gerekir
Sonu gelmez bu devlet yükünden el çekeyim
Gönül hânesine tâneden tâne ekeyim*

(10) Halil İnalçık, Murad II, *İA VIII*.

(11) Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoglu, c. II, s. 213, Ankara 1975.

(12) S. Ayverdi, *a.g.e.*, I, 266.

(13) Halil İnalçık, *a.g. yer*.

(14) *Büyük Türk Klâsikleri*, II, 88 Ötüken-Söğüt yayını, İstanbul 1985.

*Hak kapısında durup hizmetinde olayım
Ben ol ulu kapıya giden yolda koşayım*⁽¹⁵⁾

II. Mehmet 1443 yılında henüz 11 yaşlarında iken Manisa'ya vâli olarak geldi. İlk tahta geçişi 12 yaşındadır. İki yıl sonra 1446'da ikinci defa geldiği Manisa'da 1451 yılına kadar 5 sene kalacaktır. İlk saltanatın karışık ve gürültülü hâdiselerinden sonraki bu ikinci şehzâdeliği, şahsiyetini olgunlaştıran ciddî bir çalışma ve fikrî faâliyet gösterdiği devre olmuştur.⁽¹⁶⁾ İkinci şehzâdelik dönemi, Fâtih'in gerek şahsı gerekse Osmanlı Devleti için çok verimli ve çok faydalı sonuçlar vermiştir. "Oğul da baba gibi, başa geçmek için teşne değildi. Fakat ikisi de başa geçtikleri zaman omuzlarına aldıkları mes'ûliyetin icâbı üzere adım atan müstesnâlardandı."⁽¹⁷⁾

II. Mehmed'in çevresinde, kendini yetiştiren bir çok bilgin ve bilge kişiler vardı. Bunlar arasında, onun mânevî dünyâsını îmar eden bilhassa Akşemseddin'dir. II. Mehmed ile bu zat arasındaki, Allah ve insanlık adına girilmiş terbiyevî alış veriş, genç hükümdâra "*Bir şâha kul oldum ki cihan âna gedâdır*" dedirtmiştir. Fâtih, ilâhlaşmak tehlikesine karşı, mânevî zırh kuşanmış bir kahramandı. Hükümdardı, hâkandı, cihangir bir sultandı. Ama hepsinden evvel kul ve insandı. Eğer devlet ihtirâsına düşmüş olsaydı, taht ve saltanatta gözü olmayan babasını, ne yapıp eder düşürür ve daha erken yerine otururdu.⁽¹⁸⁾

Onun bu özelliği, aldığı mânevî eğitime bağlanır. Fâtih, sistemli ve formel bir dervişlik terbiyesine tâbi tutulmuş değildir. Onun tasavvuf hayâtını klâsik mânâda hazırlık, coşkunluk ve kemal gibi devrelere taksim edemeyiz. Belki hükümdarda en bâriz safha hazırlık safhasıdır. Coşkunlukla kemâl devirleri, birbirinin içine girmiş ve hayâtının devâmınca bir mahzun ve kemâlli taşkınlık el ele yürümüştür.⁽¹⁹⁾

Fâtih'in zaman zaman bir kul, bir fâni tevâzuu ile öyle silinişleri, öyle gizlenişleri vardır ki, bu kemâlli yokluğu bir nefis terbiyesinde, bir

(15) Hoca Sâdeddin Efendi, *a.g.yer.*, s. 213; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebeti*, 29, İstanbul 1984.

(16) Halil İnalcık, Mehmed II, *IA VII*, 509.

(17) Sâmîha Ayverdi, *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih*, 17, İst. 1968.

(18) Ayverdi, *Türk Târihinde Osmanlı Asırları*, I, 273, 275.

(19) Ayverdi, *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih*, 36.

mânevî formasyonda aramalıdır. Gerçi o, kabuğuna çekilmiş bir derviş kişi değildi. Esâsen Akşemseddin buna izin vermemiş, inzivânın şahsî bir zevk, devlet işinin ise daha mühim olduğunu söylemiştir. Fâtih'in icrâatında, mânevî eğitimle kazanmış olduğu nefis terbiyesinin rolü büyüktür. Eğer o, tasavvuf terbiyesiyle beşerî ihtiraslarına hâkim olmayı öğrenememiş olsaydı, 30 yıl dünyâyı titreten isminin yanı başına, yüz kı-zartıcı nice sıfatlar eklenecekti.

Akşemseddin büyük insandı, Fâtih gibi güçlü bir şahsiyetin iç dünyasını şekillendirmişti. Fakat asıl büyük olan Fatih Sultan Mehmed idi. Zîrâ bir sâdece gösterici idi; öteki ise hem görücü, hem gösterici, hem de işleyici idi. Yâni biri sâdece taşıdığı fikri ve prensipleri ekiyor, diğeri hem fikre sâhip bulunuyor, hem de onu fiil hâlinde geliştirip cihânâ sunuyordu.⁽²⁰⁾

Fâtih edebiyâta da derin bir şekilde vâkıftı. "Avnî" mahlâsıyla söylediği şiirlerinden oluşan bir Dîvân'ı vardır.⁽²¹⁾ Tasavvuf inançlarıyla yüklü bir kaç beyti şöyledir:

*Virselers mülk-i cihânun tâc ü taht ü devletin
Avnî kûyün terk itmez bâşına sultân olup*

*

*Zülfünün zencîrine bend eyledi şâhum beni
Kulluğundan âzâd itmesin Allâh'un beni*

*Cevr-i dilber ta'n-ı düşmen, sûz-i firkat za'f-ı dil
Dürlü dürlü derd içinde halketmiş Allâh'un beni*

*

*Kime yâr olam cihan içinde yârûm var iken
Kime kul olam o şâh-ı tâc-dârûm var iken*

Kânûnî Sultan Süleyman, târihçilerin ifâdesiyle "dînine bağlı bir müslümandı, ama bağınaz değildi. Din konusunda gösterişi hiç sevmezdi. Bu konuda atalarından aldığı bir terbiye vardı."⁽²²⁾ 1513 yılında 19 yaşında iken Manisa'ya geldi. Burada 7 yıl kaldı. Onun şahsiyetinin oluşma-

(20) A.g.e., 24-25, 111.

(21) *Fâtih Dîvânı*, haz. Saffet Sıtkı, İstanbul 1944

(22) Yaşar Yücel, *Kânûnî İli* 46 Yıl, s. 6 Ankara 1987.

sında, Manisa'da o yıllardaki tasavvufî muhîtin tesiri yok mudur? Annesi Hafsa Sultan'ın ricâsıyla Sümbül Sinan tarafından İstanbul'dan Manisa'ya Kılıçoğlu Mûsa b. Muslihiddin (*Merkez Efendi*) isimli bir halîfesi gönderilmişti. Vâlîde Sultan'ın inşâ ettirdiği zâviyede 5 yıl kadar görev yapmış olan Merkez Efendi'nin zikir meclislerine şehzâde Süleyman'ın da sık sık geldiği bilinmektedir. Onların bu yakınlıkları, Süleyman pâdişah olduktan sonra İstanbul'da da devam etmiştir. Birisi tahtın hükümdarı iken, öteki de mânâ sultanlığı mevkiinde olmalı ki, 1536'da vuku bulan Korfo seferine, Merkez Efendi, askerin mâneviyâtını takviye için dâvet edilir.⁽²³⁾ Halvetî kaynakları, Merkez Efendi'nin bu sefere katıldığını yazar.⁽²⁴⁾

Uzun süren hükümdarlığı sırasında Kânûnî pek çok hizmetleri yanında, Bağdad'ta Abdülkâdir Geylânî türbe ve câmiini tâmir ettirip yenileterek vakıflar bağladı. Konya'da Mevlânâ külliyesini genişletti. Seyyid Gâzi'deki türbeyi tâmirle civârında bir büyük tekke yaptırdı ve Bektâşîlere tahsis etti. Bu sûretle İmparatorluktaki Kâdirî, Mevlevî, Bektâşî gibi çeşitli tarîkatlere mensup tebaayı memnun etti.⁽²⁵⁾

Kânûnî de şâir pâdişahlarımızdandır. "Muhibbî" mahlâsıyla yazdığı şiirleri bir büyük Dîvân oluşturur. Dîvân'daki şiirleri itibârıyla kendisine belki mutasavvıf bir şâirdir denilemez. "Ama tasavvufu iyi anladığı ve yer yer benimsediği söylenebilir."⁽²⁶⁾

*Halk içinde mûteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*
beytiyle başlayan gazelinin devâmındaki bir mısra şöyle dir.

Olmaya vahdet cihanda kûşe-i uzlet gibi.

Tasavvufî mâhiyetteki beyitlerinden bir kaç örnek:

*Evvel refik sonra tarîk bu meseldür
Yol korkuludur eyle dil ışık ile ittihad*

(23) Bkz. Mehmet Demirci, "Merkez Efendi'nin Tasavvufî Yönü", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, yıl: 17, sayı: 3, İstanbul 1988.

(24) *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. M. Seyhan Tayşî, 464, İstanbul 1993.

(25) M. Tayyib Gökbilgin, Süleyman I, *IA XI*, s. 149

(26) Bkz. *Muhibbî Dîvânı*, haz. Çoşkun Ak, s. 28, Ankara 1987.

*

*Gönlünü pâk eyle evvel sonra kıl şî're şürû'
Dürri hâsıl eylemez nâ-pâk olıcak bir sadef*

*

*Cennete kılmaz heves ol, hûr u gılmân istemez
Âşık-ı sâdık olan didârin eyler arzû*

*

*Zâhirâ baksan eğerçi berr ü bahrın şâhıyam
Bir ulu dergâhun amma ben gubâr-ı râhıyam*

III. Murat, şehzâde olarak Manisa'da en uzun süre kalan pâdişah'tır (1561-1574). Şehirdeki Murâdiye Külliyesi bu dönemin hâtırasıdır. Devrinin Halvetî büyükleriyle yakın alâka içinde olan III. Murad'ın da hemen tamâmı dînî-tasavvufî mâhiyette şiirlerinden oluşan bir Dîvân'ı vardır. (27)

Târihimizin iftihar vesîleleri olan bu kişiler yetişme çağlarını Manisa'da geçirdiler. Şüphesiz onları eğitip geliştiren bir çevre vardı. Âlimi, san'atkârı, silâhdarı ve mutasavvıfıyla bu çevre bir bütündü. Bu eğitim ve mâneviyat merkezlerinden yansıyan ışıkların, o devirlerdeki Manisa'nın sosyal ve kültürel dokusuna büyük çapta tesir ettiği muhakkaktır. Burada, şimdilik oldukça genel bir çerçeve çizmekle yetindik. Şahıslar, eserler ve kurumlar plânında yapılacak detaylı araştırma ve çalışmalar, konuyu daha da somutlaştıracaktır. Bilhassa Celâl Bayar Üniversitesi elemanlarının, zamanla bu işi gerçekleştireceklerini ümid ediyoruz.

(27) Bkz. H. Ahmet Kırkkılıç, Sultan III. Murad ve Dîvânından Seçmeler, Ankara 1988.

BİR FİLM, BİR KİTAP ve DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Zeynep ULUANT

San'at ve estetik duygumu tatmin edebilmek maksadıyla oturduğum modern ve ferah sinema salonunun, insan vücudunu âdetâ sarıp sarmalayan koltuklarına gömülmüş, henüz başlayan filme konsantre olmaya hazırlanıyordum. "İhtiras Rüzgârları" adını taşıyan filmin baş rolünde usta oyuncu Anthony Hopkins vardı ve Birinci Dünyâ Savaşı sırasında yaşayan üç çocuklu bir âile babasını canlandırıyordu. Oğlanlar, kızilderili kâhyaları ve bir asker emeklisi olan babalarının terbiye çemberinde hârika bir tabîatın kucağında büyüyorlardı. Büyük kardeş ne kadar dengeli ve ağırbaşlı bir tipse, ortanca olan da o kadar vahşi, uçarı ve âsi bir yaradılıştaydı. Tek ortak yanları en küçüklerine duydukları muhabbet ve bağlılıktı. Gün geldi, küçük kardeş babasının bütün karşı çıkmalarına rağmen savaşa gitmeye karar verdi. Ağabeyleri de sırf onu korumak için birlikte cepheye yazıldılar. Fakat bütün gayretlerine rağmen pek sevdikleri küçükleri bir Alman kurşunuyla can verince, zaten tabîatında fazlasıyla şiddet olan ortanca kardeş âdetâ çıldırdı. Kızilderili bakıcısından öğrendiği gibi, en sevdiği varlığı elinden alan düşman askerini yakaladı, tıpkı bir hayvan boğazlarcasına yüreğini sökerek evine götürmek üzere bir kutuya koydu. Bununla da açılmayan kararmış rûhunu teskin etmek için dünyânın en ücrâ ve iptidâî köşelerinde, en vahşî kabîleleri arasında avların en dehşetli ve kanlılarına iştirâk etti. Gûyâ pek sevdiği kardeşinin nişanlısıyla bir gönül mâcerası da yaşadıktan sonra gelişen birkaç

hâdisenin ardından, ilerlemiş yaşlarında bir ayının pençesinde can verdi. Bu mânâsız ve yakışsız son ise, finalde kızılderili kâhyanın ağzından dökülen şu sözlerle âdetâ takdis ediliyordu: "Bu iyi bir ölümdü". Sinemadan çıktığımda midemin bulandığını, burnumun kan ve barut kokusuyla dolduğunu hissediyordum. Hebâ olan iki saati acıyarak, geçen seneki bayramda, teraslarında kurban keserek ortalığı kirlettikleri için kızdığım âileyi hatırladım. Yol kenarlarında yaşanan iptidâî kurban manzaraları bile şimdi, hayâlimde ulvîyet kazanmıştı. Şüphesiz teknoloji çağında kurban kesme işlemi çok daha medenî metodlarla gerçekleştirilebilirdi. Pekiyi ya medeniyet ve insan hakları şampiyonu bir kültürün temsilcisi bu film ve birçok benzerinde gördüğümüz neydi? İnsanlar mum ışığında, çatal bıçak kullanarak yemek yiyip, içkilerini yudumluyor daha sonra da ortalığı mezbahâdan beter bir hâle getiriyorlardı.

İşte seyretmek tâlihsizliğine uğradığım bir film, beni kıymetli araştırmacı Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri" adlı kitabında yer alan hükümlerin ne kadar isâbetli olduğunu anlama ve anlatma noktasına getirdi. Kitapta, medeniyetler kurban kesen ve kesmeyenler olarak ikiye ayrılmış, bu sınıflama ışığında her iki gurubun davranışları, sporları, savaşları, kültür ve hayat görüşleri incelenmişti. Yazara göre kurban kesmenin hikmeti pek çoğunun sandığı gibi fakirlere et dağıtmak değil, insanın tabîatında var olan yaşamak için öldürme içgüdüsünü hayra vesîle kılarak, Allâh'ın emirleri çerçevesinde, O'nun rızâsı doğrultusunda tatmin etmektir. Kendisinin bu husustaki ifâdesi şöyleydi: "Kurban müessesesi, sanıldığı gibi, öylesine mânâsız yere kurulmuş bir müessese değildir. Bu müessese insanda mevcut saldırganlık içgüdüsüne hitap etmek sûretiyle, cemiyet içerisinde insan unsurundan kaynaklanan bütün mes'elelere değilse bile, pek çok mes'eleye çözüm getirmek ve hiç olmazsa bir çok mes'eleyi yönlendirmek veya frenlemek, bir çok kötülüğü yönlendirmek ve hiç olmazsa engellemek için kurulmuş olmalıdır." İlâhiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi olan Sayın Daryal kitabında örneklerle ortaya koymaktadır ki, kurban kesmeyen medeniyetlerde, boğa güreşleri, boks, otomobil yarışları, yaygın spor dalları olarak gözükürken, kurban kesen medeniyetlerde güreş vardır. İntihar yasaktır, eğlenceler ve oyunlar sâde ama kontrollüdür. Savaşlarda vahşet ve tahrîbat yasaktır. Üstelik kurban Allah rızâsı için ve rızıktan

ayrılan parayla, gene dînin koyduğu kurallar çerçevesinde, mümkün olduğunca acı çekirmeden kesildiğinden temeli fedâkârlığa dayanan bir ibâdetdir ki, sonuçta madde mânâyâ kurban edilmektedir.

Sayın Daryal'ın kitabında yer alan şu isâbetli hükümler de son derece kayda değerdir. "İslâm'a karşı düşmanlık içinde olanlar, ona ve bütün müesseselerine karşı amansız bir saldırı başlatmışlardır. Bu saldırı çok eski zamanlarda başlamış ve bugünlere kadar artan miktarlarda devam edegelmiştir. Gâyet tabîî olarak bu taarruz planlarında bu kuvvetler zamâna, mekâna, şartlara, imkân ve fırsatlara uyum gösterecek tarz ve şekilde stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejilerin bir devâmı ve icâbı olarak Kurban Bayramının yaklaşmasıyla beraber kurban kesmeyi emrettiği için İslâm'ı hâin, gaddar, zâlim, hunhar, sadist gibi vasıflarla suçlamışlardır.

Etrafın suskunluğu, bir yandan onların cesâretini, arttırırken, bir yandan da bu propagandaların taraftar bulmasına ve dolayısıyla kendisine daha müsâit bir zemin oluşturmaya yardım etmiştir. Yalnız şu kadar var ki bugüne kadar böyle olması, bundan sonra da böyle olacak mânâsına gelmezdi. Nitekim bir gün olurdu ve bu mazlum îmânın bir mensûbu gelirdi ve yapılan bütün iftirâları, yalan dolanları gün ışığına çıkarır, tersyüz ederdi. Nitekim öyle oldu ve bu kitap onun için yazıldı."

Demek oluyor ki, bazı maksatlı çevrelerce vahşiyâne bir âdet olarak gösterilmek istenen kurban kesmek, cemiyetlerde insanları kan dökmekten alıkoymakta ve gerilime düşmekten korumaktadır. Fakat düşünülmesi gereken asıl nokta şudur ki, yüzyıllarca, İslâm devletlerinin önderliğini yapmış olan bir ecdâdın torunları olarak, emânete ne ölçüde sâhip çıkabildik? Emsâlsiz değer hükümleriyle yüklü cemiyet hayatımızda nerelerden nerelere geldik. Tâbir câizse, "ilk sâhibi" olduğunu unuttuğumuz ilmin, kıymetini bilmediğimiz için elimizden kayıp gittiği yâd ellere özendik. Hem de yüzyıllar önce el değiştirerek bizlerden çıkan uygarlık meyvelerine değil, bu sonradan olma medeniyetin şâşaalı ama süflî tarafına takıldık. Derdimizin devâsını yanlış yerlerde aradık. Kurban kesen medeniyetlere dâhil olan güzelim kültürümüzü, kurban kesmeyen medeniyetlerin dûçar olduğu zaafılara ne kadar da yaklaştırmıştık.

Bizleri ümitsizliğe sevk edecek gerçeklere rağmen, haklı dâvâmızın, böyle basîret ve îman sâhibi kalem ehline ustaca ortaya konması büyük

bir hizmetti. Meydanın boş olmadığı, dirâyetli vatan evlâtlarının, tahrip edilmek istenen değerlerimize, ilimleriyle siper oldukları diğer bir gerçektir. Bu kadir kıymet bilen îmanlı nesillerin ortaya çıkmasında büyük emeği geçen, son asrın müşâhit ve mütefekkirlerinden, Sâmiha Ayverdi'nin bir yazısında geçen şu cümleler, sanırım mevzûmuzu en güzel biçimde noktalayacaktır: "Odun kırmağa giden köylünün, baltasının ağzını çaput ile örterek ormana girişi, o ecdad mirâsı ağaç sevgisinin saygı ile sarmaş-dolaş olmuş bir yâdigâr örneğidir. Yalnız bu da değil... Kurban edilecek koyunun gözünü bağlamak nezâketi gibi, kesilmesi lâzım olan ağacın karşısına da parıldayan baltasıyla pervâsızca dayanıp: "Hayâtın benim elimde, işte canını almağa geliyorum!" tavrını, bir ruh zerâfeti ile tâdil ettiren de, hep aynı medeniyetin felsefesi değil midir?

Muhakkak ki cemiyetler, her zaman bu zihniyete bu saygı ve edep şuûruna muhtaç. Değil yalnız hemcinsine, hizmetinde ve emrinde kullandığı hayvan, nebat ve eşyâya karşı da, şefkat ve rikkatten bir bağ ödemedikçe hayâtına el uzatmak hakkını hâiz değil. Hiç bir devrin baş çeviremeyeceği bu anlayışa, belki de yirminci asır her zamandan daha da muhtaç."

OLMAK İÇİN...

Prof. Dr. Fahrettin OLGUNER

Burada İslâm'ın sıkça kullandığı bir terime dikkatleri çekmek istiyorum.*

İslâm, bilindiği gibi Arabistan'da doğmuş ve tabîî olarak da ilk defa Araplara hitâbetmiştir. Bu hâl, dînin onlara âid olduğunu göstermez. İslâm cihanşûmüldür. Ancak, Kur'ân'ın onlara hitâbediş tarzı dikkate alınrsa İslâm'ın insana ne getirdiği, ne vermeye çalıştığı daha iyi anlaşılır.

Kur'ân, İslâm gelmeden önce Arapların yaşamış ve yaşamakta oldukları dönemi "Câhiliyye Dönemi" olarak vasıflandırır.

Cehil, câhil, câhiliyye... gibi çeşitli kalıplarda kullanılan bu terim, ilk bakışta "bilmemek-bilgisizlik" mânâsında anlaşılabilir. Fakat, terim bundan çok daha geniş mânâları kapsamaktadır. Cehâlet, yalnızca bilgisizliği değil, buna bağlı olarak benimsenen bir takım kabûl ve kanâatlerle birlikte tavır ve davranışların sergilenmesini gösterir.

Asrı Saâdet Dönemi; Medine'ye Hicret'in ilk yılları idi. Daha önce birbirleriyle düşman iken müslüman olup barışan iki kabîle vardı: Evs ve Hazrec. Bu kabîlelere mensup bir grup insan durmuş beraberce sohbet ediyorlardı. Bundan rahatsız olan Şas İbn Kays isimli bir putperest, bir Yahûdî gencinin eline birkaç şiir vererek kalabalığın içine gönderir ve orada bu şiirleri okumasını söyler. Şiirlerde her iki kabîlenin daha önce birbirleri aleyhinde söylediği sözler vardır. Yahûdî genç söyleneni yapar. Şiirleri duyup eski günleri hatırlayan iki kabîle insanları ayrılıp atışmaya

* Bu yazı, Prof. Dr. Toshihiko İzutsu'nun "Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar" isimli eserinden adaptasyondur.

başlarlar. Atışma kızıdır, silahlar çekilir. Durum Hz. Muhammed (s.a.)'e intikal eder. O, gruplara şöyle seslenir: Ey İnananlar! Ben burada ve sizlerle birlikteyim. Sizi şereflendirdim. Sizi küfürden çekip çıkardım, câhiliyye ile bağınızı kopardım. Sizi birbirinizle dost yaptım. Bütün bunlara karşılık nasıl oluyor da Allâh'ı hatırdan çıkarıyor ve câhiliyyenin çağrısına kulak veriyor (kavgaya giriyorsunuz)?

Buradaki kullanılıştan anlaşılıyor ki cehâlet bilgisizlik değildir. Ak-sine bilen, inanan ve bir takım değerlere sâhib olan insan, duygularına, eski alışkanlıklarına dokunulunca bütün değerleri unuttur, işin sonunu düşünüp hesaplamaadan harekete geçerek barut gibi parlayıverirse işte bu "câhiliyye tavrı"dır.

Yine Saâdet Asrı; Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed (s.a.), çevredeki kabîlelere duyuru -tebliğ- görevi ile adamlar gönderir. Allâh'ın kılıcı lakâbı ile anılan Hâlid b. Velîd'i (r.a.) de Benî Cezîme isimli kabîleye gönderir. Kabîle, silahlarını bırakıp Hâlid'e teslîm olur. Buna rağmen Hâlid, oradakilerin ellerini bağlayıp kafalarını vurmaya başlar. Durum Peygamber (s.a.)'e intikal eder. Hz. Muhammed, hemen Hz. Ali'yi gönderip duruma müdâhale eder. Hâlid'e; "İslâm'ın ortasında tam bir câhiliyye tavrı ortaya koydun" der.

Görülüyor ki insanın kendisi kuvvetli iken kendisine teslîm olmuş kişileri affetmemesi ve onları ağır şekilde cezalandırması "câhiliyye tavrı" olarak kabûl edilmektedir. Peygamber (s.a.)'in tavsîfi böyledir.

Uhud muhârabesi sırasında bir ara müslüman güçler bozulmuş, asker arasında panik başlamıştı. Durumu Kur'ân şöyle tasvîr eder; "O zaman Peygamber arkanızdan sizi çağırdığı halde siz durmadan (savaş alanından) uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Size keder üstüne keder verdik. Başınıza gelen (belâlara) ve kaybettiklerinize üzülmemenizi (istiyorduk). Allah yaptıklarınızdan haberdârdır. Sonra bu kederin ardından O size rahatlatıcı bir güven verdi. Bazılarınız (bu güvene sımsıkı) büründü. Bazıları ise canının kaygısına düştü. Câhiliye kanâati ile hareket ederek Allah hakkında gerçek olmayan yargıya -zanna- kapılıp (savaş için) yapacak bir şeyimiz var mı, demeye başladı. De ki: İşlerin hepsi Allâh'ın elindedir. Onlar sana açıklıyamadıklarını içlerinde saklıyorlar... Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız da -içinizden- öldürülmesi takdir edilmiş bulunanlar öldürülecekleri yere -kendiliklerinden- çıkıp gelirler-

di. Allah, içinizdekilerini yoklamak ve kalblerinizdekini temizlemek için (böyle yaptı). Allah, kalbdekilerin hepsini bilendir" (3/153-154).

Kur'ân'ın tasvîr ettiği hâdiselerden anlaşıldığına göre Allah, insanlara, çeşitli sıkıntı ve üzüntüler vermekte sonra da onların kendisine güvenmesini istemektedir. Samîmî olanların O'na güveni tamdır; hemen sükûnete erip huzur bulurlar. Câhiliyyenin Allah hakkındaki yargısı -zannı- ise şüphe ve tereddüt, sonuç olarak da panik ve kötümserliktir. Bu ise câhiliyye tavrıdır.

Kur'ân'a göre Hz. Yusuf, Mısır'da kendisini satın alan zâtın evindedir. Evin kadını Yusuf ile münâsebet kurmak ister, onu buna zorlar. Aksi takdirde kendisini cezâlandıracağını söyler. Başka kadınlar da aynı niyet içine girerler. Hz. Yusuf: "Ey Rabbim! Benim için zindan, bunların ben-den istedikleri -kötü fiili işlemekten- daha iyidir. Eğer sen onların hilelerinden beni kutarmazsan ben onlara uyar ve câhillerden -biri- olurum, der" (Kur'ân, 12/33).

Görülüyor ki burada da cehâlet, insanın tutkularını, tabîî istek ve arzularını frenliyememesi, onların peşine düşmesi, kendini dizginlemekten istek ve arzularının esîri olması mânâsında kullanılmaktadır. Öyleyse bunlar câhiliyyenin tavır ve davranışlarıdır.

Kur'ân'ın belirttiğine göre Hz. Muhammed'e kâfirler ileri geri laf atmakta ve Allâh'ın âyetlerini inkâr etmektedirler. Bu, Hz. Muhammed (s.a.)'e ağır gelmekte ve onu üzmektedir. Yine Kur'ân mes'eleyi şöyle açıklar: "Onların yüz çevirmesi -anlaşılan- sana ağır gelmektedir. Gücün yetiyorsa yerin altına inebileceğin bir tünel kaz. Ya da göğe, çıkabileceğin bir merdiven bul da -oradan- onlara bir mucize getir! Eğer Allah dileseydi onları hidâyette kılardı. Öyleyse sakın câhillerden olma" (6/35).

Anlaşıyor ki bir peygamber bile üzerine aldığı vazîfeyi yerine getirirken sıkıntıya düşmekte ve görevini tam olarak sonuçlandıramamanın üzüntüsünü yaşamakta, son derece mahzun olmak idi. Halbûki, Kur'ân'a göre kesin olan şu ki sonuç ve başarı Allâh'ın elindedir. Onun irâdesine bağlıdır.

Kur'ân inanmıyan, inanmamakta ayak direyen kimselerin ruh hâlini şöyle açıklar: "Melekleri onların üzerine indirsek, herşeyi yanlarına getirip karşılırlarına diksek, ölümler kendileriyle konuşsa, yine de onlar Allah istemedikçe îmâna gelmezler. Fakat onların çoğu, câhillik ederler" (6/111).

Görüldüğü üzere câhillik, ya da câhilliye tavrı bilgisizlikten daha öte bir ruh hâlidir. Her türlü açıklığa, açılmaya mutlak kapalı, tam inat ve direnme hâlidir. Bu ruh hâli bilgiye ve her türlü dış tesîre mutlak mânâda kapalıdır.

Demek oluyor ki "câhiliyye" bir devrin bazı inanç, bilgi ve ruh hâllerini, onların bir takım tavır ve davranışlarını gösteren, bunları sembolleştiren bir terimdir.

Bu ruh hâline sâhib olan insanlar, bir takım üstün değerleri benimseyip kabûl edebilirler. Fakat, onların duygularına dokunuldu mu eski alışkanlıklarını çıkarıp barut gibi patlarlar.

İnsanlar hatâyâ düşüp suç işleyebilir, sonra da tövbe edip af diler ve teslim olurlar. Câhiliyye rûhuna sâhib olanlar böyle durumlarda kendisine teslim olanları, gücüne sığınanları affetmez ve intikam alırlar.

Allah insana bazı belâlar, sıkıntılar verebilir. Allâh'a inananların O'na teslimiyetleri tamdır. Sıkıntıya sabreder ve onu aşarlar. Câhiliyye ruhlular ise teslimiyeti bırakıp can kaygısıyla oraya buraya koşuşturup dururlar.

İnsanın nefsi, nefse bağlı şehvet duyguları her zaman kendisiyle berâberdir. Câhiliyyenin ruh hâline sâhib olanlar bunların peşine düşer ve şehvetlerinin esîri oluverirler.

İnsan her zaman başarısızlığa uğrayabilir. İsteddiğini istediği tarzda gerçekleştiremeyebilir. Bu durum karşısında câhiliyye rûhu hemen kömütserliğe kapılır. Oysa başarı Allâh'ın elindedir, O'nun iznine tâbidir. Câhiliyye insanı bunu bilmez.

Kâinât, âyet ve işâretlerle doludur. Onlar iyi okunup değerlendirilirse insan hakîkati bulur ve hidâyete erer. Câhiliyye rûhu ise gördüğü açık mucizeleri bile hesâba katmaz, bildiği yanlıştan dönmez. İnadında ayak direr; dediğim dediktir, der.

Câhiliyye karakterinin ana çizgileri bunlardır. Bunları işleyenler, ne zaman ve nerede olursa olsun, câhiliyyedendirler.

Câhiliyyenin kabûl ve kanâatleri yasaklanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.) onları, ayakları altına aldığı ilân etmiştir.

Öyleyse, Müslüman olmak için câhiliyyenin terkedilmesi gerekmektedir.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAKİ GAYR-İ MÜSLİMLERİN İKTİSÂDÎ VE DİĞER ALANLARDAKİ FAALİYETLERİ

H. Bayram SOY(*)

Osmanlı İmparatorluğu, birçok imparatorluk gibi, içinde birden fazla millet barındırıyordu; ancak diğer imparatorluklardan biraz daha farklı olarak, bu milletlerin mensup oldukları inanç sistemleri, yeryüzünde yaygın olan farklı dinlerdi. Farklı din ve ırklara mensup olan ve hâkim durumdaki müslüman tebaadan ayrı bir statüye sâhip olan bu milletler, özellikle Osmanlı iktisadî hayâtı içinde ayrıcalıklı bir yer edinmişler ve bir kısım idârî birimlerde önemli mevkîler elde etmişlerdi. Öteden beri dış ticâretî ellerine geçirmiş olmaları, aracılık ve komisyonculukla finans kaynaklarını genişletmeleri, para mübâdelelerinde kontrolü ellerine almaları, içtimâî ve iktisadî hayâtın daha birçok alanında söz sâhibi olmaları sebebiyle, "zimmî" ya da "gayr-i müslim" olarak adlandırılan bu sınıfın, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle diplomatik ve ticârî ilişkilerinin yoğunlaştığı 18. yy.'dan îtibâren üstlendiği rolün önemi daha da artmış ve İmparatorluğun çözüldüğü 19. yy.'da iktisadî yapının aldığı şekilde katkıları olmuştur. Bu bakımdan, hukûkî statüleriyle ilgili yeni bir takım düzenlemeler getirildiği Fâtih döneminden itibaren, gayr-i müslimlerin meşgûliyet alanlarının neler olduğuna bakılmasında fayda vardır.

İstanbul, Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce bir başkent ve ticâret merkezi olması sebebiyle sâdece Venedik ve Ceneviz gibi kolonistlerin barındığı bir şehir değil, aynı zamanda, Venedik ve Ceneviz'li

(*) KKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Târih Böl. Arş. Görevlisi

tâcirler görüntüsü altında iş yapan Türkler, Araplar, Ermeniler, Gürcüler ve Yahûdîlere de âşına bir şehirdi. İtalyanlarla Yahûdîler ve Yunanlılar arasındaki ilişkiler genelde sınırlıydı ve İstanbul'daki Venedik baylosu sık sık Yahûdîler, Yunanlılar ve İtalyanlar arasındaki ilişkileri dengelemeye çalışırdı. İstanbul'un fethinden önceki dönemde Yahûdîler ayrı bir topluluk olarak değerlendirilmişler ve yıllık bir vergi ödemeye zorlanmışlardı. Yahûdîlerin ferdî ve kollektif olarak vermekle yükümlü oldukları bir takım vergiler de vardı. 1261 yılından bu yana Galata'da yerleşmiş bulunan Cenevizliler için de benzer yükümlülükler vardı. Özellikle Comneni ve Paleologos hânedanları zamanındaki durum bu idi. VIII. Michael Paleologos ve halefleri döneminde önce Cenevizlilere daha sonra Venediklilere kapitülasyonlar olarak değerlendirilebilecek çok uygun ticâret ve yerleşme şartları sağlandı. Fâtih İstanbul'u fethettikten sonra bu şartlarda önemli herhangi bir değişiklik yapmadı. Ayrıca, yeni başkentin nüfûsunu artırmayı düşündüğü için Edirne, Bursa, Filibe ve Gelibolu'ya dağılmış olan Rum nüfûsuyla genellikle Banat bölgesinde yoğunlaşan Yahûdî nüfûsunu İstanbul'a çekebilmek için birtakım tedbirler aldı. Bu yüzden Mora, İzmir ve Trabzon Rumları ile Selânik Yahûdîleri; Tokat, Amasya ve Kayseri Ermenileri ve Anadolu'dan gelecek olan diğer Türkler başkente dâvet edildiler ve kendilerine iskân izni, vergi muâfiyeti ve çalıştıkları işler için gerekli malzemelerin sağlanması gibi çok uygun imkânlar sağlandı. Bu gönüllü yerleştirme programının aksadığı zamanlarda da zanaat sâhibi ve ticâret erbâbı için zorunlu göç metoduna da başvuruldu. Zanaat sâhibi ve ticâret erbâbı kişileri başkente toplama politikası Yavuz ve Kânûnî döneminde de devam etti. Osmanlılar özellikle dış ticârette pek faal olmadıkları için yabancı tâcirlerin tecrübelerine ihtiyaç duydular. İstanbul'un fethi esnâsında bir kısım Rumlar İstanbul'u terkettiklerinden bu boşluğu doldurmak için Batı ile irtibat hâlindeki Rumlar, uluslararası ticârette tecrübeli Ermeniler ve İstanbul ile Selânik Yahûdîlerinden faydalanma yoluna gidildi.⁽¹⁾

15. yy.'ın sonlarında ve 16. yy.'ın başlarında çok sayıda Arap ve Yahûdî nüfûsunun İberyâ yarımadasından sürülmesiyle İstanbul'a gelen mülteciler, İstanbul'daki zanaat ve ticâretin gelişmesine katkıda bulundular ve malî işlerde önemli görevler aldılar. Bunlara 15. yy.'ın sonlarında

(1) Robert Mantran, "Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul During the 16th and 17th Centuries", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982, s.: 127-129.

Orta Avrupa'dan sürülen bâzı Aşkenazi Yahûdîleri ile İtalya Yahûdîleri ve 17. yy.'ın ikinci yarısında gelen Ukrayna ve Polonya Yahûdîleri eklendi. Dinî liderlerinin gözetimi altında kiliselerine, sinagoglarına ve çalışma yerlerine yakın yerlerde oturan azınlıklar İstanbul'da genellikle Galata civarına yerleşmişlerdi. 16. yy.'dan itibaren Yahûdîler Galata, Haliç ve Hasköy civarlarına yerleşmeye başladılar. Yahûdîler Rum ve Ermeniler'den sonra Osmanlı ekonomisinin şehir sektöründe etkili olan üçüncü azınlık gurubu idi. Daha Kânûnî zamânında İtalya ve Doğu Akdeniz arasındaki ticâret trafiğine Venediklilerle birlikte Yahûdîler de ortak olmuşlardı.

II. Selim zamânında ise Yahûdîler Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yürütülen ticârî faaliyetleri ve gümrük vergilerinin toplanmasını kontrolleri altına alabilecek seviyeye geldiler. Yahûdîler gümrük vergilerini açıkça ya da bir devlet görevlisi kisvesiyle tahsil ederlerdi. İmparatorluğun tebaası daha az vergi ödediğinden bazı yabancıların Yahûdî isimleriyle ticâret yaptığı da vâki idi. Yahûdîlerin malî durumları o kadar iyi idi ki, zaman zaman yabancı tâcirlerin onlara başvurdukları olurdu.

Başlangıçta İstanbul'da uluslararası ticâretle uğraşan az sayıda Yahûdî vardı. Onlar da çoğunlukla kendi gemileri olmadığı için İngiliz ve Venedik gemilerini kullanmak ya da diğer Avrupalı tâcirlerle işbirliği yapmak durumunda kalıyorlardı. 17. yy.'ın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda 8 yıl yaşamış olan Michel Febre'in aktardığına göre bu yüzyılda Yahûdîler, banker, kambiyo (para mübâdelesi yapanlar), kreditor, sırma dokuyucusu, gümrük memuru, komisyoncu, doktor, eczacı ve tercüman olarak bütün büyük şehir merkezlerine yayılmış bulunuyorlardı. Yahûdî kadınları da tıp alanındaki bilgilerinden dolayı 16. yy.'da Harem'de iş bulmaya başladılar, ancak III. Murat'la birlikte Yahûdîler eski avantajlı pozisyonlarını yitirmeye başladılar.⁽²⁾

15. ve 16. yy.'larda Osmanlı Yahûdî toplumunda iki çeşit liderlik vardı. Birincisi hahamların başını çektiği geleneksel dinî liderlik, ikincisi de siyâsî ve iktisâdî alanlarda etkili gurubun liderliği. İkinci gurubu oluşturanlar sermayedârlar, siyâsetçiler ve hekimlerdi. İstanbul'un fethinden sonra Balkanlar, Anadolu ve özellikle Edirne'den getirilen Yahûdî top-

(2) Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, TTK, Ankara, 1993, s.: 199.

luluğun lideri haham Moses Capsali idi. Bizans döneminde sâhip oldukları imtiyazları devam ettirdikleri için de "cizye-i rav" adındaki vergiyi topluluğun siyasî ve dinî lideri olan Capsali şahsen toplamakla yükümlü idi. 1490 yılında Capsali ölünce bu vazife haham Elicah Mizrahi tarafından tâkip edildi fakat Mizrahi ile birlikte Başhaham'ın yükümlülükleri de değişti. Yeni pozisyonda Mizrahi'ye malî işlerle ilgili aktif vazifeler verilmeydi. Yahûdî toplumunun idâresinin dinî ve seküler olarak ikiye ayrılmasından sonra İstanbul'daki Hahambaşı'nın konumu da değişti. Topluluğun ruhanî lideri Mizrahi olarak kalırken, malî ve idârî işlerin liderliği de haham Shealtiel'e kaldı. Yahûdîlerin yönetimlerinin kendi içlerinde ikiye ayrılması ve kendi meclislerini oluşturdukları bir eyâlet sistemi geliştirdiklerinin en iyi örneği Kânûnî dönemindeki Selânik Yahûdî topluluğunda görülür. Buradaki Yahûdîler ödedikleri haraçlara karşı birtakım vergi ve gümrük imtiyazlarına tâbi tutuldular. Yahûdîlerin yerleşmiş olduğu diğer şehirlere âit tahrir defterlerinde hahamların yanısıra kethüdâ, nâip, yayabaşı ve yüzbaşı gibi resmî görevlilere de rastlanırdı. 16. yy.'da yeni göçmen Yahûdî toplulukların gelmesiyle dinî hiyerarşinin dışında kalan ve sermayedârlardan, doktorlardan ve diğer meslek sâhiplerinden oluşan bir Yahûdî toplumu oluştu.

Osmanlı Devletinde saray doktoru olarak görev yapan ilk isim Hekim Yâkup'tur. İstanbul'un fethedilmesinden önce de Osmanlı'nın hizmetinde bulunan Yâkup, İstanbul alındıktan sonra da bu göreve devam etti. Adına İstanbul'da mahalle kurulan Hekim Yâkup sâdece bu görevde kalmayıp önce defterdâr daha sonra da vezirlik makâmına yükseldi. Daha sonra Müslüman olan Hekim Yâkup'un yüksek rütbeli bir devlet memuru olarak saygı gördüğü bilinmektedir. Çoğunluğu İspanya'dan gelen diğer hekimler de, genellikle, sarayda görev yapıyorlardı ve 16. yy.'ın sonlarından itibaren etkinlikleri arttı. Meselâ 16. yy.'ın sonlarında Edirne'deki Osmanlı sarayı'nın Yahûdî hekimi ölünce, boşalan mevkiinin doldurulması için hekimbaşı bir Müslüman hekim atanmasını sağladı ve buna gerekçe olarak da bu mevkiilerde olan müslümanların Yahûdîlerden çok az olmalarını gösterdi. Aynı şekilde Kânûnî'nin hekimlerinden Moses Hamon'un Selânik ve diğer şehirlerdeki Yahûdî topluluklarının çeşitli imtiyazlar kazanmasında büyük etkisi vardı. Sözelimi, Selânik'teki Yahûdîlerin içinden çıkan bir kethüdâ hakkında şikâyetler gelmeye başlayınca Hamon bu şahsı devlet kararıyla sürgüne göndertti. Hekimlerin yanısıra sarayda görev yapan dişçilerin de kendi toplumlarının menfaat-

lerini gözetmede etkileri büyüktü, ancak Yahûdî toplumu içinde işadamları ve sermayedârların etkisi küçümsenemeyecek ölçüdeydi. Bunların arasında en dikkat çeken Osmanlı hizmetine girmezden evvel Fransa ve İspanya hükümetlerine kredi sağlayan ve Kânûnî döneminde Osmanlı hizmetine girdikten sonra da İstanbul'daki en büyük banker, danışman ve vergi tahsildârı olan Don Joseph Nasi ve ortağı Dona Garcia Mendez'di. Hamon ve Nasi'den sonraki Yahûdî liderlerinin saray içindeki etkinlikleri azaldı ve diğer azınlıklarla aynı düzeye geldi. Bunda Avrupa ile ticârî bağlantıların artmasının ve Osmanlı toplumunda artan muhafazakârlığın etkisi büyüktü.⁽³⁾

17. yy.'da Galata ve Beyoğlu, yabancı büyükelçiliklerinin orada bulunması ve gemilerinin orada demirlemesi sebebiyle daha çok Frenklerin ve Latinlerin oluşturduğu bir azınlık şehri görünümündeydi. Bu dönemde çoğu Rumlar ve Frengler tarafından sâhip olunan 3080 tane dükkân, 8 pazar, 1 yağ pazarı, 1 pamuk ipliği pazarı, 1 gümrük ve 200 kahvehâne vardı. Meslek gurupları olarak da genellikle Yahûdî ve Rumların oluşturduğu denizciler, tâcirler, marangozlar, kalafatçılar, kahvehâne sâhipleri ve Ermenilerin tekelindeki seyyar satıcılarıyla Yahûdî komisyoncular vardı. 17. yy.'da Galata'nın banliyösü durumundaki Beyoğlu'nda büyükelçiliklerinin açılmasıyla birlikte, Rumların saygınlıkları daha da arttı. Galata ve Beyoğlu yabancılarla azınlıkların irtibat sağladıkları nokta idi. Özellikle uluslararası ticârette etkinliği hissedilen yabancılarla en çok Rumlar ilişki içindeydiler. 16. ve 17. yy.'da sayıca az olan Ermeniler pek büyük bir rol oynamıyorlardı. Yahûdîler ise daha çok Osmanlılar ile yabancı tâcirler arasında komisyonculuğu tekellerinde bulunduruyorlardı. Bu komisyonlar en çok gümrüklerle ticâret mallarından ve gemilerden alınan vergilerde sözkonusu idi. Bunun yanı sıra bankerler ve kambiyo işlemcileri olarak da faaliyet içinde idiler. Azınlıklar bazı loncalarda da aktif haldeydiler. Özellikle Avrupalı tâcirlerle çalışan azınlıklar arasında post, yün ve deriyle satışı yasaklanan Cezayir derisinin üretimi ve alım-satımıyla uğraşan Yahûdîler, Yunanlı tacirler, ipek ticâretiyle uğraşan Ermeniler, saten ticâretiyle uğraşan Yahûdîler, mücevher işleriyle uğraşan Yahûdî ve Rumlar ve inci tüccarı Yahûdîler vardı. Bunlara ilâveten Rumların inşa ve teçhiz edip, hattâ kullanıp, mürettebat temin ettikleri

(3) Mark A. Epstein, "The Leadership of the Ottoman Jews in the 15th and 16th Centuries", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982, s.: 106-113.

gemicilikle ilgili loncalar vardı. Azınlıkların Avrupalılarla bu kadar yakın ilişki içinde olmalarının sebebi, dış ticarete kullanılan malların çoğunu kontrolleri altında bulundurmaları idi.

Osmanlı Devletinde ticâret, hazine adına gözetlenip vergilendiriliyordu. Vergi toplayıcılarının ilk elde Türk olmalarına karşılık, onlarla yabancı tâcirler arasında, özellikle mâlî konularda Yahûdîler komiyoncu olarak rol alıyorlardı. Yahûdîler ve Rumlar tercüman olarak da iş yapıyorlardı. Vergi toplayıcıları ve onların aracıları, ticâretin gelişmesi taraftarıydılar. Osmanlı hükümetinin yapısı da, Devletin limanlarındaki ticâretin gelişmesinden istifâde eden bir aracı sınıfın ortaya çıkmasını kolaylaştırıyordu. Kapitülasyonların onayladığı ve güçlendirdiği bu sistem, azınlıklar ve yabancı tâcirler arasındaki ilişkilerin iyice içli-dışlı olmasını sağladı.⁽⁴⁾

16. yy. boyunca Ermeniler Avrupalı tâcirler ile ilişkilerde fazla etkili değillerdi. Yahûdîler ise daha ziyâde Akdeniz limanlarında ticâret yaptılar, ancak yabancıların Yahûdîlerle olan ilişkileri mâlî konularla sınırlı idi. 16. yy.'dan itibaren büyükelçilik açabilen Batılı devletler ilk aşamada ticâret şirketleriyle işbirliği yapmak durumunda kaldıklarından, tâcirlerin geleneklerini izlediler ve aracılar kullandılar. Sözelimi, Fransız Büyükelçiliğinin rehberleri ilk dönemlerde Ermeni ve Rumlardan oluşuyordu. Diğer limanlardaki konsoloslukların rehberleri de genelde Rumdu. 17. yy.'dan itibaren yabancıların ve azınlıkların çoğunun İstanbul'da Galata-Beyoğlu yöresinde oturmaları onların ortak çalışmalarını kolaylaştırdı. Liman şehirlerinde çok sayıda azınlığın yerleşmesinde, Rum, Yahûdî ve Ermenilerin aracı olarak üstlendikleri rolün artmasında Osmanlıların ticâretle uğraşmamalarının da katkısı büyüktü. İktisâdî yapı içerisinde resmî ve yarı resmî makamları işgâl eden Rum ve Yahûdîlere, gümrük vergilerinin tahsilinde olduğu gibi sıkça başvuruldu.

Rumlar ise ticâretin idârî yönüyle daha az uğraşıyorlardı. İç pazardaki pozisyonlarını sağlamlaştırmış olduklarından eyâletlerdeki batılı tâcirler için aracı rolünü oynuyorlar, Karadeniz bölgesinden onlara mal tedârik ediyorlar, aynı zamanda ithâlat ve ihracâtı yasaklanmış olan buğday gibi yasak ticâret mallarını, kaçak ticâretinin merkezi durumundaki

(4) Mantran, s.: 129-130.

Ege'de pazarlayabiliyorlardı. Almanya ve Polonya'ya şarap ihraç ediyorlardı. Sakız ve diğer Ege adalarında yabancılarla takas edilen mâdenî para trafiğinin kontrolü de Rumların elindeydi. İstanbul civârında gemi endüstrisi ve gitgide canlanan balıkçılık endüstrisinde de Rumlar önemli bir role sâhiptiler. Doğu Akdeniz taşımacılığı da yine Rumların elindeydi. Rumlar en çok kendi gemilerinin olmasının ve devletin içinde her yere dağılmış olmanın avantajından yararlanıyorlardı. 18. yy.'dan itibâren de himâyesine girdikleri bazı batı büyükelçilikleri aracılığıyla devletten "berat" alma imtiyâzına ulaşmışlardı.⁽⁵⁾

Rum Ortodokslarından varlıklı olanlarının eğitim konusunda hassâsiyetleri vardı. İstanbul'un fethinden sonra sâdece din adamları tarafından hizmet verilen "Ruhban Mektebi" kalmıştı, ancak isteyen Rum gençlerinin yüksek öğrenimlerine devam edebilmeleri için Venedik'e gitmelerine izin verilmişti. Özellikle Padua Üniversitesi ve buna bağlı Tıp okulları Rumların eğitimini teşvik ediyordu. Rum okullarının açılmasına resmî bir yasak olmadığı için 1550'lerden itibaren ruhban mektebinde reform yapılması ve İstanbul'daki Rumların eğitiminin gelişmesi için girişimlerde bulunuldu. 1593 yılında Patrik II. Jeremias'ın çabaları sonucu bu mektepte felsefe, teoloji ve edebiyat dalları açıldı. Bu şekilde 17. yy.'ın ilk yarısında Selânik, İzmir ve Trabzon'da yeni mektepler kuruldu. 1624 yılında Aristo'cu bilimadamı Theofilos Koridolefs'in katkılarıyla İstanbul'daki ruhban mektebi Apiros, Patmos, Makedonya, Sakız ve Aatmos'ta açılan mekteplere bilim adamı gönderen bir entellektüel merkez hâlini aldı. Meselâ, 17. yy.'ın sonlarında Mora'da Dimitsana'da açılan bir akademide 18. yy.'da hizmet veren 6 patrik eğitim gördü. 18. yy.'da Ortodokslar arasında bir eğitim patlaması görüldü. 17. yy.'da İstanbul'da Rum Millî Okulu kurulmuştu, buna ilâveten Bursa, Andros, Sisam adası, Midilli ve Zagora'da okullar açıldı. 18. yy.'ın sonlarında Ayvalı'da çağdaş eğitim metodlarını kullanan bir akademi açılırken, 1803 yılında da İstanbul'da bir akademi açıldı. Rumlar 18. yy. boyunca yayıncılıkta da ilerlemeler kaydettiler. 1700-1730 yılları arasında yayınlanan 228 Rumca eserden 180'i dînî muhtevâlî idi. 1780-1790 yılları arasında yayınlanan eserlerin 157'si dînî, 153'ü de seküler konular olmak üzere dengelendi. 1800'lere gelindiğinde ise dînî muhtevâlî eserlerin sayılarında bir düşüş gözlemlendi.

(5) a.g.e., s.: 132-133.

Osmanlı İmparatorluğundaki ilk milyoner, Türkler tarafından Şeytanoğlu diye adlandırılan Michael Kontecuzenos'tu. Oğlu Scarlatos ise Şeytanoğlu'ndan daha da zengin oldu. Bu milyonerlerin çocukları Padua, Roma ve Cenova'da tahsil gördüler. 1660 yılında Avrupa'daki tahsilinden sonra Osmanlı İmparatorluğuna dönen Sakız'lı doktor Panayotis Nicusius Mamonas Vezir-i Âzam Köprülü Ahmet tarafından yabancı elçilerle yapılacak görüşmelerde kullanılmak üzere işe alındı. 1669 yılında Dîvan-ı Hümayun baş tercümanı yapıldı. Avrupa ile ilişkilerle ilgilenen dışişleri sekreteri gibi iş gören Panayotis bir ara Reis-ül Küttâblık müessesesinin Reis Efendisi durumuna geldi. 17. yy.'a kadar Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren tercümanların çoğu müslüman olmuş gayr-i müslimlerdi, ancak 17. yy.'dan itibaren bu meslek Fenerli Ortodoks Rumların tekeline girmeye başladı. 1669-1821 yılları arasında tercümanlık memûriyeti düzenli bir şekilde Fenerli Rum âilelerinden olanlarca işgâl edildi. Tercümanlık görevinde bulunmaları dolayısıyla Yunanlılar, 18. yy.'ın ikinci yarısından itibaren kendi menfaatleri için kullanmaya başladıkları Osmanlı devlet sırlarını kolaylıkla öğrenebiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nin Dragomanlığı'da Fenerli Rumlara âitti. Kaptan-ı Derya'nın sekreteri durumundaki Dragomanlar donanmaya mürettebat da sağladıkları için adaların yöneticisi durumundaydılar. Yabancı elçiler de en çok Dragomanlara güveniyorlardı, çünkü Dragomanlar onların gözü kulağı herşeyi idi. Fenerli Rumlar'ın Osmanlı yönetimindeki etkileri 1699 Karlofça antlaşmasından sonra daha da arttı. 18. yy.'ın başlarından itibaren Fenerli Rumlar'dan bazıları Eflâk ve Boğdan eyâletlerine idâreci olarak atanma hakkını ele geçirdiler ve bağımsızlıklarını ele geçirene kadar Osmanlı hâkimiyetinin Batı hâkimiyetiyle yer değiştirmesi için çalıştılar.

17. yy.'da İstanbul'daki Ermeni nüfûsu da gözle görülür bir artış kaydetti. Ermeni nüfûsundaki artış, onların Doğu ve Akdeniz ticaretindeki rolünün artmasıyla aynı zamana denk geliyordu. Daha önceleri Erzurum ve daha doğudaki Anadolu illeriyle İran arasındaki ticâreti ellerinde bulunduran Ermeniler, daha sonra İstanbul'dan İran'a uzanan ticâret yolu üzerinde yerleşmeye başladılar. Ermenilere özellikle tarım üretiminin merkezi durumundaki Sivas ve Tokat'ta, koyun yünü ile keçi yününün merkezi durumundaki Ankara'da, ipek ve tütünün merkezi durumundaki Bursa'da, İran ve Anadolu'dan gelen ticâret yollarının varış yeri olan Üsküdar'da rastlamak mümkündü. 17. yy.'da İzmir ve İstanbul'daki Hollandalı tüccarlarla yakın ilişki içerisinde olan Ermeniler, 18. yy.'a gelindi-

ğinde İstanbul'daki en etkin azınlık gurubunu oluşturuyorlardı. Batılı güçler Rusya'nın tahıl ambarı durumundaki Ukrayna'nın buğdayına, Anadolu kıyılarının kerestesine ve İran ve Doğu Anadolu ürünlerine ulaşmak istediklerinde sâdece Osmanlı devletinin engellemeleriyle değil aynı zamanda bu bölgelerde çok iyi organize olmuş kervanlarla İran ipeklerini, Hindistan kumaşlarını ve diğer ticaret mallarını İstanbul'a ulaştıran İranlı ve Ermeni tâcirlerin tekeliyle karşılaştılar. Yabancılar aracı olarak da hizmet veren Ermenilerin bu bölgedeki tekeli 19. yy.'a kadar sürdü.⁽⁶⁾

Osmanlı Devleti içinde zimmî olarak muâmele gören Ermeni toplumu başlıca 5 sınıfa ayrılmıştı. 1. sınıf devlet kademelerinde memûriyet görevlerinde önemli mevkîlere gelen ve özellikle 19. yy.'da etkinliğini artıran zengin sınıftı. 2. sınıf İstanbul ve Anadolu'nun diğer şehirlerine dağılmış bulunan ve tâcirler, sermayedârlar ve sanâycilerin oluşturduğu sınıftı. 3. sınıf devletin her tarafına yayılmış olan ve belki de en geniş kesimi oluşturan köylülerdi. 4. sınıfı oluşturanlar ise dağlık bölgelerde yarı bağımsız münzevî bir hayat süren Ermeni toplulukları idi. 5. ve son sınıf ise râhipler ve din adamları idi. İlk iki sınıf imtiyazlı statüye sâhip olan ve Ermeni kaynaklarındaki adı ile "emire" sınıfını teşkil ediyordu. Emire sınıfı'nın konumu "Fener'li Rumların" durumunu andırıyordu. Ermeni kaynaklarında "emire" sıfatına ilk olarak 1559 yılında Emir(e) İskender şeklinde rastlanmıştır. Bu ünvânın çelebi mi, hoca mı yoksa mahdes (Yahûdîlerde 'hacı') karşılığı mı olduğu uzun süre tartışılmıştır. Bu târihten 18. yy.'ın ortalarına kadar nüfuzlu kimseler için "emire"den ziyâde "hoca, çelebi ve mahdes" gibi sıfatlar kullanılmaya başlandı. Çelebiler genellikle İstanbul'da bulunurken, hocalar daha çok eyâletlerde bulunuyorlardı. Emirelerin en belirgin ortak özellikleri bir miktar sermaye elde ettikten sonra yatırımlarını İstanbul'da yapmalarıydı. Bunların çoğu sarraflar, kuyumcular ve tüccar müteşebbislerdi ve bu zenginliklerini yüksek mevkî elde edebilmek için hem Osmanlı yönetimine hem de kendi toplumlarına karşı kullandılar. Devlet mâliyesindeki ağırlıklarını en çok banker ve kreditorler olarak hissettirdiler. Özellikle hazîne sarrafları eline geçirdikleri ayrıcalıklı "kuyruklu" statüsüyle büyük kazançlar elde ettiler. Meselâ zengin bir sarrafın geliri 1 milyon sterline ulaşıyordu. Kuyumcu olanların çoğu saraya yönelik mücevherat ve altın işlerinin satımıyla uğraşıyordu. İstanbul'daki kuyumcubaşı ve sarrafların çoğu Ermeni idi. Ayrıca IV. Murat'ın kürkçübaşı Hoca Ruhican ve mîmar

(6) a.g.e., s.: 133-134.

Hoca Astuacatur birer Ermeni idiler. 1644 yılında Ermeni Abro Çelebi Osmanlı ordusunun yiyecek ihtiyâcını tedârik etmede yardımcı olmak üzere görevlendirilirken, Sarkis Çelebi de devletin dış işlerinde tercüman olarak görev yapmaya başladı. Kemâliye bölgesinden İstanbul'a gelen emireler genellikle sarraflar sınıfını oluştururken, Van yöresinden gelenler kuyumculuk işiyle uğraşıyorlardı. Özellikle İran kökenli emireler ise müteşebbis tüccarlardı. Emireler içinde barutçubaşılık gibi teknik mes'elerle uğraşanlar da vardı, ancak kökenleri ve meslekleri farklı da olsa, emireler servet ve mevkî sâhibi idiler. Ağırlıklarını en çok iktisâdî alanda devletin malî işlerinde ve sanâyide hissettirdiler.

18. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin çoğunluğunun iştigâl ettikleri en kazançlı ve prestijli meslek olan sarraflığa biraz ayrıntılarıyla değinmek yerinde olur. Sarraflık mesleği ile uğraşanlar arasında Rum ve Yahûdiler de vardı ancak bu sıralarda bu alandaki üstünlük Ermenilere âitti. Sarraflar Osmanlı iltizam sisteminde önemli bir rol oynadılar. İltizam sistemine göre devlete âit topraklardan vergi toplama hakkı açık artırma ile en yüksek fiyatı verene satılıyordu. Vergi toplama hakkını elde eden kimse bir Ermeni sarrafın garantisini almak zorunda idi, çünkü açık artırmada teklif edilen fiyat toplu olarak ya da taksitler hâlinde devlet hazinesine yatırılmak durumunda idi. Artırmaya giren paşa her kim ise bir sarrafın desteğini almalıydı, hatta bu desteği alabilmesi için daha önceden işbirliği yaptığı bankerden bütün isteklerinin yerine getirildiğine dâir bir belge alması gerekiyordu, çünkü devlet hazineye ödenmesi gereken borcun mümessili olarak asıl vergi toplayıcısını, yâni mültezimi değil, anlaşma yapılan sarrafı sorumlu tutuyordu. Sarraf, bir banker olarak, mültezim olan paşanın ihtiyaç duyduğu sermâyeyi ve ödeme garantisini temin ederdi. Borç olarak verilen paranın üzerine konulan fâizin yanı sıra, sarraflar, vergi ödeyen köylülerin nakit para yerine verdikleri ürün veya diğer malların satışlarını kontrol edecek bir komisyon oluşturma hakkına da sâhiptiler. Bu çok büyük bir sermâye gerektirdiği için ancak hazîne sarrafları ya da "kuyruklu" olarak adlandırılan çok varlıklı kimseler bu meslekle uğraşıyorlardı. Ermeni sarrafları ya da sarraf âileleri, darphânenin denetimi işi ile de ilgileniyorlardı. Darphânenin geliri de açık artırmayla satılıyordu. Her ne kadar vergilerin toplayıcısı ve malî müfettiş durumundaki âmirler gelirin toplanmasından sorumlu ise de, darphânenin işletimi, ataması devlet tarafından tâyin edilen "eminler" tarafından gerçekleştiriliyordu. Sâhib-i ayar olarak bilinen diğer memur-

lar ise, teknik ve kânûnî sorumlulukların yerine getirilip getirilmedikleri ne bakar ve işletme müdürü olarak görev yaparlardı. Ustalar ya da ustadlar da asıl sikke dökme işi ile ilgilenirlerdi. İşte bütün bu görevler, bütün işletim ve denetim yetkileriyle darphâneye hâkim olan Ermenilere verilmişti. 1757 yılından başlamak üzere darphâne nâzırlığı ya da eminliği mesleğini ele geçiren Ermeni Düzyan âilesinin üyeleri, II. Mahmut döneminde bir süre inkıtaya uğramakla birlikte, 1880 yılına kadar darphânenin gözetimini üstlendiler. 1819-1832 yılları arasındaki dönemde de Harutiun Emîre Bezciyan âilesi darphânenin denetimini elinde bulundurmuştu. Darphânenin Ermenilerin kontrolü altında bulunduğu en iyi delfli darphâne kayıtlarının Ermenice tutulmasıdır. Ermeni sarraflarının Osmanlı Devletindeki önemini bir işareti ise 1842 yılında devlet teşvik ve onayıyla Anadolu ve Rumeli Kumpanyası olarak bir Sarraflar Derneği kurulması idi, ancak bir Ermeni sarrafin başkanlığını yaptığı dernek kısa ömürlü oldu. Sarraflar Kırım savaşına (1853-1856) kadar nüfuzlarını sürdürdüler; ancak daha sonra Batılı bankalar ve kapitalistlerin teşebbüslerinin gölgesinde kaldılar. Osmanlı Devleti'nde 19. yy.'ın ilk yarısından itibaren kurulan fabrikaların işletilmesinde de Ermeniler etkiydiler. Düzyan âilesinin darphâneyi tekelinde bulundurması gibi Dadyanlar da barut fabrikalarının yönetimini üstlenmişlerdi. Dadyan âilesinin bir üyesi olan Hovhannes'in çeşitli endüstriyel teşebbüsleri vardı. Meselâ, Hereke'de bir ipek atölyesi ve 1842 yılında Yeşilköy'de bir dökümhânenin kurulmasına öncülük etmiştir. İstanbul'daki ilk demiryolu hattı döşemesi girişimi de aynı âilenin üyesi ve makina mühendisi olan Kosrov öncülüğünde 1847 yılında başlatılmıştır. Aynı dönemde Hagop Çelebi Düzyanların İzmir'de bir kağıt fabrikası kurdukları ve Kavafyanların da İstanbul'da bir tersâne kurup işlettikleri bilinmektedir.

Bezîrgân olarak adlandırılan tüccar emirelerin çalışmaları ise daha çok sarayın ve ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Denizcilik alanında da etkinlikleri olan tüccar emirelerden Garabed Amira Manogyan'ın donanması 1780-1790 yılları arasında İstanbul ve Rus limanları arasında deniz ticâretine hâkim olmuştu. 1750'lerde tâcir olarak zenginleşen Hosep Yusuf Çelebi ise İngiltere'den getirilen saatlerin ithâlini ve devlet sınırlarını içerisinde dağıtımını tekelinde bulunduruyordu. Ermeni Balyan âilesinin üyeleri önde gelen mîmarlardandı. Balyan âilesinden kalma eserler arasında saray, câmi ve kamu binaları vardı.⁽⁷⁾

(7) Hagop Barsoumian, "The Dual Role of Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armanian Millet", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982, s.: 171-180.

Ermeni Piskoposu Apkar, Venedik'te matbaayı öğrendikten sonra ilk Ermeni matbaasını İstanbul'da kurdu. Ermeniler, kırsal kesimdeki Osmanlı ekonomisine etkilerinde Yunanlılardan sonra ikinci azınlık gurubu oluşturuyorlardı. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ve köylerindeki Ermenilerin başlıca uğraşları arasında tarım, küçük çaplı atölyeler ve ticâret vardı. Daha büyük yerleşim merkezlerinde ise dükkân sâhipleri, vergi toplayıcıları, müteahhitler, komisyoncular, esnaflar, kuyumcular, iş-adamları, bankerler, matbaacılar, doktorlar, sanâyeciler ve çoğunlukla da ithâlat ve ihrâcatla uğraşan tâcirler vardı. Diğer azınlıklardan farklı olarak Osmanlı hizmetine girme ve Osmanlı kültürünü benimsemedeki isteklilikleri yüzünden Osmanlı Devleti'nde yüksek memûriyet kademelelerine kolayca yükselebildiler.

Osmanlı İmparatorluğunda azınlıkların oluşturduğu bu ticarî etkin sınıfın yanında bir de yine onlardan oluşan bir idarî sınıf söz konusu idi. Kubbe vezirlikleri ordu ve donanmada kumandanlıklar, dinî liderlikler, sarayda bazı önemli mevkîler, azınlıkların ulaşabildikleri kademeler arasında idiler. Meselâ, 17. yy.'daki Vezir-i Âzamlardan birinin Dragomanı Rum Panayotis, Reis-ül Küttâbın rehberi de Aleksander Mavrocordato idi. Sarayın doktor ve cerrahları genelde Yahûdîlerdi. İdarî kademelerde görev alan bu azınlık gurubu, yabancılarla sürekli irtibat hâlindeydi ve onların yüksek rütbeli Osmanlı memurlarıyla münâsebet kurmalarını kolaylaştırıyorlardı. Meselâ, Vezir-i Âzam Râmi Mehmet Paşa'nın yabancıları tanımasında Demetrios Cantemir'in büyük katkısı vardı. 17. yy.'dan itibaren ticâretin öneminin artmasıyla azınlıkların aracı olarak oynadığı rolün önemi de arttı ve Batılılarla azınlıklar arasında Osmanlı Devleti'nin aleyhinde işleyen bir işbirliği meydana geldi.⁽⁸⁾

İslâm medeniyetinin ilk zamanlarından bu yana Hristiyanlar ve Yahûdîler tıp, ticâret, kredi temîni, el zanaatları gibi şehir hayâtına âit faaliyetlerden birinde ya da birkaçında üstünlüğü ele geçirmişler ve bir döneme hâkim olmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da 16. yy.'da Yahûdîlerin üstünlüğünü görmek mümkündü. Avrupa dillerini bilmeleri, İber yarımadasında ve İtalyan Üniversitelerinde eğitim görmeleri, Batı Avrupa'daki diğer Yahûdîlerle irtibat hâlinde olmaları, onlara, tıp, bankacılık ve diplomasi alanlarında Müslüman ya da Hristiyan diğer guruplar arasında belirgin bir üstünlük sağladı. 1494 yılında İstanbul'da kurdukları matbaada Yunanca, Latince, İspanyolca, İtalyanca ve İbrânice basılan

(8) Mantran, s.: 134.

eserler, Yahûdîlerin o dönemki entellektüel faaliyetlerine bir örnek teşkil etti. Aynı şekilde Ermeniler de 17. yy.'da Doğu Anadolu ve İran'daki ticâret yollarını kontrolleri altında bulunduruyorlardı; ancak bütün bunlara rağmen el zanaatleri, mahallî ticâret ve doğu ticâretinde yaklaşık 18. yy.'ın sonlarına kadar müslümanlar daha ağır basıyorlardı. Oysa 18. yy.'ın sonlarında ve 19. yy.'daki gelişmelerle bu dengenin oldukça değiştiği görülmektedir.⁽⁹⁾ 19. yy.'da Osmanlı gayr-i müslim tebaanın, Osmanlı iktisâdî hayâtına bütün ağırlığını koyduğu gözlemlendi. Büyük çoğunluğu Osmanlı tebaası olan gayr-i müslim tâcirler, özellikle de Rumlar ve Ermeniler, 19. yy. boyunca hem Osmanlı dış ticâretinin teşkilatlanmasında hem de Avrupa sermayesinin girmesi ve yerleşmesi sürecinde önemli bir rol oynadılar. Ülkedeki çeşitli gelenek ve görenekleri, tüketim kalıplarını bilmeleri, ticârî deneyim ve becerileri, Rum ve Ermeni tâcirleri Avrupalılar için vazgeçilmez bir ortak durumuna yükseltti. Onların aracılığı olmadan hem ithal edilen mâmul Avrupa mallarının satışı, hem de ihraç edilecek malların köylü üreticilerden toplanarak büyük ihraç limanlarına yolanması son derece zordu. Rum ve Ermeni tâcirler Anadolu'nun özellikle dış ticârete yönelen bölgelerinde etkili birer dağıtım ve toplama ağı geliştirmişlerdi. Rum ve Ermeni tâcirler köyleri dolaşarak sipariş alıyor, ihraç mallarının demiryolu istasyonlarına getirilmesini sağlıyor ve getirttikleri malları büyük limanlardan satarak hem üretici, hem de tüketicilerle olan bağlarını güçlendiriyorlardı.⁽¹⁰⁾ Gayr-i müslimlerin Osmanlı Devleti'nin mâlî yapısının şekillenmesinde de katkıları vardı. Özellikle 19. yy.'ın ortalarından itibaren, zor durumda kalan Osmanlı Devleti'nin sık sık Galata bankerleri yardımına koşmuş ve kısa vâdeli iç borçlanmalara gidilmiştir. Nitekim, 1849 yılında kurulan ilk Osmanlı bankası Bank-ı Dersaadet, Al-leon ve Baltacı isimindeki iki Galata'lı bankerin aracılığıyla kuruldu.⁽¹¹⁾ III. Mustafa (1757-1774) döneminden beri devletin bütün mâlî işlerini yürüten ve bir devlet bankası görevini üstlenen sarraflar, devlete kredi vermenin yanı sıra devlet vâridâtını toplayıp devlet adına ödeme yapacak duruma gelmişlerdi. 19. yy.'da gümrük gelirlerini yıllarca Cezayirlioglu Mıgırdıç adında bir sarraf iltizam etmiştir.⁽¹²⁾

(9) Charles Issawi, "The Transformations of the Economic Positions of Millets in the 19th Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982, s.: 262.

(10) Şevket Pamuk, "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, cilt 3, s.: 665.

(11) Haydar Kazgan, "Galata Bankerleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, cilt 3, s.: 763.

(12) Zafer Toprak, "Osmanlı Devletinde Para ve Bankacılık", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, cilt 3, s.: 760.

19. yy.'ın ikinci yarısında ve 20. yy.'ın başlarında gayr-i müslim tebaanın ticârî faaliyetlerinin derecesini öğrenmek için birtakım istatistiklere başvurmak yerinde olur. Meselâ, 20. yy.'ın başlarında İstanbul'da 40 özel banker arasında hiçbir müslüman ismi yoktu. Yine 1912 yılında İstanbul'daki 34 borsa tellalı içerisinde 18 Rum, 6 Yahûdî ve 5 Ermeni yer alırken hiçbir Türk'e rastlanmıyordu. Eyâletlerde de durum pek farklı değildi. İmparatorluğun Avrupa yakasında iş yapan 32 banker ve banka yöneticisinden 22'si Rum, 3'ü Ermeni, 3'ü Yahûdî ve 3'ü Avrupalı idi. Asya yakasında ise rastlanılan 90 bankerden 40'ı Rum, 27'si Ermeni 6'sı Levanten ya da Avrupalı, geri kalan 2'si de Türk'tü (biri Eskişehir'li diğeri Harputlu). Benzer bir durum endüstri için de geçerli idi. İpek endüstrisinde Yahûdîler daha baskındı. Diğer endüstri sâhâlarında ise Rumların öncülüğü sözkonusu idi. 5 ve 5'in üzerinde işçi çalıştıran 284 endüstri firmasının sermâye dağılımı şöyleydi: Rumlar %50, Ermeniler %20, Türkler %15, Yahûdîler %5 ve yabancılar %10. İşgücünün dağılımı da şöyleydi: Rumlar %60, Ermeniler %15, Türkler %15, Yahûdîler %10. Yabancı ticârette de azınlıkların rolü büyüktü. 1906 yılına âit bir kaynakta, İstanbul'daki büyük tekstil ithâlatçıları arasında 28 Ermeni, 5 Türk, 3 Rum ve 1 Yahûdî ismi zikredilir. 1910 yılında İstanbul'da Rus malları ithâl eden 28 büyük firmadan 5'i Rus, 8'i Müslüman, 7'si Rum, 6'sı Ermeni ve 2'si de Yahûdî idi. Tarımda, Anadolu'daki Türklerin, Arap eyâletlerinde de Arapların hâkimiyeti söz konusuydu; ancak azınlıkların rolü de küçümsenmeyecek derecedeydi. Özellikle para yapan tahıl ürünlerinin yetiştirilmesinde Batı Anadolu'da Rumlar, Doğu Anadolu'da da Ermenilerin payı büyüktü. Batı Anadolu'da ipek böceği için dut yetiştirme işi, öncelikle Rumlar ve Ermenilerin işiydi. Suriye'de ise aynı işi Hristiyan Araplar yapıyorlardı. Tarımda en hızlı gelişen sektör olan pamuk üretiminde, Batı Anadolu'da Türklerin yanı sıra Rumlar da faaldî. Rumların İzmir çevresinde geniş pamuk tarlaları vardı. Adana bölgesinde de, Türklerin yanı sıra çağdaş metodları kullanan büyük toprak sâhipleri arasında Rumlar, Ermeniler ve Suriyeliler mevcuttu. Filistin'deki ipekçilik, ipek üretimi ve dış ticâret de, oradaki Hristiyanların kontrolünde gelişti. 1840'larda bölgede Fransız ve İngiliz yatırımlarıyla canlanan ipekçilik, I. Dünya Savaşı esnâsında dut ağaçlarının tahrip olması ve Japon sun'î ipeklerinin pazarlara hâkim olmaya başlamasına kadar bölgedeki Hristiyanların elinde kaldı. Bölgede 1840'lardan bu yana ticâretin gelişmesinde de Yahûdî ve Müslümanlardan çok Lübnanlı Hristiyanlar ve çeşitli Katolik ve Ortodoks Rumlar başrolü oynadılar.⁽¹³⁾

(13) Issawi, s.: 262-264, 272-274.

Görüldüğü gibi, Batı'da ekonomik faktörlerin, siyâsî gelişmelerin oluşum ve yönlendirilmesinde etkili olmaya başladığı 17 ve 18. yy.'lardan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gayr-i müslimlerin bulundukları konum daha da önem kazanmış, kapitalizmin Batı'da sistemli bir şekilde yerleştiği ve siyâsî iktidarların tanımında ekonomik faktörlerin ön planda olduğu 19. yy.'da ise Osmanlı Devleti kendi hâkimiyeti altındaki gayr-i müslimlerin ellerinde toplanan sermaye ve iktisâdî güçten faydalanamamıştır. Bu sermaye birikimi ve iktisâdî güç devletin çözülmeğe başladığı zamanlarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisâdî krizin önlenmesi yolunda herhangi bir fayda sağlamadığı gibi, Osmanlı devletinin içine düştüğü ekonomik ve mâlî krizi beraberinde getiren etkenlerden biri olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- BARSOUMIAN, Hagop. "The Dual role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, (ed) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982, s.
- 2- EPSTEIN, Mark A. "The Leadership of the Ottoman Jews in the 15th and 16th Centuries", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**. (ed) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982.
- 3- ISSAWI, Charles. "The Transformation of the Economic Positions of Millets in the 19th Century", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**. (ed) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982.
- 4- KAZGAN, Haydar. "Galata Bankerleri", **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi**. c.: 3.
- 5- MANTRAN, Robert. "Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul During the 16th and 17th Centuries", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**. (ed) B. Braude ve B. Lewis, New York, 1982.
- 6- PAMUK, Şevket. "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi**. c.: 3.
- 7- SONYEL, Salahi R. **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire**. TTK, Ankara, 1993.
- 8- TOPRAK, Zafer. "Osmanlı Devletinde Para ve Bankacılık", **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi**. c.: 3.

AYDIN TANERİ
ve
"TÜRK-YUNAN KÜLTÜR SAVAŞI" ÜZERİNE

Ömer TURAN

Aydın Taneri, Türk kültür târihi ile ilgilenenlerin âşına oldukları bir ilim adamıdır. Fuat Köprülü ile kurulduğu kabul edilen modern Türk târihçiliğinin Osman Turanlar, Mehmet Altay Köymenlerden sonra gelen üçüncü neslinin mümtaz temsilcilerindendir. Her devrin kendine has özelliklerini gözardı etmeden jenetik ve komparatif metodu uygulayarak Hunlardan Selçuklulara, Osmanlılara ve Türkiye Cumhuriyetine kadar Türk târihini bir bütün olarak ele alıp inceleyen bu ekolün mensupları, târihçiliğimizin dünyâ çapında yüz akıdırlar. Şüphesiz burada ifâde edilen devamlılık ve bütünlükten kastedilen kültür devamlılığı ve bütünlüğüdür.

Taneri'nin akademik çalışmalarının ilk yıllarında Selçuklu devri devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu kuruluş döneminde devlet kurumlarına dâir eserler verdiğini görüyoruz. Yer darlığı sebebiyle burada bahsetmediğimiz makâlelerinin dışında, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Âzamlık*", "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükmüdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hâyâtı - Teşkilâtı*", "*Celâlü'd-din Harizm-şah ve Zamanı*" ve "*Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri, Kuruluş Devri*" bu guruba âit eserler olarak gösterilebilir. Bu eserler daha ziyâde akademik çevrelere hitap eden eserler olduğundan bunlar üzerinde pek durmayıp burada A. Taneri'nin bilhassa milletimizin ve devletimizin aktüel mes'elelerini târihî boyutları içerisinde ele alan ve daha geniş kitlelere hitap eden kitaplarından söz etmek istiyoruz.

Taneri basıldığından bu yana pek çok baskılar yapan "*Türk Devlet*

Geleneği" isimli eserinde, Türklerin 2000 - 2500 yıllık târihleri boyunca Orta Asya - Selçuklu - Osmanlı çizgisinde muntazam bir devlet kültürüne ve felsefesine sâhip olduklarını göstermiştir. Bu ikibinküsur yıllık devlet kültürünün esasları nelerdir? Mete'den Alparslan'a, Fâtih Sultan Mehmet'ten Mustafa Kemal Atatürk'e, çok farklı dönemlerde ve Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar çok farklı coğrafyalarda kurulmuş, çok farklı kültürlerle karşılaşmış Türk Devletlerinin ortak felsefesi ne idi, devlet adamlarında aranan vasıflar ve yönetim prensipleri nelerdi soruları, her devlet adamı olmaya tâlip insanın başucu kitabı olması gereken bu kitapta cevaplandırılmıştır.

"*Türk Kavramının Gelişmesi*" isimli eserinde Türk kelimesi, kavramı, milleti, devleti ve medeniyetinin iki bin iki yüz yıldır devamlılık gösterdiğini isbat etmiş, bir kısım aydınımızın zihnindeki yanlış ve isâbetsiz kanaatleri silmeye çalışmıştır. "*Mevlâna Âilesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri*" kitabında ilk defâ olarak Mevlâna, Türklük bakımından ele alınmış ve Türk kültür milliyetçisi olarak incelenmiştir. Mevlâna'nın eserlerinden hareket ederek o dönem Türk kültürünü araştırmak, Müjgân Cunbur Hanımefendinin birkaç çalışması istisna edilirse, bugüne kadar hiç yapılmayan bir iştir.

Taneri "*Kürtler*" isimli çalışmasında birbirini tamamlar mahiyetteki iki kaynak eseri, Selçuklular devrinde XII. asırda yazılan İbnü'l-Ezrak'ın "*Meyyâfârîkin ve Amed Târîhi*" adlı eseri ile Osmanlılar döneminde XVI asırda yazılmış Şeref Han'ın "*Şerefnâme*" adlı eserini Kürt ve dolayısı ile Türk kültür ve târihleri açısından yorumlayıp tahlil ederek bir nevî ham altın durumundaki bu malzemeleri her seviyedeki okuyucunun okuyup anlayabileceği işlenmiş altın hâline sokmuştur. Kitabın sonraki baskısına yukarıdaki iki kaynağın yanına bir üçüncü olarak Evliya Çelebi de dâhil edilmiştir. Eser, eski Kürtlerin kendilerini Türkistanlı ve Oğuz Han'ın uyuğu olarak gördüklerine dâir inanış ve gelenekleri gösterip, Selçuklu - Osmanlı kültür hâyâtı içinde Kürtlerin, dönemin islâmî karakterine rağmen, Orta Asya menşeli Türk kültürünün temsilciliğini yaptıklarını ortaya koyarak bugün dış mihrakların teşviki ile sun'î bir şekilde Kürt-Türk ayrımcılığı yapmak isteyenlere birinci el kaynaklardan târihin cevâbını vermektedir.

"*Türk-Yunan Kültür Savaşı*" hocamız Taneri'nin bu yıl "Ocak Yayınları" arasında çıkan son kitabıdır. Eserin giriş kısmında Yunan karakteri ele alındıktan sonra, ilk iki bölümünde Türk devlet felsefesi ve 1571'den îtibâren Kıbrıs'da uygulanması, Türk medeniyeti ve Türklük -

İslâmiyet münâsebeti incelenmiş. Tâkib eden beş bölümde târihten bugüne çeşitli cihetlerden Yunanlılar ele alınıyor. Bugünkü Yunan kültürünün kaynakları nelerdir, gösterilebilecek kaynaklarla bugünkü Yunan kültürünün alâka nisbeti nedir, bu değişme nasıl olmuştur soruları bu bölümlerde cevaplandırılıyor. Kitabın sekizinci bölümünde Türk medeniyetinin Yunanlılar üzerindeki tesîri incelenirken dokuzuncu bölümde kültür ve milliyet mes'elesinin bizim için önemi ele alınmış. Kitapta bahsedilen konularla ilgili muhtelif gazetelerde çıkan köşe yazıları da ekler bölümünde verilerek hâdiselerin târihî boyutuyla aktüel boyutu bir çizgide birleştirilmiş.

Uzun yıllardır kendimizi, târihimizi, coğrafyamızı, komşumuzu, dostumuzu ve düşmanımızı tanımakta büyük bir ihmalkârlık göstermişiz. Bırakın diğer branşları, kendi dînimiz ve târihimiz üzerine doktora yapması ve yetişmesi için bile yurtdışına asistanlar gönderiyoruz. Şu son otuz yıl içerisinde Kıbrıs mes'elesinden Ege Adaları'nın silahlandırılmasına, Ege'de Fır hattından karasuların oniki mile çıkarılmasına, Batı Trakya Türkleri'nin en temel insanlık haklarından mahrum edilişlerinden Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine Yunanistan'ın engelleyici tavrına ve yine Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik bölücü faaliyetleri açıkça desteklemesine kadar batı komşumuzla pek çok mes'eledede ihtilaf hâlindeyiz.

Kim bu Yunanlılar? Grek, İon, Yunan, Bizans, Rum ve Hellen aynı isimler mi? Değil ise aralarındaki farklar neler? Yaklaşık bin yıldır var olan Türk - Yunan ilişkileri ve bu bin yılın çoğunda Türklerin hâkimiyetinde kalmış Yunanlılar hakkında yeterince bilgi sâhibi miyiz? Bu konularda ihtisaslaşmış kaç târihçimiz var ve bilgilenmek isteyenlerin müraaat edebilecekleri kaç kitap sayılabilir? Bu konularda çıkmış Murat Hatiboğlu'nun "*Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*", Cem Başar'ın "*Yunan Oyunu, Türk-Yunan İlişkilerinin Gerçek Yüzü*" ve Baskın Oran'ın "*Batı Trakya Meselesi*" isimli kitaplarından başka şu son on yılda kayda değer bir başka kitap yayınlandı mı? Maalesef bu sorulara verilebilecek cevapların çoğu olumsuzdur. Altıyüz yıldan daha fazla bir süre Balkanların yegâne hâkimi Osmanlı Devleti değilmiş gibi, Balkan Araştırmaları Enstitüsü olmayan tek Balkan-belki de Avrupa-ülkesiyiz. Bu çerçevede düşündüğümüzde Taneri'nin kitabı çok önemli bir boşluğu dolduruyor. Sınırlı bir dönemde sınırlı bir konuyu ele alan yukarıdaki kitapların aksine elimizdeki çalışma binlerce yıllık bir târih perspektifinden mes'eleyi ortaya koyuyor. Târih, hukuk, sosyoloji ve psikoloji ilimlerinin

verileri geniş bir birikim ve ehliyetle ele alınıyor.

Hellas coğrafî teriminden türetilen Helen veya Hellen ismi târihte farklı kavimler için kullanılmıştır. Helenizm ise Helen kültürünün Hellas sınırlarını aşarak Akdeniz ve Ön Asya'da doğu kültürleriyle karışması sonucunda meydana gelen universal bir kültüre verilen isimdir. Helenistik dönem, Büyük İskenderin Asya'ya yaptığı seferlerle başlar (m.ö. 330) ve Romalıların Mısır'ı fethi (m.ö. 30) ile sona erer. Bu kültür medeniyete tam insan mefhûmunu armağan etmiştir. Gücü, yaratıcı bir kâbiliyete, birtakım değerler ortaya koyabilmesine ve evrensel karakterine dayanır. Yunan kelimesi ise İon, Yaune ve Yavani aşamalarından geçerek bu son şeklini almıştır. Günümüzde Grek ismi daha sık kullanılmaktadır. Latince hilekâr, dolandırıcı demektir. Bu mânâ Yunan rûhunu yaraladığı için, II. Dünyâ Savaşından sonra Yunan hükûmetinin mürâcaatı ile bu kelimenin mânâsı Larousse ansiklopedisinde düzeltilmiştir.

Roma Devleti m.ö.I. yüzyılda eskiden beri siyâsî birliği bir türlü temin edememiş Hellas'ı hâkimiyetine aldı. Bölgeye yeni bir nizam vererek Helenleri târih sahnesinden sildi. Helenler Romalıların hâkimiyetinde Bizanslaştılar. Bizans Helen'in devâmıdır, fakat sâdece Helen değildir. Bizans, Roma, Helen, Hristiyanlık, Sâsâni ve Ermeni unsurlardan mürekkeptir. Muhtemelen Katoliklik ve Protestanlığa nazaran fikriyatça zayıf olmasından dolayı, Ortodoks Hristiyanlık inancının esâsını "spekülasyon, mistisizm ve pasiflik" teşkil eder ve bu mezhep mensupları insanlık sevgisinden mahrumdur. Fikir, düşünce ve felsefenin olmadığı ortamlarda şiddet ve zorbalığın hâkim olması tabîîdir. Bu cihetle Ortodoks Hristiyanlığı benimsemekle Yunan karakteri menfî biçimde etkilenmiştir. Yunanlılar VI. yüzyılda da ırken ve kültürel olarak Slav istilâsına mâruz kalmışlardır. İstanbul'un 1453 yılında Türkler tarafından fethi ile Bizans târih sahnesinden silindi ve bu sefer Yunanlılar 1830'lara kadar sürecek Osmanlı Türkleri hâkimiyeti altına girdiler.

Türkler ve Yunanlılar farklı kültürlere mensupturlar. Bu iki kültürün birbirinden çok farklı kaynakları vardır. Türk kültürünün temelinde geçmişten süregelen Orta Asya ve X. asırda tanıştığı İslâm medeniyetleri vardır ve bugünkü çağdaş batı Avrupa medeniyetinin etkisindedir. Bugünkü Yunan kültürünün temelleri konusunda aynı netlikle ifâdeler kullanamıyoruz. Öte yandan yukarıda görüldüğü gibi, milattan önceki asırlardan bugüne kadar gelen Roma, Bizans, Slav ve Türk hâkimiyetlerindeki binlerce yıllık bir süreçte, Ortodoks Hristiyanlığın menfî tesirinin de katkısı ile eski Helen kültürü ve şahsiyeti değişikliğe uğrayarak yeni bir

millet ve karakter şeklinde ortaya çıkmıştır. Buradaki "yeni" oluş maalesef olumsuz bir şekilde tezâhür etmiştir. Ezik bir ruh hâlini, kendine güvensizliği ve saldırganlığı ifâde eder. Hocamız, ana hatlarıyla burada ele aldığımız görüşlerini büyük bir vukufla kitabında işlemiştir.

Ocak yayınevinin, muhtevâsının kıymeti nisbetinde kitabın basımına özen gösterdiğini maalesef söyleyemeyeceğiz. Basım yılı dahî ihmal edilmiş. Kitap daha kaliteli bir kağıda basılabilirdi. Kitabı oluşturan yazıların bir kısmının daha evvel makâleler hâlinde değişik gazete ve dergilerde yayınlandığını biliyoruz. Yazıların sonlarında bunlar gösterilmeliydi. Böylece yer yer rastladığımız tekrar görüntüleri de okuyucuya îzah edilmiş olurdu. Herhalde daha az yer tutması düşüncesiyle dipnotlarda yazar ve kaynaklar da tam olarak gösterilmemiş. Yakında yapılacağına inandığımız yeni baskılarda bu eksikliklerin tamamlanmasını bekliyoruz. Akıcı bir üslûbla kaleme alınan kitabı Türk kültürü ile alâkalı herkese tavsiye ediyoruz. Kültürümüze kazandırdığı bu kıymetli eser için hocamıza teşekkür ediyoruz.

DÎNÎ MÛSİKÎ

Yusuf ÖMÜRLÜ

Türklerin İslâmiyet'ten önceki dînî hayâtında şiir ve mûsıkî bir arada görülmektedir. Dînî merâsimleri idâre eden ve ozan, kam, baksı isimleri verilen kişiler hem şâir hem de mûsıkîşinas idiler.

Türk mûsıkîsi İslâmiyet'ten sonra da husûsiyetlerini korumuş, dînî mûsıkî alanında da pekçok eserler meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) mûsıkî hakkındaki tutumu, "Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz. Cenâb-ı Hak güzel sesle ve tegânniyle Kur'ân okuyan bir peygambere kulak verdiği gibi, hiçbir şeye kulak vermemiştir." demiş olması ve benzeri beyanları bu konuya verdiği önemi ifâde etmektedir.

Bunun sonucu olarak "Tecvid" ve "Kırâat" ilimleri doğmuştur ki Kur'ân'ı bâzı kâidelerle okumayı temin eden bu ilimler mûsıkîyle içiçe olup Allah kelâmının mânâsını ifâdede vazgeçilmez bir unsur hâline gelmiştir.

Tasavvuf ehli tarafından da mûsıkînin insanı Allah'a yaklaştıran, kalpleri yumuşatan ve rûhu yücelten bir vasma sâhip olduğu kabûl edilmiştir. Böylece asırlar boyu câmilerde ve muhtelif tarikatlerin tekkelerinde ibâdet ve zikir esnâsında icrâ edilen çok zengin bir mûsıkî meydana geldi ki buna "dînî mûsıkî" diyoruz.

Bu mûsıkî, Osmanlı-Türk medeniyetinin merkezi olan İstanbul'da en mükemmel şeklini almış, bu şehirde zenginleşerek bütün ülkeye yayılmış ve halkımızın hâfızasına mâl olmuştur.

Dînî mûsıkî'yi iki grupta mütalâa etmek gerekir:

- Tekkelerde icrâ edilen "tasavvuf mûsıkîsi",
- Câmilerde icrâ edilen "câmi mûsıkîsi".

CÂMÎ MÛSİKÎSİ

Namazın, câmide cemâatle ifâsı sırasında icrâ edilen ses mûsıkîsidir. Ezan, İhlâs Kırâati, Kâmet, İmamın Kırâati, Tesbîhat, Duâ ve Aşr-ı şerîfler; husûsî günlerde okunan Temcîd, Salât, Na't-Tekbir, Mevlid, Mîrâciye ile bunların arasında okunan İlâhî ve Tevşîh'ler câmi mûsıkîsini meydana getirmiştir.

EZAN: Namaz vaktinin geldiğini îlân için minârelerde okunur. Kelime mânâsı "bildirme"dir. Bayram, cenâze, terâvih gibi farz olmayan namazlar için ayrıca ezan okunmaz. Hicret'in ilk yılında sahâbeden Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'nin gördüğü bir ruyâ üzerine Hazreti Peygamber (s.a.) tarafından ilk defa Bilâl-i Habeşî'ye okutturulmuştur.

Ezan, her makamda okunabilirse de sabah ezânı Sabâ, diğerleri Rast, Hicaz ve Uşşak makamlarında nidâ edilir. Hangi makamda okunacaksa ilk iki tekbirde "Allâhuekber Allâhuekber" diyerek makâmın ilk perdele-ri gösterilir; "Eşhedü en lâ ilâhe illâllah" lafzı da aynı perdeden okunur. "Eşhedü enne Muhammeden Resulûllah" derken miyâna gelmeden önceki seyri yapılır. "Hayye ale's-salâh" lar miyânî teşkil eder. "Hayye ale'l-felâh" lar ise ikinci miyân olduğundan aynı nağmeler yapılır. Son tekbîrde karar perdesi gösterilir, "Lâ ilâhe illâllah" ile karar verilerek ezan tamamlanır. Son kelime-i tevhîd cümlesi hâriç, ezanın bütün cümle-leri ikişer defa okunur.

Sabah ezânında "Hayye ale'l-felâh"tan sonra "Namaz uykudan hayırlıdır" mânâsında "Es-salâtü hayrûn minen nevm" ibâresi ilâve edilir.

Akşam ezanları, namaz vaktinin darlığı sebebiyle, kısa okunur.

Ezan umûmiyetle bir kişi tarafından okunmakla berâber iki kişi ile karşılıklı da okunabilir. Birbirlerine perde göstererek ibâreleri münâvebe ile okurlar.

Cuma namazında hatip minberde iken okunan ezâna "iç ezanı" denir ve minârede okunduğu tarzda okunur.

KÂMET: Ezanın farz namazlarından önce okunan bir şekli olup "Hayye ale'l-felâh"tan sonra "Kad kâameti's-salâh" cümlesinin ilâve edilerek iki

defa tekrârından meydana gelmiştir. Kâmetten önce okunan İhlâs-ı Şerîf'lerin makâmında ve ezandan daha sür'atli kırâat edilir.

SA LÂ (SALÂT): Hz. Peygamber'e selâm ve şefâat niyâzını ifâde eden arapça ve mensur eserlerdir. Akşam ezanı hâriç, dört vakitte ezandan önce okunabilir. Cuma ve pazartesi günleri, cuma ve kandil gecelerinde, cenâze ve bayramlarda serbest ve usûlsüz olarak ezan makamlarında okunur. Sabah salâsının Dilkeşhâveran makâmında okunması âdet olmuştur. Tek kişi tarafından okunduğu gibi, iki veyâ daha ziyâde kişi tarafından da okunabilir. Günümüze dört adet salâ bestesi ulaşmıştır:

Sabah Salâsı: Dilkeşhâveran makâmında olup sabah ezânından önce okunur. Beste altı defa tekrarlanıp, kısa bir na't ile tamamlanır. Bestenin İtrî'ye âit olduğu ittifâkla kabûl edilmiş ise de Dr. Suphi Ezgi, Hatib Zâkirî Hasan Efendi'ye atfetmiştir.⁽¹⁾

Cenâze Salâsı: Cenâze olduğunu haber vermek için ezandan önce okunur. İtrî tarafından Hüseyinî makâmında bestelenmiştir. Dr. Suphi Ezgi bu besteyi de Hatib Zâkirî Hasan Efendi'ye atfetmektedir.

Neyzen Halil Can'ın nakline göre de namazdan sonra, alay yola koyulunca okunan Hüseyinî makâmında bir salâ varsa da notaya alınmamıştır.⁽²⁾

Cuma ve Bayram Salâsı: Cuma ve Bayram günleri ezandan önce minârede okunur. Beyâtî makâmında, Hatib Zâkirî Hasan Efendi'nin bestesi olan bu eseri Dr. Suphi Ezgi neşretmiştir.⁽³⁾

Salât-ı Ümmiye: Dînî törenlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) sakal-ı şerîflerinin ve eşyâlarının ziyâretinde, mevlidlerde, tekkelerde okunur. İtrî tarafından Segâh makâmında bestelenmiştir. Aralıksız, zincirleme en az üç defa okunur. Fevkalâde bir eser olup güftesi şudur:

"Allâhümme salli alâ seyyidînâ Muhammedini'n-nebiyyi'l-ümmiyyi ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim"

Dr. Suphi Ezgi bu eseri de Hatib Zâkirî Hasan Efendi'ye atfetmektedir.⁽⁴⁾

TESBİH: Hâlen câmilerde namazdan sonra bir veyâ birkaç müezzin tarafından, cemâatin salât u selâm getirmesine, tesbih çekmesine ve duâ etmesine zemin hazırlamak için muhtelif makamlarda, usûlsüz ve irticâlen

(1) Dr. Suphi Ezgi, Temcîd-Na't-Salât-Durak, İst., 1945, s.11.

(2) a.g.e., s. 12

(3) a.g.e., s. 13

(4) a.g.e., s. 14

okunan arapça kıt'alardır. Minârelerde okunan temcîdler de bir nevî tesbihdir. Tesbih ve temcîdin muhtelif besteleri olduğu rivâyet edilmekle beraber elimizde sâdece birer örneği vardır.

TESBİH: (Mahfel Sürmesi): Namazlardan sonra yapılan tesbîhâtın icrâsına âit bestelenmiş bir eser olup "Mahfel Sürmesi" ismiyle anılır. Elimizdeki tek eser Şeyh Abdülganî Gülşenî'nin bestesi olup sabâ makamındadır.⁽¹⁾

TEMCİD: Arapça "mecd" (şeref, büyüklük) kelimesinden türemiştir. Tek örneği Irak makâmında olup İtrî'ye âittir. Dr. Suphi Ezgi ise bu eserin Hatib Zâkirî Hasan Efendi'nin olduğunu kaydetmiştir.⁽²⁾

Temcîd, pazartesi ve cuma geceleriyle Ramazan ayında her gece sahur vaktinde, minârede bütün müezzinlerin iştirâkiyle okunurdu. Esas güfteyi bir müezzin okur, diğer müezzinler mısra aralarında "Ya Rahman, Ya Sübhan, Ya Deyyan" hitâbını tekrar ederler. İstanbul'da Sünbül Efendi, Üsküdar'da Hüdâf Aziz Mahmud Efendi câmilerinde son zamanlara kadar okunmuştur.⁽³⁾

KUR'ÂN-I KERÎM TİLÂVETİ (Kur'an Okunması): Kur'an-ı Kerîm'in, güzel sesli ve mûsikîye vâkıf hâfızlar tarafından çeşitli makamlarda, irticâlî ve usûlsüz okunmasıdır. Meşk yoluyla öğrenilir. Kur'an'ın ulviyetine lâyık bir üslûpla, fazla makam geçkileri yapılmadan okunması makbûldür. On âyet (takrîben bir sayfadan az) Kur'an-ı Kerîm tilâvetine "Aşr-ı Şerîf" denir. Namazdan sonra, mihrabta, imam tarafından okunan aşr-ı şerîfe *mîhrâbiye* ismi verilir. Kur'an-ı Kerîm'i en mükemmel okuyan hâfızlar daha ziyâde İstanbul'da yetişmiştir. Yeraltı Câmii imamı Ali Efendi, Hâfız Sâmi ve talebesi Kâzım Büyükkaksoy, Esat Geredeli ve Kâni Karaca son devrin ünlü hâfızlarındandır.

MÎRÂCİYE: Edebiyatımızda Hz. Peygamber'in (s.a.) mîrâcını konu alan manzum ve mensur eserlere *mîrâciye* denir. Dîvan şâirlerimiz bu konuda kasîde ve gazeller de yazmışlardır. Bunların bestelenmesiyle birçok eser meydana gelmiş ve hayâtımızda canlı bir yer tutan "Mîrâc Kandili" asırlar boyu bu eserlerle kutlanmıştır. Bu eserlerin hemen hepsi birer "ilâhî" olup "tevşîh" tarzında bestelenmişlerdir.

Osman Dede'nin "Mîrâciye"si bu tarzın dışında olup benzeri bulun-

(1) Dr. Suphi Ezgi, Nazarî-Amelî Türk Mûsikîsi, III/72-73.

(2) a.g.e., III/67.

(3) Dr. Suphi Ezgi, Temcîd-Na't-Salât-Durak, s.4

mayan, gerek hacim, gerek san'at bakımından büyük bir eserdir.

Bir Regâip kandili gecesi Osman Dede yakın dostu Mehmet Nasûhî Efendi'nin (v. 1717) Nasûhî dergâhına misâfir olmuştur. Nasûhî Efendi kendisinden bir mîrâciye bestelemesini ricâ etmiştir. Aynı gece mîrâciyenin güftesi Osman Dede'ye ilham olunmuş ve Mîrâc kandiline kadar (20 gün içinde) bestelemiştir. Eser ilk defa Nasûhî dergâhında okunmuş, bilâhare Mîrâc kandilini tâkib eden günlerde okunması âdet olmuş ve hayır sâhipleri bunun için vakıflar tesis etmişlerdir.

Dr. Metin Akar, mîrâciyenin okunuşu hakkında şu bilgileri vermektedir: "Farz namazından sonra mîrâchânlar heyeti, zâkirler ve hâfızlar kürsü etrafında toplanırlar. Bir hâfız "İsrâ Sûresi"nden bir aşır okur. Sonra "bahr"e çıkan iki mîrâchân eseri icrâya başlar. Her mîsrân besteyle okunmasından sonra cumhur "Sallû aleyh", "Minne's-salât" ve "İkbel yâ mücîb" cümlelerinden birini makâmına göre okur. Her bahri iki ayrı mîrâchân okur, yeterince mîrâchân yok ise iki kişi sonuna kadar götürür. Merâsim esnâsında dinleyenlere ve okuyanlara şekerli süt ikram edilir. Mîrâciye tamamlanınca "Necm" veyâ "Bakara" sûresinden bir aşır okunduktan sonra duâ edilerek "Fâtiha" okunur.⁽¹⁾

Eser "bahir" denilen beş bölüm hâlinde bestelenmiştir. Bunlar Segâh, Dügâh, Nevâ, Sabâ ve Hüseyinî bahirleridir. Her bahir bir Tevşîh ile başlamaktadır. Bunların dördü Arapça, biri Farsçadır. Nevâ bahri ile bugün elde bulunmayan bir kaç beytin bestesi bilinmemektedir.⁽²⁾ (Mîrâciye ile ilgili bilgi Doç. Dr. Mustafa Tahralı'dan alınmıştır.)

MEVLÎT: Kelime "doğmak, doğum yeri, doğum zamanı" mânâlarına gelmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.) doğumunu kutlamak maksadiyle yapılan bu merâsimler önce Arabistan'da, sonra Mısır'da, bilâhare bütün İslâm âleminde âdet hâline gelmiştir. Bilinen ilk resmi *mevlit* töreni Erdebil atabeki Muzafferüddin Gökbörî devrinde, 604/1207-1208 târihinde yapılmış ve İbn Dihye'nin (v.633/1236) "Kitâbu't-tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr" adlı manzûmesi okunmuştur. Bu eser, bilinen en eski *mevlit* manzûmesidir. Müslüman-Türk mutasavvıf şâirleri de birçok manzum mevlit yazmışlarlsa da Süleyman Çelebî (v.825/1422)'nin eseri "Vesîletü'n-necât" (Kurtuluş Yolu) hepsinden çok tanınmış, halk tarafın-

(1) M. Ekrem Karadeniz, Türk Müsiksîsinin Nazariye ve Esasları, T. İş Bank. Yay., Ankara 1979(?)

(2) Dr. Metin Akar, Türk Edebiyatında Nanzum Mi'rac-nâmeler, K. ve Turizm Bakanlığı Yay., 1000 Temel Eser Dizini, Ankara, 1987.

dan sevilmiş ve beğenilmiştir. Mevrit merâsimi 1587 yılında resmen devlet teşrîfâtında yer almış, âdetâ bir bayram mâhiyetinde asırlar boyu devam etmiş ve nihâyet Osmanlı Devleti'nin inkırâzı ile berâber bu âdet de terk edilmiştir. Bugün ülkemizde Hz. Peygamber'in (s.a.) doğum yıldönümü, mübârek gün ve gecelerin kutlanması; sünnet, evlenme, vefat gibi sevinçli ve kederli hâllerde, muhtelif vesîlelerle mevrit okutulmaktadır.

Mevrit, "bahir" adı verilen kısımlardan meydana gelmiştir. Merâsimlerde, uzun oluşu sebebiyle, eserin tamâmı okunmaz. İlk defa bizzat Süleyman Çelebi tarafından, bilâhare muhtelif bestekârlar tarafından bestelendiği rivâyet olunmakla berâber bunların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Son devrin bestekârlarından Hattat Hâfız Kemâl Batanay mevridi bestelemiş olup notası mevcuttur.

Mevrit okuyanlara mevridhân denir. Eseri irticâlen, usûlsüz, ancak her bahri muayyen makamlarla okurlar. Mevrit esnâsında buhur yakılır, cemâatin ellerine gülsuyu dökülür ve şeker ikram edilir.

Günümüzde mevrit, vakit namazını tâkîben (öğle, ikindi, yatsı) şu tertipte okunur:

- Aşr-1 şerîf
- Tevşîh (Klâsik Çargâh, Sabâ, Dügâh, Şevk u Tarab vs.)
- Münâcat bahri
- Tevşîh (Hicaz, Şehnâz vs.)
- Nur bahri
- Tevşîh (Rast, Nişâbur vs.)
- Velâdet bahri (İçtim ânı... beytinde bütün cemaat ayağa kalkar, mevridhânın her beyti okuyuşundan sonra salât ü selâm getirilir, son beyitten sonra tekbîr ve yine salât ü selâm getirilerek ara duâsı yapılır.)

- Aşr-1 şerîf
- Tevşîh (Uşşak, Beyâtî vs.)
- Merhabâ bahri
- Tevşîh (Hüzzam, Segâh vs.)
- Mîrâc bahri
- Kasîde (Hüseynî, Muhayyer, Beyâtî Araban vs.)
- Duâ bahri
- Aşr-1 Şerîf
- Duâ

Mevlîd'in her bahri, kendinden önce okunan tevşîhe, kasîdeye uygun makamlarda okunur.

Asrımızda yaşamış olup bugün hayatta olmayan İstanbul'un meşhur mevlîdhânlarından bazıları şunlardır: Hâfız Sâmi, Beşiktaşlı Hâfız Rıza Efendi, Yeraltı Câmîi İmamı Üsküdarlı Hâfız Ali Efendi, Kâzım Büyükkaksoy, Mecid Sesigür, Kadıköylü Hâfız Cemâl Efendi.

Günümüzde mevlîdi gerektiği tarzda okuyan, mûsikîye vâkîf mevlîdhanlar pek azdır. Hâfız Zeki Altın ve Kâni Karaca önde gelen mevlîdhânlardandır.

İLÂHÎ: Arapça "Allah'a âit" mânâsına gelir. Tasavvufî şiirlerin bestelenmesinden meydana gelmiştir. Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısırî, Sezâî-i Gülşenî, Aziz Mahmut Hüdâî eserleri en çok bestelenen şâirlerdendir. Her devirde, hemen her makamda birçok bestekârımız ilâhî tarzında eserler vermişlerdir. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir.

Bir kısım ilâhîler câmîlerde, bilhassa terâvih namazlarının arasında (ramazan ilâhîleri) ve mevlîdlerde bahirlerden önce okunur ki bunlara **tevşîh** ismi verilir. Ayrıca arabî ayların herbiri için yapılmış ilâhîler de vardır. İlâhîlerin büyük çoğunluğu -Mevlevî ve Bektâşî tekkeleri hâric- tekkelerde zikir esnâsında okunmak üzere bestelenmiştir. Bâzı ilâhîlerin güftesi arapçadır ki bunlara "şugl" ismi verilir. Daha basit, fakat ritmik eserlerdir.

CUMHUR İLÂHÎSİ: Hep bir ağızdan okunan eserlerdir. Umûmiyetle Evsat, Nîm Evsat, Devr-i Hindî usûlleri kullanılmıştır. Tekkelerde zikrin bölümleri arasında okunurdu. Câmîlerde okunan tevşîhler de bir nevî cumhur ilâhîsi olup umûmiyetle aynı usûller kullanılmıştır.

Misâller:

● Zekâî Dede'nin Rast makâmında Evsat usûlünde eseri "Mâil olma dünyâya çün bî-vefâdır bî-vefa"⁽¹⁾

● Hacı Fâik Bey'in uşşak makâmında Devr-i Hindî usûlünde eseri "Sivâdan kalbini pak it, gönül mir'at-ı Rahman'dır"⁽²⁾

● Bestekârı meçhûl Evç makâmında Nîm Evsat usûlünde "Nazârın pâk ise aldın nazarı"⁽³⁾

(1) Ali Rıza Şengel, İlâhîler, 1/32, Kubbealtı A.K. ve S. Vakfı neşriyâtı, İstanbul, 1979.

(2) a.g.e., 3/42, İst. 1981.

(3) Abdülkâdir Töre, İlâhîler 7/8, Kubbealtı A. K. ve S. Vakfı neşriyâtı, İstanbul, 1989.

TEKBÎR: Arapça "ululamak" mânâsındadır. Ramazan veyâ Kurban bayramı arefe gününün sabah namazından, bayramın son gününün ikinci namazına kadar; farz namazlarını tâkîben, imam selâm verdikten sonra "Allâhümme ente's-selâmü ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikram" yerine bir defa tekbîr okunur. Ayrıca bayram namazlarında hutbe sırasında ve farz namazından sonra hep bir ağızdan okunur.

Mevlit merâsiminde Velâdet bahrinden sonra ayakta cemâatle okunur. Kurban kesilirken tekbîr alınması âdettir. Cenâze merâsiminde ve Kur'ân hatimleri esnâsında sûreler arasında hazır bulunanların da katılmasıyla okunur. Tekbîr şöyle meydana gelmiştir: Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmâil'i kurban etmek üzere bıçakla boynunu kesmek isteyince Cebrâil "Allâhü ekber Allâhü ekber" diyerek cennetten bir koç getirdi. Bunu işiten Hz. İbrâhim "Lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber" dedi. Hz. İsmâil'de "Allâhü ekber ve lillâhi'l-hamd" diyerek tekbîri tamamladı.⁽¹⁾

Tekbîrin bestesi İtrî tarafından yapılmış olup Irak makâmındadır. "Usûl"süz olarak okunur. Günümüzde, bu eserin usûl ile bestelendiği iddiâları var ise de bu ve benzeri bestelerin usûlsüz olduğu bir gerçektir. Beste son derece sâde olmakla berâber, cümlelerin mânâsına uygun, Allâh'ın azametini hissettiren çarpıcı bir eserdir. Hocamız Neyzen Üstat Hâlil Can Beyefendi tekbîr hakkında "Tekbîri Cenab-ı Allah sanki kendisi bestelemiş" derdi.

NA'T-I ŞERÎF: Peygamber'imizin vasıflarını ifâde eden ve kendisinden şefâat niyâz edilen şiirlerin bestelenmiş şeklidir. "Na't-ı Peygamberî" de denir. Usûlsüz olarak yapılmış bestelerdir. Ancak "Durak Evferi" ve "Darb-ı Türkî" usûllerine göre notaya alanlar da vardır. Câmilerde cuma ve bayram namazlarından önce, mevlevîhânelerde âyînin başlangıcında; bâzı tekkelerde kelime-i tevhîd ile ism-i celâl arasında bir zâkir tarafından ayakta okunurdu.

Birçok bestekâr na't bestelemiştir. En meşhurları İtrî (v. 1712)'nin Rast, Niznam Yûsuf Çelebi (v. 1728)'nin Rast, Kazasker Mustafa İzzet Efendi (v. 1876)'nin Hûzzam, III. Sultan Selim'in (v. 1808) Şevk u Tarab makâmındaki na'tlerıdır. İtrî'nin na'tı ise bilhassa mevlevîhânelerde âyînden önce okunması âdet hâline gelmiş, "sehl-i mümtenî" tâbîrine lâayık, garb mûsikîşinaslarınca da hayret ve takdir ile karşılanan son dere-

(1) Rehber Ansiklopedisi, VIII/226

ce mükemmel, eşsiz bir eserdir.

Na'tların ilâhî tarzında ve usûlle bestelenmiş çeşitli örnekleri var ise de bunlara ilâhî demek daha doğrudur.⁽¹⁾

Na't güftelerine "nutk-ı şerîf" (şerefli, mübârek söz) denir. Bu deyim, dînî eserlerin çoğu için kullanılır.

CÂMÎ MÛSİKÎSİNDE ESER VEREN BESTEKÂRLAR

Pek çok bestekâr bu alanda muhtelif eserler vermiş, en azından yapmış oldukları ilâhîlerle câmi mûsıkîsini zenginleştirmişlerdir. Bunların başında gelen bestekârlar şunlardır:

Hatib Zâkirî Hasan Efendi (1545-1623)

Dînî eserler bestekâridir. Foça'da doğdu, genç yaşta İstanbul'a gelerek ünlü mutasavvıf Nûreddin-zâde'ye intisab etti. Dînî ilimler ve mûsıkî öğrendi. Bir müddet sonra tekkenin zâkirbaşısı oldu. "Zâkirî" mahlasıyla şiirler yazdı. Bestekâr olarak büyük şöhret kazandı.

Sâdece beş eseri günümüze intikal etmiştir: Beyâtî makâmında bayram ve cuma salâtı, Hüseyinî cenâze salâtı, Irak temcîd, Irak na't, Nühüft mersiye-i İmam Hüseyin.

Dr. Suphi Ezgi, İtrî'nin bâzı eserlerini bu bestekâra izâfe etmiş ise de elde kesin bir delil yoktur.⁽²⁾

İtrî (Buhûrîzâde Mustafa Efendi) (1640?-1712)

Klâsik Türk mûsıkîsinin en büyük bestekâridir. İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mustafa olup, şiirlerinde "İtrî" mahlasını kullanmıştır. Arapça, farsça ve edebiyat öğrenmiş olup usta bir şâir ve iyi bir tâlık hattatıdır. Büyük bestekâr Hâfız Post'tan mûsıkî tâlim etti. Devrin büyüklerinden Sultan IV. Mehmet ve Kırım Hânı Gâzî I. Selim Giray Han tarafından himâye edildi. Yenikapı mevlavîhânesi'ne devam etti. Segâh makâmındaki mevlavî âyînini ve Rast na't-i Mevlânâ'yı bu dergâhta besteledi. Şeyhülislîm Es'ad Efendi, İtrî'nin 1000'den fazla eser bestelediğini yazıyor. Günümüze sâdece 40 kadar eseri gelebilmiştir. Eserleri: Segâh ayîn, Rast na't, Irak bestesi intikal etmiş olup tekbîr, salât-ı ümmiyye, Nevâ Kâr, Segâh Yürük Semâî, Bûselik Beste ve Hisar Beste en güzel eserlerindendir.

(1) Dr. Suphi Ezgi, Temcîd-Na't-Salât-Durak, s. 16, İstanbul, 1945.

(2) Yılmaz Öztuna, Büyük Türk Mûsıkîsi Ansiklopedisi, I/254, Ankara, 1990.

Nayî Osman Dede (Kutb-ı Nâyî, Şeyh) (1652-1730)

Bestekâr, neyzen ve mûsikî bilgini. İstanbul'da doğdu. Mutasavvıf, şâir ve hattat olan Galata mevlevîhanesi şeyhi Gavsî Dede'ye mürid oldu. Arapça, farsça, edebiyat ve mûsikî öğrendi. Dergâhın neyzenbaşısı oldu. 1698'de Gavsî Dede vefat edince yerine şeyh oldu.

Şiirlerinde hem "Osman", hem de "Nâyî" mahlasını kullanmıştır. Neyzenliği fevkalâde olup emsâlsiz sayıldığından kendisine "kutb-ı nâyî" (neyzenlerin kutbu) denmiştir. Hattat, şâir ve mûsikî bilgini olarak ve bilhassa dînî-tasavvufî vâdîdeki bestekârlığıyla büyük bir şöhret kazanmıştır. En büyük eseri "*mîrâciye*"dir. Dr. Suphi Ezgi'nin yayınladığı mîrâciye notası esas alınarak, Ahmet Hatipoğlu tarafından seslendirilmiş ve Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı tarafından iki kaset hâlinde ve açıklamalı kitapçığı ile birlikte yayınlanmıştır.

KAYNAKLAR

- 1- Dr. Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-nâmeler*, K. ve Turizm Bakanlığı Yay., 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara, 1987.
- 2- Halil Cân, "Dînî Mûsikî", *Mûsikî Mecmuası*, 291-293, 300.
- 3- S. Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, Dînî Eserler, 1-2, İstanbul, 1942/43.
- 4- Dr. Suphi Ezgi, *Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi*, 5 cilt, İstanbul, 1935.
- 5- Dr. Suphi Ezgi, *Temcîd-Na't-Salât-Durak*, İstanbul, 1945.
- 6- M. Ekrem Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, T. İş Bank. Yay., Ankara, 1979(?).
- 7- Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Ankara, 1990.
- 8- Revnakoğlu, Minâre Mûsikîmizde Temcîdler, *Târih Konuşuyor Mecmûası*, 1967.
- 9- Süleyman Çelebi, *Mevlît*, Neş. F. K. Timurtaş, 1000 Temel Eser 27.
- 10- Abdülkâdir Töre, *İlâhiler 7/8*, Kubbealtı A. K. ve S. Vakfı neşriyatı, İstanbul, 1989.
- 11- Mustafa Tahralı, *Mîrâciye*, Neş. Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, İstanbul, 1992 (Ahmet Hatipoğlu'nun iki kaset hâlinde seslendirdiği Mîrâciye'nin kitapçığı)

GÖRDÜKLERİMİZ - OKUDUKLARIMIZ

Kemal Y. AREN

"MİSYONER"

26 Ağustos 1995 cumartesi gecesi.

'Kanal 6' televizyonu.

Başlama saati gazetelerde 23.50 diye ilân edilmiş ama 00.20'de başladı.

Gerek adı, gerekse tanıtım yazıları ile ilgimi çektiği için o gün sabhtan kendimi hazırladım. Hattâ geç biter diye de, gündüzden biraz uykuyu yedekledim ki sabaha kadar da devam etse pür dikkat seyredebileyim, istedim. Nitekim, öyle de oldu.

Filmin orijinal adı: The Mission

(Misyona, diye çevrilmesi gerekirdi zannederim, 'Misyoner' yanlış olmuş.)

Başrolde: Robert de Niro. 1986'da çekilmiş.

Giriş cümleleri aynen şöyle: *"Bu filmdeki olaylar, en küçük teferruatına kadar gerçektir."*

Böyle olunca daha bir dikkatle seyretmeğe hazırlandım.

Konusu: 16. yüzyılda Güney Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşayan yerliler arasında geçmiş bir misyonerlik, köle ticâreti ve ateşli silahlarla yapılan katliam.

İspanyol cizvit râhipleri, Amazon ormanları içinde her türlü tehlikeyi ve zorluğu göğüsleyerek bir misyon kurarlar. Yerlilere mûsikî yoluyla nüfûz ederek, onları misyona çekerler. Zaman içinde bu misyonun bulunduğu bölge Portekizlilere satılır. İspanya kralı adına anlaşmayı yapan kardinal, misyonun boşaltılması emrini verir. Zira Portekizliler bölgelelerinde böyle kuruluşlar istememektedirler. Râhipler ve yerliler karâra direnince katliam başlar ve kabîle son ferdine kadar yok edilir.

Bu arada yerli reisi ile kardinal arasında şu konuşma geçer:

"- Tanrı istiyor, dediniz, misyona çağırdınız, geldik. Şimdi, yine, Tanrı öyle istiyor, burayı terkedin, diyorsunuz. Tanrı bu kadar kısa zamanda niye fikir değiştirdi?... "

İknâ edici bir cevap alamaz.

Reis sorularına devam eder, (Kardinalı işaret ederek:)

"- O, Tanrı ile nasıl konuşuyor?"

Tabîi bu sorusu da cevapsızdır.

Saf insanları, 'Bu, bir sevgi dînîdir.' diye kandırıp, onları köle tâcirlerine satan, riyâkâr, gaddar, yüz­süz Avrupa Hıristiyanlarını mümkün merteye objektif verebildiği için filmi beğendim.

Bir yerlerde karşınıza çıkarsa ibretle seyredin, derim.

"YILDIZLI GECELER - BÂBÜR"⁽¹⁾

"Ama Türk alfabesi, Türk dili, Türk kültürüyle ilgili arzularım hiç sönmedi. Oğullarım Hümâyûn ile Kâmran hatt-ı sığnâkî'yi mükemmel öğrendiler.⁽²⁾ Bu alfabeyle bana mektuplar yazıyorlar. Şu anda bile ben gece gündüz Türkçe düşünüyor, Türkçe yazıyorum. Çünkü anamızın ağızımızdaki ak sütü hâline gelen dilimiz, bizim mânevî vatanımızdır.⁽³⁾ Türkçe yazdığım zaman ruhum sanki tekrar Andican ve Semerkand'a dönmüş gibi oluyor. Doğduğum topraklara borçlu olduğum evlâtlık vazifemi ümit ederim ki yazdığım eserler icrâ ederler. Türk illerini mânevî bağlarla birbirine bağlamak benim arzu ve ideallerim arasındadır."⁽⁴⁾

Evet, bu sözler târihin tanıdığı en büyük Türk imparatorluklarından birini kuran Bâbür Hân'a ait.

O Bâbür Hân ki, Orhun Âbideleri'nden yararlanarak ilk Türk alfabesini icâdetmiş, bizzat kendisinin kaleme aldığı ve Bâbürnâme adını verdiği imparatorluk vekâyinâmesinde defalarca, üstüne basa basa Türk olduğunu ifâde etmiş, Türkçe şiirler yazmıştır.

Bütün bunlara rağmen,

"Batılı târihçilerin, ondan, 'MOĞOL' diye bahsetmesini anlamak

(1) "Yıldızlı Geceleler". PİRİM KADİR. Özbek Edebiyatı. Ötüken Yayınevi. İst. 1994

(2) Hatt-ı Sığnâkî: Bâbür'ün icâdetlediği ilk Türk alfabesi.

(3) Bu sözler "Türkçe, ağızımda ananın -sütü, gibidir." diyen Yahyâ Kemal'i hatırlatıyor. Büyük ruhlar arasındaki birliğe ne güzel örnek!..

(4) a.g.e., s.460

mümkün değil." diyor, değerli Özbek yazar Pîrim KADİR. Ve, devam ediyor:

"- İhtimal anayurdu Türkistan olan Bâbüir ve evlâtları hakkında çıkarılan 'BÜYÜK MOĞOLLAR' şeklindeki ibârenin altında yatan gizli mânâyı ve bu konudaki gerçekleri gözler önüne sermek Türk ulusunun yazar ve ilim adamlarının omuzlarına yüklenmiş bir vâzifedir."

Şüphesiz öyledir ve şüphesiz târihin doğru söyleyen dudağı ebediyen kapalı kalmaz! Türkoloji çalışmaları sâdece Batı'dan değil, artık Doğu'dan da gelmeğe başladı çok şükür! Böylelikle, umulur ki, Türklük aleyhinde çıkarılmış ters ve çarpık hükümler az zamanda yerini doğrulara bırakır.

Aziz okuyucularım, sizlere takdim ettiğim bu eser, Sultan Bâbüir'ü bizlere, san'at kudretiyle tanıtan bir tarihî roman!

Çok başarılı...

Yazarı Pîrim KADİR, hâlen Özbekistan Parlamentosu'nda milletvekili ve Medeniyet Komitesi Başkanı.

Âilesi, Sovyetler döneminde, bütün mal varlığı müsâdere edilerek sürgüne gönderilmiş. Çileli bir âilenin evlâdı.

Bu arada, bize Özbek edebiyâtını tanıtan, başarılı tercümeler yapan Ahsen BATUR'u ayrıca tebrik etmek isterim. Daha önce Adil YAKUBOĞLU'ndan 'Uluğbey'in Hazinesi', 'Adâlet Menzili' adlı eserleri Türkiye Türkçesine kazandıran BATUR, 'Yıldızlı Geceler'in tercümesinde çok daha rahat ve usta...

YAKUBOĞLU'nun ve Pîrim KADİR'in diğer eserlerini de onun tercümesinden okumakta sabırsızlanıyorum.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI

1994 Senesinde Neşredilen Yazıların İndeksi

Sâmiha AYVERDİ

- Y. 24, S.1, Sy. 5-8 Yangın
Y. 24, S.2, Sy. 5-7 Kızıl Elma
Y. 24, S.3, Sy. 5-8 Hâlâ Aynı Korku
Y. 24, S.4, Sy. 5-6 Utanıyorum

Kemal Y. AREN

- Y. 24, S.1, Sy. 57-59 Elifler ve Muhsin
Çelebiler
Sy. 72-75 Gördüklerimiz-
Okuduklarımız
Y. 24, S.2, Sy. 74-77 Gördüklerimiz-
Okuduklarımız
Y. 24, S.3, Sy. 71-76 Gördüklerimiz-
Okuduklarımız
Y. 24, S.4, Sy. 20-24 O, Bir Serhat
Gâzisiydi
Y. 24, S.4, Sy. 72-74 Gördüklerimiz
Okuduklarımız

Hayri BİLECİK

- Y. 24, S.3, Sy. 9-11 İsrârın Bedeli

Memduh CUMHUR

- Y. 24, S.3, Sy. 66 Rubâîler

Mehmet DEMİRCİ

- Y. 24, S.2, Sy. 8-20 Sâmiha Ayverdi ve
Tasavvuf
Y.24, S.4, Sy. 25-33 Şehzâdeler Dönemi
Manisası'nda
Tasavvufî Muhit

Nâzik ERİK

- Y. 24, S.1, Sy. 23-27 Bir Haberin
Düşündürdükleri
Y. 24, S.2, Sy. 34-38 Onat Kutlar'ın
Ardından
Y. 24, S.4, Sy. 7-9 Sâmiha Annem
Dediydi ki...

Belkıs GÜRSOY

- Y. 24, S.1, Sy. 9-22 Türk Edebiyatında
Endülüs
Y. 24, S.2, Sy. 46-70 Muallim Nâci'de
Millî Yönelişler

Tâlip KÜÇÜKCAN

- Y. 24, S.1, Sy. 65-71 Mevlâna ve
Konya'yı Tekrar
Ziyâret
(Annamarie SCHIMMEL'den terc.)

İltifat NECİYEY

- Y. 24, S.3, Sy. 52 Bulunmadı (şîir)

Necdet OKUMUŞ

- Y. 24, S.3, Sy. 53-57 Tasavvuf
Edebiyatında
Tevhîd'in Özütü:
"Lâ" ve "İllâ"

Mahmut OKUTAN

- Y. 24, S.3, Sy. 67-70 Dünyâ Sevgisi

Ömer OKUTAN

Y. 24, S.1, Sy. 60-64 Âilede Eğitim

Fahrettin OLGUNER

Y. 24, S.4, Sy. 38-41 Olmak İçin...

Sadettin ÖKTEN

Y. 24, S.2, Sy. 24 Mekke Manzumesi

Yusuf ÖMÜRLÜ

Y. 24, S.4, Sy. 62-71 Dîni Mûsikî

Ahmet Yüksel ÖZEMRE

Y. 24, S.2, Sy. 25-33 Hristiyan
Toprağında
İslâmiyet Mes'elesi
Y. 24, S.3, Sy. 12-15 İslâmiyet Açısından
Reenkarnasyon
Y. 24, S.4, Sy. 10-19 Papalığın Dîni
İslâm ile
Bağdaşmaz!

İskender PALA

Y. 24, S.2, Sy. 39-45 Fâtih Âşık Oldu
Y. 24, S.3, Sy. 58-65 Fâtih'in Şiir
Dünyâsında Bir
Gezinti

Halit REFiÇ

Y. 24, S.3, Sy. 41-51 Yeni Dünyâ
Düzeninde
Ortodoksluğun
Rolü

Annamarie SCHIMMEL

Y. 24, S.1, Sy. 65-71 Mevlâna ve
Konya'yı
Tekrar Ziyâret

Bayram SOY

Y. 24, S.4, Sy. 42-56 Osmanlı
İmparatorluğundaki
Gayr-i Müslimlerin
İktisâdî ve Diğer
Alanlardaki
Faaliyetleri

Mustafa TAHRALI

Y. 24, S.1, Sy. 45-56 Fuzûlî'nin "Leylâ vü
Mecnûn"u Üzerine
Y. 24, S.3, Sy. 16-17 Türk Mûsikîsi İçin
(şiir)

Ömer TURAN

Y. 24, S.4, Sy. 57-61 Aydın Taneri
ve "Türk-Yunan
Savaşı" Üzerine

Zeynep ULUANT

Y. 24, S.1, Sy. 43-44 Sinkiang Pandası ve
Esir Doğu Türkistan
Y. 24, S.2, Sy. 71-73 Kocamustapaşa'dan
Amerika'ya
Y. 24, S.3, Sy. 36-40 Gidenlerin
Ardından
Y. 24, S.4, Sy. 34-37 Bir Film, Bir Kitap
ve Düşündürdükleri

KUBBEALTI AKADEMİSİ KÜLTÜR VE SAN'AT VAKFI

"Dünyâ Gündeminde TÜRKİYE"

Ana Başlığı altında

1995 - 1996

AKADEMİK TOPLANTILARI'nın

1. DEVRESİ

3 KASIM CUMA Saat: 18.⁰⁰'de

COŞKUN KIRCA

(Em.B.elçi/DYP Milletvekili)

Beyefendi'nin

"Kısa ve Uzun Sürede

Çağdaş Dünyâdan Türkiye'nin

Görünüşü "

başlıklı konuşması ile

başlıyacaktır.

* * *

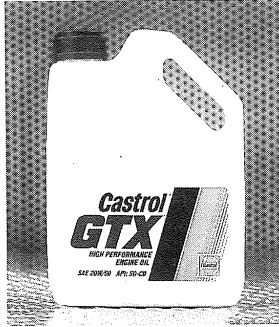
Yer: Kara Mustafa Paşa Medresesi
Yeniçeriler Cad. 43 Çarşıkapı-İSTANBUL
Tel: (0 212) 516 63 87

Devir değişti!

şimdi devir hesap devri. Artık hesabınızı iyi bilmek, harcadığınız paranın karşılığını fazlasıyla almak zorundasınız. Artık aracınızı korumak için, ihtiyacınıza en uygun, en gelişmiş ürünü seçmek zorundasınız. Bugün Türkiye'de milyonlarca kişi, aracının yağlama periyodunu gün geçtikçe uzatan, en akılcı harcamayla en yüksek verimi sağlayan bir motor yağı kullanıyor... Castrol kullanıyor.

Castrol, bugün de bütün motorların yıpranma paylarını sıfırlamaya kararlı!

Ya siz?.. Çıkma yağla motorunuzu aldatmaya, yağlama periyodunuzu alt-üst etmeye, filtreyi ve bujileri karartmaya kalkışıyor musunuz? Aracından ve motorundan en akılcı harcamayla en yüksek verimi almak isteyen tüm Castrol'cüler gibi: Hayır... değil mi? Evet, devir değişti... Mükemmel motor yağının adı hiç değişmedi.

Castrol'le motorlar daima "0" km.

'94-'95

sezonunda da Yapi Kredi, kültür ve sanatta insanlara en iyi, en güzeli, en değerliyi sunmaya devam ediyor. 1995 Mayıs'ında sekizincisi  zenlenecek Yapi Kredi Gençlik Festivali'nde, yine çeşitli ülkelerden sanatçılar İstanbul'da izleyicilerin karşısına çıkacak. Ayrıca dünyanın ünlü müzik ve dans toplulukları, Yapi Kredi'nin davetlisi olarak, özel gösteriler sergilemek üzere bu sezon da Türkiye'ye gelecek. *Yapi Kredi Sermet  ifter Kütüphanesi*, *Yapi Kredi Vedat Nedim T r Müzesi* ve *Yapi Kredi Sanat Galerileri*'nden oluşan Yapi Kredi Kültür Merkezi ise, etkinliklerini yeniliklerle sürdürecek.

YAPI KREDİ SERMET ÇİFTER KÜTÜPHANESİ

Yaklaşık 80.000 kitap, 2.500 elyazması ve süreli yayınlarla araştırmacılara ve kitapseverlere hizmet veren *Yapi Kredi Sermet  ifter Kütüphanesi*'nde bu yıl, sanat ve edebiyatımızın ünlü isimlerinin hayatlarına ve eserlerine ışık tutan *Bir Usta, Bir Dünya* arşiv sergilerinin yanı sıra, yeni bir etkinlik daha yer alıyor: *Atölye  alışmaları*.

Atölye  alışmaları'nda,  eviri ve yazma uğraşlarına yakınlık duyanlar, her hafta çevirmen ve yazarlarla buluşup, çalışma ve tartışma imkânı buluyorlar.

YAPI KREDİ VEDAT NEDİM T R MÜZESİ

Yapi Kredi'nin işleme, kumaş, tombak, yazma, tespih koleksiyonlarının sürekli sergilendiği *Yapi Kredi Vedat Nedim T r Müzesi*'nde,

Yapi Kredi'nin dünyaca ünlü sikke koleksiyonu, *Beylikler Dönemi Sikkeleri* ve *Osmanlı Dönemi Sikkeleri* sürekli sergileriyle sanatseverlere sunuluyor. Ayrıca Yapi Kredi Kültür Merkezi'nin yeni etkinliklerinden bir diğeri olan *N mizmatik Söyleşileri* de burada yer alıyor.

N mizmatik Söyleşileri'nde, Yapi Kredi Kültür Merkezi'nde geçen sezon sergilenen ve bu sezon da sergilenmeye devam edecek olan Yapi Kredi'nin dünyaca ünlü sikke koleksiyonu etrafında, Osmanlı İmparatorluğu tarihine ışık tutan söyleşiler yapılıyor.

YAPI KREDİ SANAT GALERİLERİ

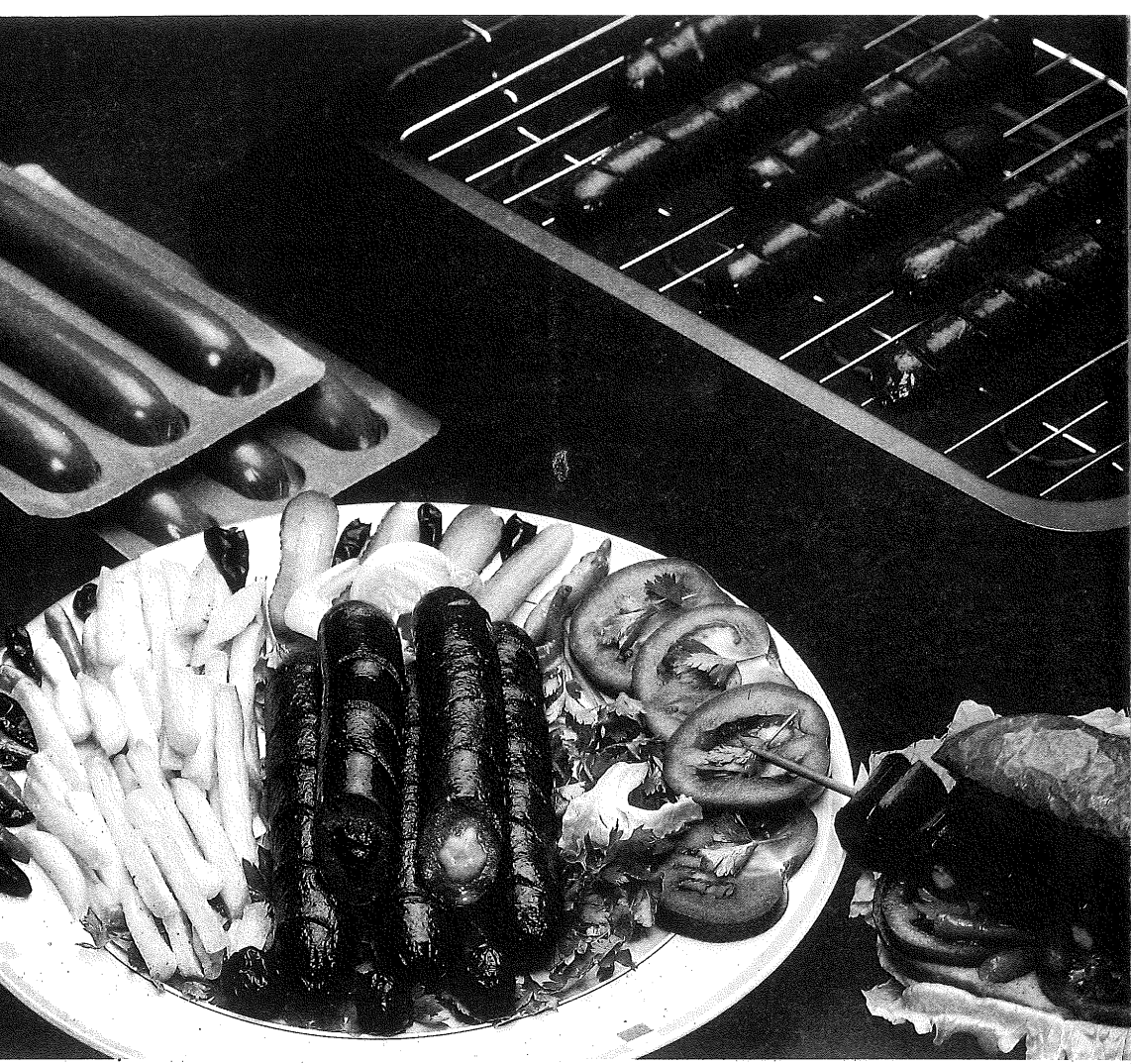
Yapi Kredi Kazım Taşkent ve *Yapi Kredi Beyoğlu Sanat Galerileri*'nin yanı sıra, Yapi Kredi Kültür Merkezi'ne bağlı *Yapi Kredi İzmir*, *Yapi Kredi Balıkesir* ve Adana'da *Yapi Kredi Kemal Satır Sanat Galerileri*'nde, klasik ve modern resmin önde gelen temsilcilerinin yapıtları sergileniyor.

SALI TOPLANTILARI

Ülkemizin önde gelen kültür, sanat ve bilim adamlarının katıldığı canlı, güncelliğe dayalı tartışma ortamları, İstanbul'da *Sermet  ifter Kütüphanesi*'nde ve İzmir'de *İzmir Sanat Galerisi*'nde bütün hızıyla devam ediyor.

Yapi Kredi'nin '94-'95 kültür ve sanat etkinliklerine herkesi bekliyoruz.

YAPI KREDİ

Beşler'den yepyeni bir sosıs... Beşler Karnaval

Beşler damak zevkinize yepyeni bir
lezzet armağan ediyor: Karnaval...

Türkiye'de ilk kez çift dolum tekniğiyle
hazırlanan iki ayrı lezzet; Özel Soslu
ve Kaşarpeyniri katkılı sosisler.

"Yenince Beşler yenir."

